

# Gekleurde historiografie

Onderzoek naar de wetenschappelijke literatuur over de NSB



Bron afbeelding: stil uit de DVD-Box *NSB De Nationaal-Socialistische Beweging 1931-1945* (Zwolle, 2006)

Sunniva Matla  
Universiteit Utrecht

Masterscriptie Geschiedenis  
Master Geschiedenis van Politiek en Cultuur  
Universiteit Utrecht  
Juli 2009

Sunniva Matla  
Studentnummer: 3223701

Begeleiders: Joes Segal en Edwin van der Veldt

---



## Inhoudsopgave

Voorwoord	5.
Inleiding: fout onderzoek	6.
1. Discussie onder historici	10.
2. Gekleurde historiografie	13.
3. Foute literatuur	23.
4. Hardnekkig terugkerende clichés	31.
Dom, onbekwaam en slecht	33.
Een buitenlandse beweging	39.
5. De biografie; levenswandel geeft inzicht	44.
6. De biografie; geschiedenis en functie	49.
7. Wederom; hardnekkig terugkerende clichés	56.
Dom, onbekwaam en slecht	57.
Een buitenlandse beweging	64.
Conclusie	75.
Epiloog	78.
Literatuurlijst	80.

## Voorwoord

Na ruim een jaar tijd lijkt deze masterthesis, waarbinnen een onderzoek naar de NSB centraal staat, daadwerkelijk te zijn afgerond. Tijdens het bestuderen van tientallen boeken waarin de beweging aan bod komt, werd mijn onderzoeksvraag afgebakend en gelijktijdig mijn interesse vergroot. Met de inhoud van hetgeen ik bestudeerde was ik bekend; gedurende studie en stage heb ik me al meerdere malen in de NSB verdiept. De vorm van het onderzoek, historiografisch met nadruk op de biografie, was nieuw voor me. Het had dan ook heel wat voeten in de aarde om de scriptie gestalte te geven en de research om te zetten in een concreet product.

Ik wil een aantal mensen bedanken voor de geboden hulp bij de totstandkoming van dit onderzoek. In de eerste plaats ben ik mijn twee scriptiebegeleiders Joes Segal en Edwin van der Veldt zeer erkentelijk voor hun aanmoediging en geduld, alle tips en suggesties en vooral voor de kritische vragen en opmerkingen (hoe confronterend ook) die het onderzoek naar een hoger plan hebben getild. Daarnaast wil ik een aantal mensen noemen die bereid waren hun kennis en expertise met mij te delen en me zo enorm hebben geholpen: Bart van der Boom en Zonneke Matthée, vanwege hun inspirerende visie op het huidige onderzoek en het advies dat zij aan het begin van mijn research gaven; Peter Romijn, vanwege het brede inzicht in de oorlogshistoriografie dat hij tijdens een oriënterend gesprek gaf; Josje Damsma, vanwege het delen van haar ervaring bij vergelijkbaar onderzoek; Hans Renders, vanwege de tips voor het bestuderen van biografieën en Ad van Liempt, vanwege zijn visie op de toekomst, welke naar mijn mening niet mag ontbreken in een historisch onderzoek.

Misja van Baaijen liet me tijdens een scriptiedip inzien dat mijn onderzoek wel degelijk leuk en de moeite waard was. Sanne Ravensbergen heeft me met haar kritisch purisme voor een hoop taal – en vormfouten behoed. Maud van der Reijt gaf me in de laatste maanden veel nuttige tips. Olivier Diepenhorst bleef me al die maanden aanmoedigen en herlas mijn onderzoek keer op keer. Paula Matla bood haar huis aan als opslagplaats voor de vele boeken waarin de NSB een rol speelde, ondersteunde me met een onafgebroken stroom van thee en chocola en wees me keer op keer op het gevoel van opluchting dat bij de afronding van de scriptie in het verschiet moest liggen.

Ik begin te geloven dat ze gelijk had.

Utrecht, zomer 2009

## Inleiding: fout onderzoek

*'De NSB was [voor mijn ouders] het ideaal, het heilig ideaal.*

*Maar buiten dat moet ik zeggen, het waren hele gewone lieve mensen.'* Peter Groothuis

Op 14 december 2006, vijfenzeventig jaar nadat de NSB werd opgericht, zond het geschiedenisprogramma *Andere Tijden* een aflevering uit die gewijd was aan de meest omstreden politieke beweging uit de Nederlandse geschiedenis. Een van de medewerkers aan de uitzending was ondergetekende, die daar toen stage liep. Een onderdeel van de uitzending bestond uit twee interviews met heren die in hun jeugd lid waren geweest van de NSB. De eerste was de Limburger Peter Grootheest (geboren in 1930), kind van een mijnwerker uit Geleen. De tweede was Dick Woudenberg (geboren in 1928), zoon van een kopstuk van de NSB, Hendrik-Jan Woudenberg. Tot die tijd was het beeld dat ik van de NSB had vrij eenduidig. Mensen die bij de NSB hadden gezeten waren stuk voor stuk fout geweest. Na enkele uren met deze twee mannen gesproken te hebben, drong tot mij door dat deze gedachte uiterst discutabel en kortzichtig was. De NSB heeft in de jaren van haar bestaan een flinke ontwikkeling doorgemaakt en trok allerlei verschillende mensen uit alle lagen van de bevolking om verschillende redenen aan, zoals al bleek uit de gesprekken met Woudenberg en Grootheest. Zij groeiden beiden op in een gezin waarvan de ouders vanaf de beginjaren lid waren van de beweging. Ze waren overtuigd van het gelijk van Mussert en vooral Hitler en deelden grotendeels hun gedachtegoed. Ze gingen zelfs naar speciale scholen in Polen en Duitsland om getraind te worden als soldaat en nationaalsocialistisch burger. Maar aan het eind van de oorlog had geen van beiden de volwassen leeftijd van achttien jaar bereikt en al snel kregen ze enorme spijt van het feit dat ze het nationaalsocialisme gesteund hadden. Dick Woudenberg, die gebroken had met zijn vader omdat deze geen afstand wilde nemen van zijn nationaalsocialistische ideeën, is voorzitter geweest van de 'Werkgroep Herkenning' die mensen helpt die last hebben met het NSB verleden van hun (groot)ouders. Ook Grootheest wilde zijn ervaringen gebruiken om mensen te waarschuwen voor 'kwalijke' regimes, onder andere via het project 'Oorlogskind' van het Nederlands Instituut voor Oorlogsdocumentatie (NIOD). Is het juist om hen desondanks in het verdachtenbankje te plaatsen, samen met alle anderen die ooit lid waren van de NSB?

### Motivatie en hypothese

Bij de Statenverkiezing in 1935 kreeg de NSB acht procent van de stemmen. Wat al deze mensen motiveerden om op de beweging te stemmen was mij onduidelijk. Daarom besloot ik om begin 2008 onderzoek te doen naar het gedachtegoed en optreden van de NSB om te analyseren wat de mensen hierin aantrok. Tijdens het onderzoek viel op dat er tientallen boeken verschenen zijn waarin de NSB een grote rol speelt en dat verschillende aspecten van de geschiedenis van de NSB, zoals het moment van oprichting, de partijstructuur en de veroordeling van verschillende leden, onderzocht zijn. Het aantal wetenschappelijke publicaties dat geheel aan de beweging is gewijd, is echter relatief klein, zeker in vergelijking met het aantal wetenschappelijke publicaties dat over Nederland in de Tweede Wereldoorlog is verschenen.

Ik kreeg de indruk dat de academische literatuur gewijd aan de NSB gekleurd is en dat in veel publicaties een sterk zwartwit denken domineert. De boeken zijn doorspekt met normatieve uitspraken en bronnen blijven onvermeld. Het viel mij ook op dat collega-historici elkaar weinig corrigeren en een gezonde discussie dikwijls achterwege is gebleven. Daarom zijn vele hiaten in de literatuur over de NSB blijven bestaan, zoals het antwoord op de vraag waarom veel Nederlanders lid werden van de NSB. Bovendien wordt een aantal aannames steeds onkritisch herhaald, bijvoorbeeld het idee dat de NSB een on-Nederlandse partij was, met als gevolg dat er nooit (vergelijkend) onderzoek is gedaan naar de NSB als politieke partij binnen het Nederlandse partijstelsel.

### Het onderzoek en de relevantie

Het doel van dit onderzoek is de literatuur die over de NSB is verschenen te analyseren en de juistheid van bovenstaande hypothese, namelijk dat de literatuur over de NSB beperkt en gekleurd is, te toetsen. Hierbij wordt speciale aandacht gegeven aan de biografieën over prominente NSB'ers. Eerst zal een inventarisatie van de na 1945 verschenen literatuur over de NSB worden gemaakt, om te onderzoeken welke publicaties zijn uitgebracht en welke ontwikkeling hierin te zien is. Onderwerpskeuze en invalshoek van de boeken staan hierbij centraal. De NSB literatuur zal worden afgezet tegen de ontwikkeling die de Nederlandse academische literatuur over de Tweede Wereldoorlog sinds 1945 doormaakte. Er woedt al tientallen jaren een debat over de toon van de geschiedschrijving over de Tweede Wereldoorlog; een discussie met evidente relevantie voor de geschiedschrijving over de NSB. Belangrijk punt in dit debat is de inaugurele rede van

voormalig directeur van het NIOD, de historicus Hans Blom, in 1983<sup>1</sup>, waarbij de historicus opriep het gekleurde denken over de oorlog los te laten in het academisch onderzoek. Er wordt onderzocht in hoeverre ook de literatuur over de NSB gedomineerd wordt door gekleurde analyses en of er een verandering is waar te nemen in deze literatuur na Blom's betoog.

Na de analyse van de historiografie over de NSB zal het onderzoek zich toespitsen op de biografieën over de meest prominente NSB'ers. Deze biografieën vormen een belangrijk deel van de literatuur over de NSB. Er verschenen in de afgelopen dertig jaren twee biografieën over Anton Mussert, één over Meinoud Rost van Tonningen, één over Max Blokzijl en één over Kees van Geelkerken.<sup>2</sup> Van deze vijf biografieën wordt eveneens onderzocht in hoeverre ze gekleurd zijn en gedomineerd worden door een schematisch goed-fout onderscheid. De biografie vormt een uitgelezen bron om dieper inzicht te krijgen in de daden en motieven van de hoofdrolspelers van de NSB, want, zoals Hans Renders, hoogleraar Geschiedenis en Theorie van de Biografie en directeur van het Biografie Instituut van de Rijksuniversiteit Groningen, schrijft: 'De parapluvraag van elke biografie is: voegt onze kennis van het persoonlijk leven van een bepaald individu iets toe aan het begrip van zijn publieke wapenfeiten?'<sup>3</sup> Doordat de biografie over één persoon gaat, lijkt het waarschijnlijk dat het genre een genuanceerder beeld over de beweging geeft en generalisatie achterwege blijft, mede door het feit dat het gehele leven van de hoofdpersoon, dus ook de vooroorlogse periode van de beweging, uitgebreid aan bod komt. Dit hoofdstuk wordt ondersteund door een historische schets van de ontwikkeling van de politieke biografie sinds de Tweede Wereldoorlog, waarbij de focus ligt op de biografieën over 'omstreden figuren'. Daarnaast wordt in de laatste hoofdstukken een aantal hardnekkig terugkerende clichés besproken, waaronder het idee dat de NSB een on-Nederlandse partij was en het beeld dat rancuneuze leden slechts uit opportunistische motieven lid werden van de beweging. Het gebruik van de term cliché ligt gecompliceerd, omdat het van toepassing is op twee vrij normatieve opvattingen die beiden moeilijk te definiëren zijn. Om een cliché aan te tonen, zou het tegendeel bewezen moeten worden, maar gezien het feit dat het twee oordelen betreft die nauwelijks langs een objectieve meetlat te toetsen zijn, is dit haast onmogelijk.

---

<sup>1</sup> H. Blom, *In de ban van goed en fout* (Amsterdam, 1983).

<sup>2</sup> R. Havenaar, *Anton Mussert, Verrader voor het vaderland, een biografische schets* (Den Haag, 1978, herziene versie 1984) J. Meyers, *Mussert een politiek leven* (Soesterberg, 1984, herziene versie 2005) R. Kok, *Max Blokzijl, Stem van het Nationaal-Socialisme* (Amsterdam, 1988), B. van der Boom, *Kees van Geelkerken, De rechterhand van Mussert* (Utrecht, 1990) D. Barnouw, *Rost van Tonningen, Fout tot het bittere eind* (Amsterdam 1994).

<sup>3</sup> H. Renders, 'De biografische methode' in: G. Voerman en D. J. Wolfram [ed.], *Kossmann Instituut. Benaderingen van de geschiedenis van politiek*, Kossmann Instituut, Rijksuniversiteit Groningen 2006, p. 40.



Vooralsnog is er weinig vergelijkbaar historiografisch onderzoek gedaan. Buiten enkele korte artikelen<sup>4</sup> is nauwelijks geschreven over de academische publicaties met de NSB in de hoofdrol. Ook is er voor zo ver bekend geen vergelijkend onderzoek gedaan naar (meervoudige) biografieën over 'foute figuren'. Dit maakt dat deze scriptie een redelijk nieuw onderzoeksterrein zal verkennen en aan het eind wellicht enkele hiaten in de kennis over de NSB literatuur zal opvullen en een aantal tekortkomingen in de literatuur zal vaststellen.

Dit onderzoek heeft niet de pretentie een volledig inzicht te verschaffen in de aan de NSB gewijde literatuur. Wel hoopt het een paar problemen in de bestaande literatuur over de NSB te kunnen aanstippen. Zo levert deze scriptie een bijdrage aan een dieper inzicht in de geschiedschrijving over de NSB en daarmee een completere kijk op de periode 1933 – 1945 in Nederland.

---

<sup>4</sup> J. Damsma en E. Schumacher, *Fout onderzoek? Vraagtekens bij de geschiedschrijving van de NSB* (Amsterdam, 2008), H. Langeveld, 'Eerherstel voor de NSB?' *Tijdschrift voor Openbaar Bestuur* (september 2007).

# 1. Discussie onder historici

*Wanneer haar in juni 2008 voor dit onderzoek wordt gevraagd welke werken over de NSB zij het belangrijkste vindt, antwoordt historicus Zonneke Matthée, schrijver van het boek 'Voor Volk en Vaderland, vrouwen in de NSB tussen 1931 en 1948': 'Er bestaat geen standaardwerk over de NSB!'<sup>5</sup> Een maand eerder stond in het Historisch Nieuwsblad een artikel dat gewijd was aan een op 25 april 2008 gevoerde discussie over de vraag in hoeverre de wortels van de NSB in Nederland lagen. In de laatste alinea van het stuk stond: 'Het eerste standaardboek over de NSB moet nog verschijnen. Bart van der Boom werkte hier de afgelopen jaren aan, maar heeft het project – althans voorlopig – in de ijskast gelegd.'<sup>6</sup>*

Veertig jaar daarvoor was historicus A. A. de Jonge een andere mening toegedaan. In zijn in 1968 verschenen onderzoek *Het nationaal-socialisme in Nederland* schreef hij: 'Er bestaat reeds een omvangrijke literatuur over die periode [over de NSB in bezettingstijd] en de rol van Mussert's beweging heeft daarin meestal uitgebreide aandacht gekregen. Dat geeft ons het recht om, voor wat de NSB in de jaren 1940-1945 betreft, de meeste feiten als bekend te veronderstellen.'<sup>7</sup> Deze opmerking werd echter wel weer genuanceerd door het feit dat dit citaat klaarblijkelijk niet van toepassing was op de vooroorlogse periode van de NSB. Bovendien schreef De Jonge in de inleiding van zijn boek: 'De tot dusver over de NSB verschenen publicaties behandelen allen slechts één of enkele bepaalde aspecten van de geschiedenis dier beweging. Dit boek wil daarentegen een algemeen beeld schetsen van de geschiedenis der NSB. Dat betekent echter niet, dat het een werkelijk integraal geschiedverhaal geeft, waarin alle facetten van het onderwerp uitputtend behandeld zijn: een dergelijk werk zou – daargelaten, of de krachten van de schrijver er toereikend voor zijn – zowel qua omvang als qua tijd van voorbereiding de door de uitgevers verstrekte opdracht ver te buiten zijn gegaan.'<sup>8</sup> En verderop versterkte hij eveneens het beeld dat er nog heel wat vragen onbeantwoord blijven over de Nationaal Socialistische Beweging van Mussert: 'Als de door mij gekozen wijze van behandeling nieuwe eenzijdigheden en nieuwe lacunes scheidt, wat wel te verwachten is, dan zullen die hopelijk door anderen in toekomstige werken gecorrigeerd worden. Met de bestudering van dat stuk zeer jonge geschiedenis, waarvan

<sup>5</sup> Uit een email van Zonneke Matthée, geschreven op 27 juni 2008.

<sup>6</sup> Hoe on-Nederlands was de NSB, in: *Historisch Nieuwsblad*, 2008.

<sup>7</sup> A.A. de Jonge, *Het nationaal-socialisme in Nederland: voorgeschiedenis, ontstaan en ontwikkeling* (Den Haag 1968) 164.

<sup>8</sup> *Ibidem*, 5.

fascisme en nationaal-socialisme zo'n belangrijk onderdeel uitmaken, zijn we namelijk nog lang niet klaar!<sup>9</sup>

Sinds deze uitspraak zijn enkele tientallen publicaties over de NSB verschenen. Gerrit Voerman, directeur van het Documentatiecentrum voor de Nederlandse Politieke Partijen van de Rijksuniversiteit Groningen, schreef in 2005: 'Over de NSB is betrekkelijk veel vanuit historisch-wetenschappelijke hoek geschreven, ook al in de tijd dat de academische partijgeschiedschrijving nog in de kinderschoenen stond. Een volwaardige partijgeschiedenis heeft dit niet opgeleverd.'<sup>10</sup> Biograaf Herman Langeveld gebruikte vervolgens slechts het eerste deel van de uitspraak in reactie op een artikel uit het *NRC Handelsblad* van historicus Chris van der Heijden en voegde daaraan toe: 'In werkelijkheid wordt die [over de NSB] literatuur gekenmerkt door wat als een bewijs van goed historisch onderzoek kan worden gekwalificeerd: de poging eerst zo goed mogelijk te begrijpen, ook wat de motieven van de NSB-ers zijn geweest, voordat tot beoordeling wordt overgegaan.'<sup>11</sup> Langeveld schreef dit in reactie op de door Van der Heijden gedane uitspraak: 'Zo bestaat er tot op heden nog steeds geen uitvoerige geschiedenis van de NSB,<sup>12</sup> en vervolgens de opmerking dat de geschiedenis van Nederland in de Tweede Wereldoorlog 'zelden of nooit beschreven [is] vanuit het perspectief van een half miljoen Nederlanders die destijds op de een of andere manier met de Duitsers hebben samengewerkt, of het nog veel grotere aantal dat het vaantje naar de wind liet hangen,<sup>13</sup> waarmee hij pleitte voor verder onderzoek in de verschillende open en persoonlijke archieven. 'Helaas is het aantal goede studies naar de foute sector op één, hoogstens twee handen te tellen. Zo is het ongelooflijke waar: er werd nooit een gedegen boek over de NSB geschreven en dat terwijl de Nederlandse academie honderden historici per jaar aflevert.'<sup>14</sup>

---

<sup>9</sup> A.A. de Jonge, *Het nationaal-socialisme in Nederland*, 6.

<sup>10</sup> G. Voerman, 'De stand van de politieke partijen', *BMGV* 120 (2005) aflevering 2, 226-269, 262.

<sup>11</sup> H.Langeveld, 'Eerherstel voor de NSB?' *NRC Handelsblad*, 12 december 2006, 6. Later uitgebreider in: H. Langeveld, 'Eerherstel voor de NSB?', *Openbaar bestuur*, september 2007, 16.

<sup>12</sup> C. van der Heijden, 'Vertel het hele verhaal van de oorlog en betrek dus ook de NSB erbij', *NRC Handelsblad*, 9 december 2006. Uitbreider versie van dit artikel over 'kinderen van foute ouders' op:

<http://www.hetopenarchief.nl>

<sup>13</sup> *Ibidem*.

<sup>14</sup> *Ibidem*.

## Het onderzoek

Deze discussie roept de vraag op of het (Nederlandse) nationaalsocialisme veertig jaar na de laatste geciteerde uitspraak van De Jonge voldoende bestudeerd is en er, zoals Voerman betoogde, inderdaad betrekkelijk veel vanuit historisch-wetenschappelijke hoek over de NSB is geschreven waardoor de meeste feiten als bekend kunnen worden verondersteld. Of klopt het dat een standaardwerk over de NSB nog steeds ontbreekt en dat er in de literatuur over de NSB nog lacunes bestaan en zaken onderbelicht blijken die verder onderzocht dienen te worden? In dit hoofdstuk wordt naar een antwoord op bovenstaande vragen gezocht.

Wanneer historicus Bart van der Boom voor dit onderzoek gevraagd wordt hoe hij de literatuur over de NSB zou kenmerken, schrijft hij: 'Ik denk dat er twee opvallende aspecten aan de geschiedschrijving van de NSB zitten: ten eerste is ze natuurlijk heel moraliserend, en daarmee een illustratie van Blom's gelijk. Daarnaast zitten er nogal wat aannames in die niet allemaal empirisch goed onderbouwd zijn.'<sup>15</sup> Deze uitspraak zal de leidraad vormen voor de rest van dit onderzoek. Hierna volgt eerst een overzicht van het historiografische debat over de toon van de geschiedschrijving over de Tweede Wereldoorlog, waarbij de door Van der Boom genoemde rede van Hans Blom centraal zal staan. Dit debat vormt de basis voor de inventarisatie van de na 1945 verschenen literatuur over de NSB die daarop volgt. Vervolgens zal in het laatste deel van het hoofdstuk aandacht worden besteed aan de door Van der Boom genoemde 'aannames die niet allemaal empirisch goed onderbouwd zijn'. Hierbij staat het onderzoek naar het hardnekkig terugkerende beeld van opportunisme bij de kleurloze leden en het idee dat de NSB een on-Nederlandse partij was centraal. Voor de laatste twee thema's is gekozen omdat daar in recent onderzoek enige discussie over is ontstaan.<sup>16</sup>

---

<sup>15</sup> Uit een email van B. van der Boom, geschreven op 1 juli 2008.

<sup>16</sup> C. van der Heijden, *Grijs verleden, Nederland en de Tweede Wereldoorlog* (Amsterdam/Antwerpen, 2001), H. Blom, 'Grijs verleden?' In: *Bijdragen en Mededelingen betreffende de Geschiedenis van Nederland* 116 (2001), 483-489. (Amsterdam, 2007) S. Matla, *De Dietsche utopie, onderzoek naar de utopische elementen in de retoriek der NSB* (Utrecht, 2008), J. Damsma en E. Schumacher, *Fout onderzoek* (Amsterdam, 2008) en 'Hoe on-Nederlands was de NSB', *Historisch Nieuwsblad*, mei 2008.

## 2. Gekleurde historiografie

*'Het is mij überhaupt niet duidelijk welk kennisvoordeel verbonden zou zijn aan het uitspreken van waardeoordelen door een historicus.'* Maarten Brands<sup>17</sup>

In een groot deel van de (wetenschappelijke) literatuur over de Tweede Wereldoorlog verschenen tijdens de eerste vier decennia na de oorlog is sprake van een tweedeling. Enigszins gechargeerd kan gesteld worden dat aan de ene kant de kwade Duitse bezetter en diens hulpjes stonden en daartegenover de nobele Vaderlanders die zich tegen de onderdrukker verzetten. Daartussen was een dikke zwarte lijn getrokken. Mensen waren goed of fout. Voor nuance was weinig plaats. Lange tijd was het beeld dat de Nederlander over de periode '40 – '45 had doordrenkt van dit zwartwit denken.

### Onderscheid uit lijfsbehoud

Gedurende de oorlog zelf was dit de gedachtegang van veel Nederlanders: de Duitsers waren de vijand en iedereen die hen hielp werd automatisch ook een vijand. Op 11 oktober 1942 schreef een notaris uit Dordrecht in zijn dagboek: 'Vroeger was de kosmos verdeeld in ik en jullie, nu bestaat die nog maar heel eenvoudig uit NSB en niet-NSB.'<sup>18</sup> Tijdens de oorlog was het maken van onderscheid tussen de mensen die je kon vertrouwen en mensen die klikten bij de Duitsers vaak een kwestie van lijfsbehoud, zeker als je het niet al te nauw nam met hetgeen door de Duitsers werd voorgeschreven. Schrijver en oud-verzetsman Henk van Randwijk schreef: 'Goed was een ieder, die men vertrouwen kon, ieder die men deelgenoot kon maken van de geheimen van het ondergronds en bovengronds verzet, met wie men over de BBC en over Radio Oranje vrijuit kon spreken en van wie bekend was dat hij de Duitsers haatte en verafschuwde. Fout was iedereen van wie men zulks niet met honderd procent zekerheid kon zeggen. De grove onderscheiding was een middel tot zelfbescherming van het Nederlandse volk. De grenzen moesten scherp getrokken worden omdat elke vertrouwelijkheid, de geringste kennis, die in handen van foute lieden kwam, de ergste gevolgen kon hebben, tot de dood toe.'<sup>19</sup>

---

<sup>17</sup> M.C. Brands, 'Over de waarde van waardeoordelen: een reactie op Junker en Von der Dunk', in T. de Boer & A. J.F. Köbben (red.), *Waarden en Wetenschap, Polemische opstellen over de plaats van het waardeoordeel in de sociale wetenschappen* (Bilthoven, 1974) 226, geciteerd in: Blom, *In de ban van goed en fout* (Amsterdam, 1983) 13.

<sup>18</sup> B. van der Boom, *We leven nog, stemming in bezet Nederland* (Amsterdam, 2003)42.

Citaat komt uit Dagboek nr 335 NIOD Dagboeken deel IV

<sup>19</sup> H.M. Randwijk, "fout en goed" in: *Onderdrukking en verzet, Nederland in oorlogstijd*, 381.

## Rouwen en doorgaan

Na de oorlog bleef dit dichotomische beeld lange tijd bestaan. De Duitsers waren verdwenen en de 'foute' elementen werden (tijdelijk) uit de samenleving verwijderd. Nederland had overwonnen.

In de periode direct volgend op de oorlog werd op nationaal niveau herdacht, herbeleefd en getuigd. Ook was er volop aandacht voor de vele zuiveringen die plaatsvonden. De eerste vijf jaren na de oorlog verschenen al tientallen boeken over de periode '40 – '45. Het eerste vierdelige standaardwerk over de bezettingsjaren met de titel *Onderdrukking en Verzet*<sup>20</sup> werd eind jaren veertig uitgebracht, waarbij de titel even dichotomisch was als de inhoud van het boek.

Daarnaast werd opvallend veel over het Nederlandse verzet gepubliceerd. Verder was er nog nauwelijks aandacht voor specifieke groepen die binnen de oorlog een (grote) rol speelden. De focus in de literatuur lag nog vooral op de helden die als voorbeeld moesten dienen voor het Nederland in opbouw.

In de eerste helft van de jaren vijftig bleef het debat over de oorlog vooral beperkt tot gesprekken in huiselijke kring, de oorlog nam in het nationale debat een minder grote rol in.<sup>21</sup> In de loop van het decennium veranderde dit. De oorlog, en vooral de vraag hoe een volgende oorlog kon worden voorkomen, werd het middelpunt van vele discussies tussen intellectuelen. Deze waren vooral geïnteresseerd in het antwoord op de vraag waar het fascisme en het nationaalsocialisme vandaan kwamen en in hoeverre deze ideologieën in de 'normale' Nederlandse geschiedenis pasten.<sup>22</sup> Aan het eind van de jaren vijftig was de oorlog niet slechts onderwerp van discussie in de huiselijk of intellectuele kring, maar werd het ook een nationaal onderwerp van debat.

In eerste instantie bleef het in de oorlog ontstane beeld van de strijd tussen de verzetshelden en onderdrukkers bestaan. Alle Nederlanders werden als goed afgeschilderd en alle Duitsers als slecht. Daarbij stond de volgende drogreden centraal: Duitsers waren slecht, en iedereen die slecht was, moest dus wel Duits zijn. Nederlanders die zich met de NSB hadden ingelaten, waren slecht en konden zo eigenlijk geen echte Nederlanders zijn.

Voor onderscheid in verschillende groepen was nog geen plaats. Zo was er bijvoorbeeld noch voor de collaborateurs, noch voor de Joodse slachtoffers veel aandacht in het debat. De in de jaren '60 -

---

<sup>20</sup> Bolhuis, Brandt, Randwijk en Slotenmaker, *Onderdrukking en verzet*, bestaande uit de delen: *De Illegaliteit, De politieke partijen, Kroniek der Jodenvervolgving, Nederland in Oorlogstijd* (Arnhem/Amsterdam, 1949, 1950).

<sup>21</sup> F. van Vree, 'Televisie en de geschiedschrijving van de Tweede Wereldoorlog' *Theoretische Geschiedenis*, 11.

<sup>22</sup> H.W. von der Dunk, *In het huis van de herinnering, een cultuurhistorische herkenning* (Amsterdam, 2007) 317.

'65 uitgezonden tv-serie *De Bezetting*<sup>23</sup> droeg in belangrijke mate bij aan de besteding in goed en fout, welke ook de toon van *Onderdrukking en Verzet* was. Deze serie vertelde, in de woorden van Frank van Vree: 'Het verhaal van de aanranding van een onschuldig en onwetend volk, dat echter door zijn geestelijke kracht en onverzettelijkheid, onder bezielende leiding van zijn vorst, het kwaad overwint en in wezen ongebroken en gezuiverd uit deze worsteling tevoorschijn komt.'<sup>24</sup> Het haast epische verhaal was ingedeeld in een constante 'dichotomie van goed en kwaad, van vaderland en vijand, standvastigheid en lafheid,'<sup>25</sup> en versterkte het beeld dat bijna alle Nederlanders zich tijdens de oorlog actief en vaak op heldhaftige wijze tegen de Duitsers hadden verzet. De serie, die een enorme populariteit kende onder de gehele Nederlandse bevolking, werd gepresenteerd door Lou de Jong, een journalist van Joodse afkomst en een van de oprichters en de eerste directeur van het Nederlands (toen nog Rijks-) Instituut voor Oorlogsdocumentatie (NIOD).<sup>26</sup> Een zelfde structuur lag ten grondslag aan het door het NIOD uitgegeven grote seriewerk van De Jong: *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog*, gepubliceerd tussen 1969 en 1988. Historicus Jo Tollebeek schreef in zijn onderzoek *De Palimpsest*: 'Het boek werd opgevat als een epos waarin werd verhaald hoe het Nederlandse volk een nationale strijd (met leed, worsteling en overwinning) had uitgevochten. Die strijd, zo meende de auteur, dwong tot morele oordelen; er dienden lessen te worden getrokken uit de geschiedenis van collaboratie en verzet.'<sup>27</sup> De reeks werd het standaardwerk over de Tweede Wereldoorlog, dat in de eerste jaren na haar verschijning bijna niet ter discussie werd gesteld en bij vele Nederlanders een belangrijke plaats in de boekenkast innam. Dit leidde ertoe dat het perspectief van onderdrukking en verzet de structuur van het academische geschiedverhaal over de bezettingstijd bepaalde. In de jaren dat de serie werd uitgebracht zou dit beeld echter geleidelijk veranderen.

### Groeiende aandacht voor de Jodenvervolging

Begin jaren zestig kwam de gangbare tweedeling in onderdrukking en verzet namelijk onder druk te staan. Door verschillende gebeurtenissen, zowel internationaal als nationaal, kwam de oorlog

---

<sup>23</sup> De eerste aflevering van *De Bezetting* werd uitgezonden op 6 mei 1960 en de laatste uitzending, het 21<sup>e</sup> deel van de reeks, op 4 mei 1965.

<sup>24</sup> F. van Vree, 'Televisie en de geschiedschrijving van de Tweede Wereldoorlog'

<sup>25</sup> *Ibidem*.

<sup>26</sup> In 1999 veranderde de naam van het Rijks Instituut voor Oorlogsdocumentatie (RIOD) in het 'Nederlands Instituut voor Oorlogsdocumentatie' (NIOD). Om verwarring te voorkomen zal in dit onderzoek consequent gesproken worden over het 'NIOD', ook waar het de periode voor 1999 betreft.

<sup>27</sup> J. Tollebeek, *De palimpsest*, 264.

niet alleen nog meer in de belangstelling te staan, maar ook de focus van deze belangstelling veranderde. Het grootste verschil met de jaren daarvoor was de hernieuwde belangstelling voor de Jodenvervolging.<sup>28</sup>

In de jaren daarvoor bestond er in Nederland al wel enige aandacht voor de Jodenvervolging. Direct na de oorlog werden de eerste gruwelen van de Holocaust bekend; mensen keerden niet meer terug naar huis en diegenen die de concentratiekampen wel overleefden, kwamen vaak lichamelijk en geestelijk gebroken terug. De processen en veroordelingen van verschillende oorlogsmisdadigers, zoals de eerste processen in Auschwitz en Neurenberg en in eigen land de doodvonnissen van bijvoorbeeld Anton Mussert en Max Blokzijl, werden met interesse gevolgd. In wetenschappelijke publicaties kwam de Jodenvervolging vooral zijdelings aan bod in verschillende overzichtswerken over de oorlog. Een boek dat veel aandacht kreeg was *Het Achterhuis*, het dagboek van Anne Frank, dat in 1947 werd gepubliceerd en uitgroeide tot symbool van het Joodse lijden onder de nazi's. In drie jaar tijd werd het zes keer herdrukt en begin jaren vijftig werd het bovendien vertaald in het Frans, Duits en Engels.

Daarnaast kende de jaren vijftig enkele affaires die de aandacht op de Jodenvervolging deden vestigen, zoals de gratiëring van de Duitse oorlogsmisdadiger Willy Lages in 1952 en de affaire-Schokking in 1956.<sup>29</sup>

Toch was de belangstelling voor Jodenvervolging in de jaren vijftig beperkt, zeker in vergelijking met de jaren zestig. Ter illustratie: kort na de bevrijding herdacht Nederland de oorlog op verschillende momenten. Het is opvallend dat er tijdens deze herdenkingen geen aandacht werd besteed aan specifieke groepen. Dat paste niet in de eerder geschetste indeling van goed (Nederland) en kwaad (Duitsland). Dit was de reden dat in de eerste jaren na de oorlog de Joodse slachtoffers niet speciaal herdacht werden. In 1960 keurde het Amsterdamse College van B&W een voorstel van het 5-mei Comité af om op 4 mei een herdenkingsdienst te organiseren in de Hollandsche Schouwburg waarvoor het comité een aantal Joodse sprekers wilde uitnodigen. Het College achtte het niet gewenst dat er te veel aandacht werd besteed aan de Joodse slachtoffers omdat dit de aandacht van de algemene herdenking zou kunnen afleiden.<sup>30</sup>

---

<sup>28</sup> J. Bank, *Oorlogsverleden in Nederland* (Baarn, 1983), Hans Blom, *In de ban van goed en fout* en F. van Vree, *In de schaduw van Auschwitz* (1995).

<sup>29</sup> I. de Haan, *Na de ondergang, De herinnering aan de Jodenvervolging in Nederland 1945-1995* (Den Haag, 1997).

<sup>30</sup> M. van de Reijt, *Zestig jaar herrie om twee minuten stilte* (Amsterdam, 2008) 20, aldaar: F. van Vree, 'De kunst van het herdenken' in: Wim D. Visser en Wim Koster, *Herdenken en verwerken. Symposium over publiek geheugen en persoonlijke herinnering* (Utrecht en Zwolle 2005) 15-16; F. van Vree, 'Oorlog en herinnering: schaduwen van een pijnlijk verleden' in: *Zimmer*



In datzelfde jaar werd in de serie *De Bezetting* enige aandacht besteed aan het lot van de Joden in de Tweede Wereldoorlog. De derde aflevering droeg de titel 'Het begin van de Jodenvervolging' en werd uitgezonden op 25 november. De aflevering ging over de gebeurtenissen met betrekking tot de vervolging en vernietiging van de Nederlandse joden tot en met de 'Ariërverklaring'. De teneur in deze aflevering en de afleveringen die verder nog aan de Jodenvervolging zijn gewijd<sup>31</sup>, was dat de Joden wel degelijk slachtoffer waren, maar dat de schuld vooral in Duitsland te vinden was en in veel mindere mate bij de Nederlanders zelf. Er werd dan ook weinig aandacht besteed aan de ondersteunende rol van de Nederlanders bij de deportatie van de Joden, al zegt Lou de Jong in de negende aflevering: 'De Duitsers [hebben] – wij mogen het niet uit het oog verliezen – die vervolging niet alléén voltrokken: ze hadden, ook in ons land, mensen nodig, die daar graag bij wilden helpen en die vonden ze in de eerste plaats bij de NSB'ers.'<sup>32</sup> Maar dit was de uitzondering die de regel bevestigde. In grote lijnen golden de volgende woorden van historicus Frank van Vree: 'Het kwaad kwam van buitenaf,'<sup>33</sup> een toon die paste bij de indeling van onderdrukking en verzet.<sup>34</sup>

Datzelfde jaar vond een gebeurtenis plaats die ten eerste in belangrijke mate heeft bijgedragen aan de kentering in het beeld van onderdrukking en verzet en in ten tweede zorgde voor groeiende aandacht voor de Joodse slachtoffers, namelijk de spectaculaire ontvoering uit Argentinië en het daaropvolgende proces en doodvonnis in 1962 van de architect van de Holocaust, Adolf Eichmann. De rechtzaak die wereldwijde aandacht kreeg, werd bewust groots opgezet en door een, voor die tijd, enorm mediacircus verslagen. Zo werd het ook voor de Nederlanders mogelijk om de zaak op de voet te volgen. Alle kijkers beleefden hierdoor opnieuw 'de koud berekende en met infernale perfectie doorgevoerde miljoenenmoord op de Europese joden.'<sup>35</sup> Het maakte het haast onmogelijk de vervolging van ruim honderdduizend joden in eigen land nog langer te verdringen en de eenzijdige weergave van de oorlog werd zo ter discussie gesteld. Een jaar later begon in Frankfurt de tweede reeks van Auschwitzprocessen, waarbij tweeëntwintig bewakers en andere SS'ers terechtstonden. Ook voor deze processen bestond veel aandacht, vooral omdat dit

---

*Frei: Nederland en Duitsland na 1945* (Amsterdam en Zwolle 2001) 28-41, M. Landstra en Desmond Spruijt ed., *Het Nationaal Monument op de Dam* (Amsterdam 1998) 9. aldaar: 34. J.C.H. Blom, "De oorlog na de oorlog", *Icodo-info* afl. 2 (2004)

<sup>31</sup> Andere uitzendingen die (gedeeltelijk) over de Jodenvervolging gaan, zijn: deel 4 *De Februaristaking* (26 februari 1961), deel 9 *De Jodenvervolging* (3 mei 1962) en deel 15 *De gevangnissen en concentratiekampen* (17 december 1963).

<sup>32</sup> F. van Vree 'Televisie en de geschiedschrijving van de Tweede Wereldoorlog' *Theoretische geschiedenis*, 14.

<sup>33</sup> *Ibidem*, 7.

<sup>34</sup> Aan het verzet werd onder andere in aflevering 4, 10, 11, 13, 14 en 18 uitgebreid aandacht besteed

<sup>35</sup> H.W. von der Dunk, *In het huis van de herinnering, een cultuurhistorische verkenning*, 324.

het moment was waarop de Bondsrepubliek zich voor het eerst intensief met de Holocaust ging bezighouden.

Een van de mensen die verslag deed van het Eichmannproces en daarmee het Nederlandse publiek deelgenoot maakte van zijn kennis over de door Eichmann georganiseerde gruwelen, was de Joodse schrijver Abel Herzberg. Eerder, in 1946, publiceerde hij onder de titel *Amor Fati* enkele opstellen over zijn gevangenschap in concentratiekamp Bergen Belsen en in 1950 verscheen van zijn hand de *Kroniek der Jodenvervolging*, als onderdeel van de het overzichtswerk *Onderdrukking en Verzet*. Deze autobiografische stukken maakten deel uit van een stroom persoonlijke getuigenissen die na de oorlog werd uitgebracht. Maar pas halverwege de jaren zestig drong dergelijke informatie tot het collectieve bewustzijn door. Een belangrijk moment was het in 1965 verschenen en zeer positief ontvangen *De Ondergang* van Jacob Presser. Historicus Hermann von der Dunk weet de invloed van het boek en de schok die het onder de bevolking te weeg bracht prachtig te verwoorden: 'Het werk van Presser, feitelijk één groot in memoriam in de vorm van een dramatisch verhaal, plaatste de joden weer terug in het isolement uit de bezettingstijd dat in de collectieve herinnering wat was verdoezeld. Dat hield tevens een dubbele aanklacht in: Nederland had zijn joden in de steek gelaten en was bovendien dit feit na afloop weer vergeten. Dat zijn verhaal een emotionele schok veroorzaakte, valt moeilijk anders te verklaren. Men wist sinds 1945, men beseftte sinds 1965.'<sup>36</sup>

Deze boeken en uitzendingen, de persoonlijke getuigenissen en de verschillende rechtszaken droegen samen bij aan de groeiende aandacht voor de Jodenvervolging in de jaren zestig en het groeiende 'besef' wat voor leed deze vervolging met zich meebracht.

#### Groeiende aandacht voor 'fout' – de Nederlandse collaborateurs.

De boeken, documentaires en andere persoonlijke getuigenissen gaven de concentratiekampslachtoffers voor het eerst een gezicht. Daardoor verschoof de aandacht van de oorlog als nationale strijd naar de slachtoffers van de oorlog; de joden, maar ook groepen als zigeuners, homoseksuelen en zwakzinnigen.<sup>37</sup>

Het ontstaan van benamingen als KZ-syndroom en *survival syndrom* waren een indicatie van de nieuwe focus op het slachtofferschap in de late jaren zestig. Dit gold ook voor de totstandkoming van de Wet Uitkering Vervolgingslachtoffers (WUV) in 1973 en de oprichting van het Centrum

---

<sup>36</sup> H.W. von der Dunk, *In het huis van de herinnering, een cultuurhistorische verkenning*, 325.

<sup>37</sup> J. Tollebeek, *De palimpsest*, 264.

'45 in datzelfde jaar, waarin aandacht werd besteed aan de trauma's van de vervolgingslachtoffers.<sup>38</sup> Het lijden van de slachtoffers werd erkend en op grond daarvan kregen de Joden, maar ook andere groepen slachtoffers, maatschappelijke erkenning en zorg van de overheid.<sup>39</sup>

Mede door deze erkenning bleek het moeilijk om vast te houden aan het beeld van alleen maar goede Nederlanders die tegen alleen maar slechte Duitsers hadden gestreden. De mythe dat alle Nederlanders in het verzet gezeten hadden brokkelde langzaam af.<sup>40</sup> Daarom groeide in de jaren zeventig en tachtig ook de belangstelling voor de verschillende groepen daders. De beschuldiging van hen groeide met het aantal gruwelverhalen over de Jodenvervolging dat in de openbaarheid kwam. Chris van der Heijden omschreef dit als volgt: 'Collaborateurs kwamen hierdoor moreel in een nog slechter daglicht te staan dan ze al stonden. Ze zouden stuk voor stuk bloed aan de handen hebben. Niemand aanvaardde nog het excuus 'dat men het niet geweten had'. Alleen al de enormiteit van die misdaad maakte die gedachte ondenkbaar.'<sup>41</sup> Een groep die sterk de aandacht vestigde op fout', was de bijna volwassen geworden generatie babyboomers. Deze protestgeneratie identificeerde zich sterk met het verzet in de Tweede Wereldoorlog. Ze trok de morele classificatie van 'goed' en 'fout' door naar de actualiteit. Protesten tegen de oorlog in bijvoorbeeld Vietnam werden nu gezien als verzetsdaden, en gezagsdragers die hen in de weg zaten werden 'fascisten'. Ze maakte het tot haar missie alle oorlogsmisdadigers, collaborateurs en andere 'foute Nederlanders' te ontmaskeren en achter de tralies te krijgen. Deze hernieuwde focus op 'goed' en vooral op 'fout' speelde zowel in het wetenschappelijke debat en als in de publieke discussie.<sup>42</sup> De jaren zestig en zeventig werden zo gekenmerkt door tal van affaires over het oorlogsverleden van publieke figuren. Voorbeelden zijn de affaire-Weinreb (1965), de zaak-Menten (1976), Aantjes' lidmaatschap van de Germaanse SS (1978), de affaire-Van Rappard (1979) en in datzelfde jaar het NSB-lidmaatschap van Joseph Luns.<sup>43</sup>

De aandacht voor oorlogsslachtoffers zorgde dus voor een hernieuwde focus op de daders. In 1981 schreef Jaap Hofman over deze hernieuwde focus: 'De onmacht van het grootste deel van het

---

<sup>38</sup> I. de Haan, *Na de ondergang*, 132.

<sup>39</sup> *Ibidem*, 132.

<sup>40</sup> Sterker nog, uit vergelijkend internationaal onderzoek bleek later zelfs dat er in Nederland relatief veel joden vervolgd waren, mede dankzij medewerking van de Nederlandse bevolking, o.a. in: Bob Moore, *Slachtoffers en overlevenden, de nazi-vervolging in Nederland* (Amsterdam, 1998), J.C.H. Blom, 'The persecution of the Jews in the Netherlands. A Comparative Western European Perspective', *European History Quarterly* XIX, 1989, pp. 333-351.

<sup>41</sup> C. Van der Heijden, *Grijs verleden*, 379.

<sup>42</sup> H. Blom, *In de ban van goed en fout*, 127.

<sup>43</sup> C. Van der Heijden, *Grijs verleden*, 385-396.

Nederlandse volk om daadwerkelijk verzet te bieden aan de Duitse bezetter heeft geleid tot schuldgevoelens, ter bestrijding waarvan de collaborateurs een dankbaar doelwit van projectie boden. Deze omstandigheid is de oorzaak van een overaccentuering van de tegenstelling “goed” en “fout”.<sup>44</sup> Daarmee domineerden twee nieuwe groepen, die in de jaren vijftig min of meer verdrongen waren omdat ze niet in het beeld van onderdrukking en verzet pasten vanaf halverwege de jaren zestig het debat over de oorlog: de joden en de NSB'ers. Deze nieuwe focus nam echter niets weg van het sinds de oorlog dominante schematische onderscheid tussen ‘goed’ en ‘fout’.

### Grijze discussies

In 1983 stelden de historici Jan Bank en Hans Blom deze door waardeoordelen gekenmerkte oorlogsliteratuur ter discussie. Bank startte het debat op 27 oktober met zijn oratie *Oorlogsverleden in Nederland* en zette de geschiedschrijving over de Tweede Wereldoorlog af tegen een model dat ontworpen was om geschiedschrijving van de Tachtigjarige Oorlog te analyseren. Hij noemde het aantal publicaties over de periode tot in de jaren tachtig enorm hoog en zag het als indicatie van de diepe indruk die deze periode had gemaakt. Zijn bezwaar was echter dat de historici vaak te betrokken waren bij hun onderwerp, mede door de bemoeienis van tijdgenoten en hun nabestaanden.<sup>45</sup> Chris van der Heijden vatte Bank's oratie mooi samen: ‘De teneur van zijn betoog was duidelijk: aan een analyse van hetgeen er in de jaren 1940-'45 was gebeurd, moest nog begonnen worden. De verdiensten van het werk van Lou de Jong waren groot, maar geschiedschrijving in de nuchtere, wetenschappelijke zin van het woord was het niet.’<sup>46</sup> Blom gaf een nieuwe impuls aan het debat bij zijn inauguratie tot hoogleraar aan de Universiteit van Amsterdam op 12 december in datzelfde jaar. In zijn oratie *In de ban van goed en fout* nam hij de geschiedschrijving over Nederland tussen mei 1940 en mei 1945 onder de loep en onderzocht hij het wetenschappelijke karakter van deze geschiedschrijving. Hij constateerde dat historici mensen indeelden op een schaal tussen collaborateur en verzetsheld, en dat deze indeling door haast alle historici klakkeloos werd overgenomen, zonder dat daar enige discussie aan te pas kwam. Hij merkte op dat deze indeling tussen goed en fout getuigde van een flinke partijdigheid die diepgravende analyse in de weg stond. Blom riep op tot systematisch onderzoek naar de

---

<sup>44</sup> J. Hofman, *De collaborateur. Een sociaal-psychologisch onderzoek naar misdadig gedrag in dienst van de Duitse bezetter*, stelling. 1, geciteerd in: Chris van der Heijden, *Grijs verleden*, 6.

<sup>45</sup> J. Bank, *Oorlogsverleden in Nederland*, 3-30.

<sup>46</sup> C. Van der Heijden, *Grijs Verleden*, 396.

stemming onder de bevolking, onder andere door gebruik van oral history. In de tweede plaats pleitte hij voor comparatief onderzoek waarin de vijf oorlogsjaren in een internationaal perspectief moesten worden geplaatst. Tenslotte sprak Blom de wens uit tot meer gedetailleerd onderzoek, toegespitst op specifieke plaatsen in een bepaalde tijd. Dit onderzoek zou moeten leiden tot een antwoord op de vraag in hoeverre de oorlog een breuk vormde in de Nederlandse geschiedenis. Dit alles zou moeten resulteren in een meer wetenschappelijke aanpak van historisch onderzoek. Daarmee zou 'de niet in alle opzichten verhelderende ban van de politiek-morele vraag naar goed en fout doorbroken worden'.<sup>47</sup>

Bank en Blom reflecteerden in hun inauguraties op het werk dat over de oorlog verschenen is en beiden bespraken ze verschillende academische geschriften, maar ook literatuur, lectuur en televisieprogramma's die aan de oorlog gewijd waren. Allebei constateerden ze dat de enorme hoeveelheden literatuur en ander materiaal over de Tweede Wereldoorlog gekenmerkt werden door een sterk zwartwit denken en pleitten ze voor meer nuance. Bijna twintig jaar later sloot Chris van der Heijden zich hierbij aan: 'Bij De Jong zijn de contouren duidelijk. Voor aarzeling, onzekerheid, het grijs tussen zwart en wit heeft hij weinig belangstelling en nog minder geduld. Zijn oorlog, het is al vaak gezegd, is een oorlog van helden en boeven.'<sup>48</sup> Hij ging echter verder dan Bank en Blom en herschreef de gehele geschiedenis, waarbij naar zijn zeggen de feiten grotendeels hetzelfde bleven, maar minder sterk vanuit een moraliserend oordeel werden belicht. Van der Heijden besteedde juist aandacht aan alle Nederlanders die rond de door De Jong zo streng getrokken streep leefden, in het grijze schemergebied. Meest tekenend voor de genuanceerde opstelling die Van der Heijden probeerde in te nemen, zijn de hoofdstukken *Fout en foutjes* en *Verzet en verzetjes*. Deze vormen dan ook het duidelijkst een breuk met de geschiedschrijving van Lou de Jong. Van der Heijden toont de lezer in het eerste genoemde hoofdstuk hoe verschillend de vormen van 'collaboratie' feitelijk waren en hoezeer de motivaties daarachter uiteen konden lopen.

---

<sup>47</sup> H. Blom, *In de ban van goed en fout*, 25.

<sup>48</sup> C. Van der Heijden, *Grijs Verleden*, 15.

### Tot slot: waar staan we nu?

Tijdens zijn afscheidsrede<sup>49</sup> als directeur van het NIOD én als hoogleraar aan de UvA, uitgesproken op 19 april 2007, blikte Blom terug op zijn in 1983 gehouden toespraak en de ontwikkelingen die vanaf dat moment in de historiografie van de Tweede Wereldoorlog hadden plaatsgevonden. Hij refereerde aan zijn wens om analyse en waardeoordeel in de academische literatuur van elkaar te scheiden, ook bij de bestudering van het nationaalsocialisme en de bezettingstijd, een wens die volgens hem al in bredere kringen gedeeld werd en na zijn toespraak veel respons kreeg,<sup>50</sup> maar waarop hij ook veel kritiek kreeg van onder anderen Gjalt Zondergeld, die Blom's oratie bijvoorbeeld 'ronduit kwaadaardig' en 'malicieus' noemde. Blom schreef in 2007: 'Deze politieke en maatschappelijke rol van de bezettingstijd in de samenleving verklaart ook waarom wie voor dit onderwerp de gebruikelijke reflex van historici wilde volgen en de directe verbinding tussen analyse en moralisering wilde doorsnijden of althans lossen maken, soms het gevoel bekroop iets te doen wat eigenlijk niet mocht, in ieder geval het risico liep beschuldigd te worden politiek of moreel niet te deugen.'<sup>51</sup>

Blom noemde de boeken *Wij leven nog* (2003) van Bart van der Boom en *Burgemeesters in Oorlogstijd* (2006) van Peter Romijn als voorbeeld van onderzoeken die het inzicht vergrootten in het doen en laten van de accommoderende en collaborerende Nederlanders, en hij prees de schrijvers vanwege het achterwege laten van moraliserende oordelen. Over *Grijs verleden* van Van der Heijden schreef hij eerder: 'Zo valt er dus ook inhoudelijk veel te overdenken, juist daar waar min of meer gevestigde waarheden in twijfel worden getrokken.'<sup>52</sup> Ondanks de nodige kritiek die Blom op het boek uitte, noemde hij Van der Heijdens stelling dat in werkelijkheid noch het verzet, noch de ideologische collaboratie domineerde, maar juist de grijze middenpositie, mooi en overtuigend.

In de 21<sup>e</sup> eeuw lijkt er dus meer ruimte gekomen voor de grijstinten in de geschiedschrijving over de Tweede Wereldoorlog. Maar in hoeverre zien we de hierboven geschetste historiografische ontwikkeling terug in de geschiedschrijving over de NSB?

---

<sup>49</sup> De titel van de afscheidsrede was *Een kwart eeuw later. Nog altijd in de ban van goed en fout?* en een langere versie hiervan verscheen in: H. Blom, *In de ban van goed en fout, geschiedschrijving over de bezettingstijd in Nederland* (Amsterdam, 2007).

<sup>50</sup> H. Blom, *In de ban van goed en fout*, 157.

<sup>51</sup> *Ibidem*, 157.

<sup>52</sup> *Ibidem*, 59.

### 3. 'Foute' literatuur

De bespreking en analyse van de boeken over de NSB zal geschieden in een inhoudelijke volgorde: eerst zullen de algemene overzichtswerken die zich op de beweging tijdens alle jaren van haar bestaan richten worden besproken. Daarna staan de deelstudies over de beweging centraal. Tenslotte volgt een overzicht van de boeken die zich richten op de NSB na 1945. Daarbij zullen vooral de boeken die een relatief grote rol in het historiografische debat speelden worden besproken. Daarom richt onderstaande bespreking over de historiografie van de NSB zich voornamelijk op gepubliceerde boeken en besteedt geen aandacht aan korte publicaties die aan de geschiedenis van de beweging gewijd zijn. Ook de algemenere onderzoeken, waarin de NSB slechts een (klein) onderdeel van de besproken stof vormt, zullen onbesproken blijven, evenals studies die gewijd zijn aan NSB-gerelateerde bewegingen zoals de Nederlandse SS.

Onderstaand betoog is dus gebaseerd op een selectie van al het bronnenmateriaal over de NSB, maar omdat de meest toonaangevende werken aan bod komen en een breed scala aan onderzoek wordt besproken, is de kans groot dat de uitkomsten van dit onderzoek representatief zullen zijn voor de overige studies waarin de NSB centraal staat.

#### Wetenschappelijke studies over de NSB tussen 1931 en 1945

In een aantal gevallen beperkt het onderzoek naar de beweging als geheel zich tot de vooroorlogse periode, zoals het boek *In de schaduw van de depressie, de NSB en de verkiezingen in de jaren dertig* van Hermann von der Dunk<sup>53</sup> en het onderzoek van Ronald Havenaar: *De NSB tussen nationalisme en 'volkse' solidariteit. De vooroorlogse ideologie van de Nationaal Socialistische Beweging in Nederland*<sup>54</sup>.

De onderzoeken die gewijd zijn aan de gehele geschiedenis van de NSB zijn op één hand te tellen. In 1964 bracht historicus Gerrit Andries Kooy zijn *Het echec van een volkse beweging. Nazificatie en denazificatie in Nederland 1931-1945* uit. Dit zeer gedetailleerde onderzoek bespreekt de gehele geschiedenis van de NSB, maar richt zich voornamelijk op de historie van de beweging in een aantal specifieke plaatsen, en niet op de landelijke geschiedenis. Daarmee is het meer een regionaal onderzoek. Vier jaar later verscheen de eerste poging tot een standaardwerk van de hand van A. A. de Jonge, *Het nationaal-socialisme in Nederland. Voorgeschiedenis, ontstaan en*

---

<sup>53</sup> H.W. von der Dunk (red) *In de schaduw van de depressie, de NSB en de verkiezingen in de jaren dertig* (Alphen a/d Rijn 1982)

<sup>54</sup> R. Havenaar, *De NSB tussen nationalisme en 'volkse' solidariteit. De vooroorlogse ideologie van de Nationaal Socialistische Beweging in Nederland*, (Den Haag 1983).

*ontwikkeling*.<sup>55</sup> In de inleiding geeft hij één van de motivaties om het boek te schrijven weer: ‘Mét de uitgevers ben ik van mening, dat er – nu er een jonge generatie is opgegroeid, die geen enkele eigen herinnering aan het onderwerp heeft – behoefte aan zo’n boek bestaat..’<sup>56</sup> Al schreef De Jonge, zoals eerder aangegeven, dat veel over de NSB, met name tijdens de oorlogsjaren, bekend kon worden verondersteld – waarbij overigens enigszins onduidelijk blijft op welke stukken hij hier doelde, aangezien zijn literatuurlijst slechts een beperkt aantal publicaties bevat – toch laat ook hij, zoals hij zelf ook aangeeft, een aantal vragen open. Interessant is de opmerking die de schrijver aan het eind van het zevende hoofdstuk maakt. De Jonge benadrukt hier dat de NSB in zijn onderzoek wordt belicht als fenomeen en dat er te weinig ruimte was om de NSB te analyseren vanuit het perspectief van de verschillende individuen die binnen de beweging actief waren. Dat is mede het gevolg van het feit dat hij zich in zijn onderzoek voornamelijk baseerde op propaganda als bronmateriaal, en minder op memoires, brieven en andere egodocumenten. Zijn conclusies vloeien derhalve deels voort uit het beeld dat de beweging zelf uitdroeg. De Jonge roept daarom op tot nieuw historisch onderzoek waarin juist aandacht besteed wordt aan ‘al die klein-menselijke factoren’ en aan de verschillende motieven om lid te worden, of dit nu ‘verdwaasde fanatici, opportunisten, idealisten of ontevreden waren’, waarbij het regionale onderzoek van Kooij wordt aangehaald als goed voorbeeld.<sup>57</sup>

Vervolgens brengt het NIOD in 1984 ‘een geïllustreerde geschiedenis van de NSB’ uit onder redactie van Jacob Zwaan.<sup>58</sup> In het voorwoord van *De Zwarte Kameraden* schreef de toenmalig directeur van het NIOD, Harry Paape: ‘In bijzonder geldt dit [de groeiende belangstelling] ook voor het nationaal-socialisme, de NSB en de aanhangers van die organisatie, voor hun achtergronden, motiveringen, ideologische ontwikkelingen en hun activiteiten.’<sup>59</sup> Hij wierp meteen een aantal vragen op die vooralsnog niet voldoende beantwoord waren in de literatuur. Deze vragen noemde hij echter niet als drijfveer voor de totstandkoming van het boek, dat gericht was op ‘een groot lezerspubliek’ en waarin ‘een helder overzicht (en inzicht) gegeven wordt van (en in) de voorgeschiedenis, de vooroorlogse ontwikkelingen en de activiteiten tijdens de bezetting van de NSB en de belangrijkste daarmee verbonden organisaties, de Nederlandse SS en de WA.’ Uit dit voorwoord blijkt al dat het boek meer antwoorden geeft op de wie, wat en waarvragen, dan op de hoe en vooral waaromvraag. Dit wordt nog eens bevestigd in de door Aukje

---

<sup>55</sup> A.A. de Jonge, *Het nationaal-socialisme in Nederland*.

<sup>56</sup> A.A. de Jonge, *Het nationaal-socialisme in Nederland*, 5.

<sup>57</sup> *Ibidem*, 5.

<sup>58</sup> J. Zwaan, *De zwarte kameraden. Een geïllustreerde geschiedenis van de NSB*, (Weesp 1984).

<sup>59</sup> *Ibidem*, 5.



Zondergeld-Hamer geformuleerde verantwoording: 'Uit de vele publicaties over de ideologie van fascistische stromingen komt in ieder geval steeds duidelijker naar voren dat fascisme gebaseerd is op leugen.'<sup>60</sup> Dit geeft aan dat de publicatie, die één jaar na de oraties van Bank en Blom verscheen, deels nog vast zat in het moralistische zwartwit denken dat de historiografie over Nederland ten tijde van de Tweede Wereldoorlog kenmerkte.<sup>61</sup> Overigens is dit niet de toon van het gehele boek, in de rest van het boek blijft deze moraliserende toon goeddeels achterwege. Wat in tegenstelling tot het werk van De Jonge ontbreekt in dit onderzoek is de grotere lijn en een afsluitende conclusie, waardoor *De Zwarte Kameraden* toch meer een verzameling van losse onderzoeken blijft in plaats van een standaardwerk over de NSB. Opvallend in beide genoemde boeken over de NSB is het summiere notenapparaat bij *Het nationaal-socialisme in Nederland* en het ontbreken daarvan bij *De Zwarte Kameraden*, waardoor veel informatie en uitspraken niet zijn na te trekken en het lastig is om aan de conclusies verder vervolgonderzoek te verbinden.<sup>62</sup>

#### Deelstudies over de beweging

Het aantal onderzoeken naar de NSB in de periode 1940 – 1945 is een stuk groter dan het aantal onderzoeken gericht op de gehele geschiedenis van de beweging. De vroegste publicaties over de NSB zijn de korte geschriften die in de vooroorlogse jaren verschenen en voornamelijk (enigszins gechargeerd) in het teken stonden van de vraag in hoeverre de NSB een goede of slechte beweging was. Tot deze categorie hoort een aantal artikelen van de hand van Mussert zelf. Tijdens de oorlog verschenen ook enkele korte stukken over de beweging, maar deze zijn, gezien de strenge censuur en de propagandistische doeleinden van de schrijvers evenmin wetenschappelijk te noemen. Op het eerder genoemde onderzoek naar de vervolging van de leden na, waarin zijdelings wel degelijk aandacht werd besteed aan de geschiedenis van de NSB, verschenen er in het eerste decennium na de oorlog geen wetenschappelijke publicaties die volledig aan de NSB gewijd waren.

In de eerste jaren na de oorlog bracht onder andere het NIOD een aantal bronnenpublicaties uit, voornamelijk verzamelingen van persoonlijke documenten van verschillende NSB'ers. Zo verscheen in 1946 *Max Blokzijl, Zijn berechting, veroordeling en executie*<sup>63</sup> en een jaar later

---

<sup>60</sup> J. Zwaan, *De zwarte Kameraden*, 9.

<sup>61</sup> Wellicht speelt hierin mee dat beide publicaties, verschenen onder de paraplu van het NIOD, al in de maak waren voordat Blom hoofd van het instituut werd.

<sup>62</sup> Het werd tijdens dit onderzoek niet duidelijk hoe tijdgenoten reageerden op *De Zwarte Kameraden* en *Het nationaal-socialisme in Nederland* en in hoeverre de publicaties in recensies en discussies langs de door Blom en Bank gestelde lat werden gelegd.

<sup>63</sup> *Max Blokzijl, Zijn berechting, veroordeling en executie* (Amsterdam, 1946).

brieven van Mussert aan Hitler onder de naam: *Vijf nota's aan Hitler over de samenwerking van Duitsland en Nederland in een bond van Germaanse volkeren 1940-1944*.<sup>64</sup>

Vervolgens bleef het een aantal jaren stil rond de NSB. Veel van de onderzoeken die daarna verschenen, gingen niet over de NSB als geheel, maar over deelaspecten. Het eerste boek over de NSB werd in 1956 uitgebracht. De historicus Ivo Schöffer besteedde in zijn boek *Het nationaal-socialistisch beeld van de geschiedenis* relatief veel aandacht aan de geschiedenis van de beweging en de (oorsprong) van de achterliggende ideologieën, maar het grootste deel van het onderzoek stond in het teken van de wijze waarop de NSB keek naar de (Nederlandse) geschiedenis. Het boek kan daarom zeker geen standaardwerk genoemd worden.<sup>65</sup>

In 1975 verscheen het boek *Dietsch en volksch, een verkenning van het taalgebruik der nationaal-socialisten in Nederland*,<sup>66</sup> en in 1991 *Wij melden u den nieuwen tijd*,<sup>67</sup> beide geschreven door Van den Toorn, waarin aandacht werd besteed aan het taalgebruik van de beweging. David Barnouw publiceerde in 1981 een boek over het onderwijs van de NSB, *Van NIVO tot Reichsschule. Nationaal-socialistische onderwijsinstellingen in Nederland*.<sup>68</sup> Vijf jaar later, in 1986, kwam een boek van de schrijver Harmjan Dam uit over de verhouding tussen de NSB en de kerken<sup>69</sup>, een jaar later publiceerde Annemarie Vermeer haar onderzoek naar de propagandafilms van de NSB.<sup>70</sup> In 2007 verscheen een tweetal boeken waarin een bepaald aspect van de NSB centraal stond: Zonneke Matthée deed onderzoek naar de rol van de vrouw binnen de beweging en het leven van een aantal 'topvrouwen' van de NSB<sup>71</sup> en Gerard Groeneveld onderzocht de liedcultuur van de NSB.<sup>72</sup> Allen interessante deelstudies, maar geen alomvattende monografie.

De biografieën over prominente NSB-leden vormen een belangrijk onderdeel van de literatuur. Ze vervullen een geheel andere positie binnen de literatuur over de beweging omdat zij niet zozeer op propaganda gebaseerd zijn, maar vooral ook op brieven, dagboeken en andere egodocumenten. Er zijn in totaal vijf biografieën over prominente leden, waarvan twee over Anton Mussert, één

---

<sup>64</sup> A. Mussert, *Vijf nota's aan Hitler over de samenwerking van Duitsland en Nederland in een bond van Germaanse volkeren 1940-1944*. Ingel. door A.E. Cohen. (Den Haag, 1947).

<sup>65</sup> I. Schöffer, *Het nationaal-socialistische beeld van de geschiedenis der Nederlanden* (Arnhem/Amsterdam 1956).

<sup>66</sup> M.C. van den Toorn, *Dietsch en volksch, een verkenning van het taalgebruik der nationaal-socialisten in Nederland*, (Groningen, 1975).

<sup>67</sup> M.C. van den Toorn, *Wij melden u den nieuwen tijd* (Den Haag, 1991).

<sup>68</sup> D. Barnouw, *Van NIVO tot Reichsschule. Nationaal-socialistische onderwijsinstellingen in Nederland*, (Den Haag, 1981).

<sup>69</sup> H. Dam *De NSB en de kerken* (Kampen, 1986).

<sup>70</sup> A. Vermeer, *NSB-films propaganda of vermaak?* (Beesterswaag, 1987).

<sup>71</sup> Z. Matthée, *Voor Volk en Vaderland, vrouwen in de NSB 1931-1945* (Amsterdam, 2007).

<sup>72</sup> G. Groeneveld, *Zo zong de NSB, Liedcultuur van de NSB 1931-1945* (Nijmegen, 2007)

over zijn rechterhand Kees van Geelkerken, één over Meinoud Rost van Tonningen en één over Max Blokzijl.<sup>73</sup> De eerste verscheen in 1978 en de laatste in 1994, al verscheen in 2005 nog een herziene versie van Meyers' *Mussert, een politiek leven*. Daarnaast verschenen er nog enkele biografieën over lokale leiders, vaak gekoppeld aan een uitgebreide beschrijving van de plaats waar deze NSB'ers leefden<sup>74</sup>, maar daaraan zal in deze categorie geen aandacht worden besteed, omdat zowel de wijze van onderzoek, als de positie van de hoofdrolspelers te veel verschillen van de biografieën waarin de kopstukken centraal staan. De positie van deze biografieën binnen het onderzoek over de NSB, en hun belang voor het verkrijgen van meer inzicht in de beweging, zal verderop in deze thesis besproken worden.

### De NSB na 1945

Een groot aantal van de academische geschriften over de NSB is vreemd genoeg gewijd aan de periode na de Tweede Wereldoorlog, toen de beweging dus niet meer bestond. Een deel daarvan richtte zich op de wijze waarop leden van de beweging na de oorlog terecht werden.<sup>75</sup> Veel van die boeken verschenen in de eerste decennia na de oorlog en het meest recente boek hierover was van de hand van Peter Romijn en verscheen in 2006. Het onderzoek dat daarvoor gepubliceerd werd, was van dezelfde schrijver en was ruim twintig jaar eerder verschenen. Die twee pieken in de productie van de NSB literatuur - vlak na de oorlog en in de jaren zeventig - lijken verklaard te kunnen worden uit de eerder genoemde golfbeweging in de aandacht voor 'fout' in die periodes.

---

<sup>73</sup> R. Havenaar, *Anton Mussert, Verrader voor het vaderland, een biografische schets*, J. Meyers, *Mussert een politiek leven*, R. Kok, *Max Blokzijl, Stem van het Nationaal-Socialisme*, B. van der Boom, *Kees van Geelkerken, De rechterhand van Mussert*, D. Barnouw, *Rost van Tonningen, Fout tot het bittere eind*.

<sup>74</sup> Onder andere: O. Vries, *Boer Gerben Feitsma: portret van een Friese NSB-burgemeester* (Bornmeer, 2008), L.E. Dinger, *Slaaplekker Haarlem: de NSB-burgemeester van Haarlem, S.L.A. Plekker* (2007). C. Koopman, *Zaltbommel 1942-1945: een gemeente onder nationaalsocialistisch bestuur* (Zaltbommel, 2008). Interessant in deze is ook het webthema *Burgermeester in oorlogstijd* waar veel aandacht besteed wordt aan de situatie waarin de Nederlandse burgemeesters tijdens de oorlog verzeild raakten. Uiteindelijk had ongeveer zeventig procent van de Nederlandse bevolking een NSB-burgemeester. Voor meer informatie zie <http://niod.al-m.nl/nl/thema/6/>, tekst: Peter Romijn.

<sup>75</sup> *Het proces van Van Genegten* (Amsterdam, 1946), *Het proces Mussert* (Den Haag, 1948) A.L.C. Palies, *De politieke delinquent, enige sociale en psychiatrische aspecten bij de berechting en reclassering van politieke delinquenten* (Assen, 1948), M. Houwer, D. Q. Robert: *Enige aspecten betreffende het probleem der jeugdige politieke delinquenten* (Amsterdam, 1948) K. Strijd, *Wat moet er met de N.S.B.-ers gebeuren?* (Hengelo, 1945). K. Groen, *Landverraders wat deden we met ze?* (Amsterdam, 1974) A.D. Belifante, *In plaats van bijtjesdag* (Assen, 1978). K. Groen, *Landverraad: De berechting van collaborateurs in Nederland* (Weesp 1984). P. Romijn, *Snel, streng en rechtvaardig, politiek beleid inzake de bestraffing en reclassering van 'foute' Nederlanders 1945-1955* (Groningen, 1985), en minder specifiek over de NSB: P. Romijn, *Burgemeesters in oorlogstijd, besturen onder Duitse bezetting* (Amsterdam, 2006).

Een ander deel van de boeken ging over de wijze waarop de NSB'ers en hun (klein)kinderen na de oorlog met hun 'foute' verleden omgingen en hoe de omgeving op hen reageerde.<sup>76</sup> De verschillende academische publicaties over dit onderwerp zijn relevant voor dit onderzoek, evenals de autobiografische boeken en memoires die door nabestaanden of oud-NSB'ers geschreven zijn.<sup>77</sup> Het grote aantal werken dat rond 1990 in deze categorie verscheen, zegt namelijk veel over de verandering in de wijze waarop naar de NSB gekeken werd en parallel daaraan hoe er over werd geschreven. Het feit dat oud-NSB'ers en hun nabestaanden hun memoires publiceerden, vaak zonder gebruikmaking van een pseudoniem, illustreert dat lidmaatschap van de beweging voor en in de oorlog, eind jaren tachtig meer uit de taboesfeer kwam. Het is opvallend dat dit 'genre' - op het boek *Rechtvaardiging* van Hendrik Willem van der Vaart Smit uit 1963 na - slechts vanaf de jaren negentig (met een kleine voorhoede in de jaren tachtig) van de twintigste eeuw werd geschreven en gepubliceerd. Tientallen jaren werd nauwelijks aandacht aan het fenomeen besteed, en vervolgens verscheen in korte tijd een tiental onderzoeken. Het is van belang te onderzoeken waar deze plotselinge interesse voor de doelgroep, en dan vooral voor de (klein)kinderen van NSB'ers, vandaan komt. Wellicht is deze deels te verklaren door de toegenomen populariteit vanaf medio jaren zestig van *oral history*, een methode van historisch onderzoek waarbij verhalen van vooral 'gewone' mensen worden vastgelegd. Het NIOD hechtte hier veel waarde aan en in 1983 nodigde historicus Blom zijn vakgenoten uit hier meer gebruik van te maken. Daarbij speelde de leeftijd van de betrokkenen een grote rol. Ten tijde van Blom's oproep was de oorlog al bijna veertig jaar voorbij en de NSB'ers, maar ook hun kinderen, kwamen op leeftijd. Als hun verhalen niet werden vastgelegd, bestond de kans dat de

---

<sup>76</sup> M. Montessori, *NSB-kinderen: tweede generatie*. In *Kinderen van de oorlog*. (Utrecht/Amsterdam, 1987). J. Hofman, *NSB-kinderen en de last van hun verleden, Psychotrauma bij jongeren*. (Baarn, 1991). J.Th.M Houwink ten Cate, N.K.C.A. in 't Veld, *Fout, getuigenissen van NSB'ers* (Den Haag, 1992). M. Lindt, *Als je wortels taboe zijn, Verwerking bij levensproblemen bij kinderen van Nederlandse nationaal-socialisten* (Kampen, 1993). Vorst-Thijssen, T., & De Boer, N. (1993). *Daar praat je niet over! Kinderen van foute ouders en de hulpverlening*. (Utrecht, 1995). J.F. van der Linde, *Op hoog bevel van elders, kinderen en Kamp Vught 1943 – 1949* (Brabant, 1995). B. Kromhout, *Fout geboren, het verhaal van kinderen van foute ouders* (Amsterdam, 2004), P. van der Steen, *Keurkinderen* (Amsterdam, 2009).

<sup>77</sup> H.W. van der Vaart Smit, *Rechtvaardiging* (1963). C. Gosewins, *Een licht geval*. (Amsterdam, 1980) J.Gool, van, *Foute boel* (Haarlem, 1981). R. Rijke, *Niet de schuld, wel de straf* (Bussum, 1983) R. Rijke, *Op zoek naar erkenning; de strijd van een NSB-kind om een plaats in de na-oorlogse samenleving* (Weesp, 1985) P. Berserk, *De tweede generatie; herinneringen van een NSB-kind*.(Utrecht/Antwerpen, 1985). B. Houten, van, *Fout* (Antwerpen, 1987) H. Visser, *Het verleden voorbij*. (Sliedrecht 1989) Blaauwendraad-Doorduijn, *Duke Niemandland*. (Amsterdam,1989). J.P.Franssens, *Een gouden kind*. (Amsterdam 1991)J.P.Franssens, *Een goede vader*. (Amsterdam, 1994) Bree, Mieke de. *Het vreselijke zwijgen* (Sliedrecht, 1994). J. Harterink, verslag van mijn internering: Bergum, Wolvega, Leeuwarden, Ameland, Farnsum, 15 april 1945 – 17 januari 1947 (Leeuwarden, 1997), F. van Hoof, *Dubbele tongen en giftige pennen, het verhaal van een NSB-kind* (Houten, 1997). T. Gerritse, *Collaboreren voor een betere wereld, de memoires van vier Nederlandse nationaal-socialisten* (Soesterberg, 2007). A. Noorlag, *Een leven lang gezwegen. Getuigenissen van voormalige NSB ers en hun familie*. (Bedum, 2007).

getuigenissen voor eeuwig verloren zouden gaan.<sup>78</sup> Het lijkt daarnaast waarschijnlijk dat deze focus op het slachtofferschap van de NSB kinderen voortkomt uit de eerder genoemde groeiende aandacht in de jaren zeventig en tachtig voor verschillende groepen slachtoffers. De Joden die direct onder de oorlog leden vormden de belangrijkste groep slachtoffers, maar ook de Joodse (klein)kinderen, die zelf de oorlog niet (bewust) meegemaakt hadden, maar wier ouders waren overleden of getraumatiseerd, kregen een slachtofferstatus. Deze zogeheten tweede-generatieproblematiek kreeg vanaf de tweede helft van de jaren zeventig steeds meer aandacht van hulpverleners en onderzoekers en dit leidde uiteindelijk tot de totstandkoming van de stichting voor de Joodse Naoorlogse Generatie (JONAG).<sup>79</sup> De groeiende aandacht voor de tweede generatie gold overigens ook voor de (klein)kinderen van verzetsstrijders of andere gedeporteerden die in dezelfde situatie zaten. Vanaf 1978 ondersteunden de ministeries van CRM en Volksgezondheid deze tweede-generatieslachtoffers. Dit was ook het geval voor de kinderen van collaborateurs en NSB'ers. Drie jaar later werd de Werkgroep Herkenning opgericht, speciaal voor de nakomelingen van NSB'ers en andere collaborateurs, volgens de oprichters 'een categorie die tot op heden systematisch is vergeten'.<sup>80</sup>

Historicus Ismee Tames ziet de groeiende aandacht voor het slachtofferschap als oorzaak dat ook de problemen van NSB kinderen in toenemende mate erkend werden. In *De Volkskrant* van 1 mei 2009 schrijft ze: 'De groeiende aandacht voor de psychische gevolgen van de oorlog en het slachtofferschap van 'vergeten groepen' vanaf de jaren zeventig bood kinderen van NSB'ers tegelijkertijd de mogelijkheid hun ervaringen en herinneringen te vertellen én een maatschappelijk geaccepteerde identiteit te verwerven. Bovendien werd door deze manier van vertellen de gedeelde oorlogservaring gevonden die de eerste decennia na de oorlog had ontbroken. 'Goed' en 'fout' werden vervangen door ouderschap en slachtofferschap. En slachtoffer, dat kon iedereen zijn die had geleden onder de gevolgen van de oorlog.'<sup>81</sup>

Het feit dat het slachtofferschap van de NSB-kinderen begin jaren tachtig in de aandacht kwam en erkend werd, lijkt een verklaring voor de toegenomen wetenschappelijke aandacht voor de NSB in die tijd en vervolgens ook voor de golf van memoires en autobiografieën, maar veel duidelijkheid

---

<sup>78</sup> Een goed voorbeeld in dit kader is het *Open Archief* project, waarop kinderen van 'foute' ouders, eventueel begeleid, hun jeugdherinneringen kunnen opschrijven, zie: [www.hetopenarchief.nl](http://www.hetopenarchief.nl)

<sup>79</sup> I. de Haan, *Na de ondergang*, 131-156.

<sup>80</sup> *Ibidem*, 149.

<sup>81</sup> I.Tames, geciteerd door A. Bleich, 'Voor de nakomelingen van de collaborateurs begon de ellende in mei 1945', *De Volkskrant*, 1 mei 2009, 26.

bestaat hier nog niet over.<sup>82</sup> Opvallend is dat veel van deze boeken het resultaat zijn van psychologisch of pedagogisch onderzoek en dat de boeken in mindere mate geschreven zijn door historici.

### Een mager aanbod

In de inleiding van dit hoofdstuk werd gerefereerd aan de discussie over de historiografie van de NSB. Concluderend kan gezegd worden dat er redelijk wat onderzoek naar de NSB is gedaan, maar vooral naar de periode na 1945. Dit deel van de historiografie bestaat voor meer dan de helft uit psychologisch en pedagogisch onderzoek en minder uit historische publicaties. Het aantal verschenen boeken waarin de algemene geschiedenis van de beweging centraal staat, is een stuk kleiner en het gros hiervan gaat slechts over een deelaspect van de geschiedenis van de NSB, niet over het geheel. Er zijn slechts twee boeken verschenen die de gehele partijgeschiedenis bestrijken, maar dit zijn zoals aangegeven geen wetenschappelijke standaardwerken; er is immers nauwelijks aansluiting bij de literatuur en het blijft onduidelijk op welke bronnen de schrijvers zich baseerden.

---

<sup>82</sup> Psycholoog B. Enning probeert momenteel een aantal vragen te beantwoorden met zijn onderzoek 'Een belaste generatie. Identiteit en slachtofferschap van kinderen van "foute ouders" (1970-2000).' aan het NIOD. In het kader van dit project verscheen onlangs het boek *Besmette jeugd – De kinderen van NSB'ers na de oorlog* (Amsterdam, 2009) van I. Tames, waarover direct een korte, maar interessante polemiek ontstond in *NRC Handelsblad* tussen de historici Tames en Van der Heijden, zie: C. Van der Heijden, 'Waar blijft de geschiedenis van de NSB-kinderen? De officiële geschiedschrijving heeft foute Nederlanders genegeerd en hun kinderen buitenspel gezet', *NRC Handelsblad*, 8 mei 2009, 7. en I. Tames, 'NSB-kinderen krijgen al veel aandacht', *NRC Handelsblad* 13 mei 2009, 7.

## 4. Hardnekkig terugkerende clichés

In het grootste deel van de NSB-literatuur wordt nauwelijks aandacht besteed aan de vraag waarom mensen lid werden van de beweging, terwijl dit toch een uitermate belangrijk aspect is. Op de schaarse momenten dat historici wel pogen te achterhalen wat de motivatie achter het lidmaatschap van de leden was, laten zij zich leiden door een aantal slecht onderbouwde opvattingen, welke zonder enige discussie of eigen onderzoek zijn overgenomen van collega's. Ter illustratie volgt hier een citaat van Frank van Vree, waarbij niet de literatuur, maar de belangrijkste serie over de Tweede Wereldoorlog, wordt besproken: 'De doorsnee NSB'er en collaborateur verschijnen in *De Bezetting* alleen als ondergedompeld in een massa – "een machtig ja klonk over de heide"- of als een abstracte categorie. Het beeld dat van de NSB wordt neergezet is buitengewoon scherp en gespeend van iedere nuance. Zonder haar betekenis te marginaliseren wordt de beweging geïsoleerd van de Nederlandse samenleving en nadrukkelijk in een 'Duits licht' gesteld. Het finale oordeel over de nationaal-socialisten wordt geveld in het slot van de vijfde aflevering. De NSB, haar leider en haar politiek, het was allemaal een grote mislukking, zelfs als nationaalsocialisten deugden zij niet.'<sup>83</sup> Een beeld dat niet alleen van toepassing op de serie lijkt te zijn, maar ook op de literatuur over het onderwerp.

Afgelopen jaren kwam enige verandering in de toon van het onderzoek. Historici als Chris van der Heijden, Zonneke Matthée en Bart van der Boom bogen zich wel degelijk over de vraag waarom de mensen lid werden van de NSB en ook in andere stukken wordt hieraan enige aandacht besteed. Uit deze hernieuwde aandacht voor de beweging, die deels voortkwam uit het feit dat het in 2006 vijfenzeventig jaar geleden was dat Mussert en consorten de NSB oprichtten, zijn een aantal discussiepunten voortgekomen waarin de motivatie en de achtergrond van de leden van de beweging centraal staan. Verder onderzoek naar de motivatie en achtergrond van de leden zou moeten leiden naar ofwel de onderbouwing ofwel de ontkrachting van een aantal hardnekkig terugkerende opvattingen, welke vooralsnog het resultaat zijn van gebrekkig onderzoek.

Eerder in dit onderzoek werd Van der Boom geciteerd, die schreef dat de literatuur over de NSB te moraliserend was en dat deze gekenmerkt werd door aannames die niet allemaal empirisch goed onderbouwd zouden zijn. Dat zal nu aan de hand van twee voorbeelden, namelijk het idee dat het

---

<sup>83</sup> F. van Vree 'Televisie en de geschiedschrijving van de Tweede Wereldoorlog' *Theoretische geschiedenis*, 6.

motief van kleurloze NSB'ers om lid te worden van de beweging volledig voortkwam uit opportunisme en het beeld dat de NSB een on-Nederlandse beweging was, worden besproken.

In het vervolg van dit onderzoek zullen deze twee hardnekkig terugkerende denkbeelden over de leden na elkaar besproken worden. Eerst zal in kaart gebracht worden wat de opvattingen precies inhouden en in welke onderzoeken zij een dominante rol innemen. Vervolgens wordt gekeken in hoeverre zij een ontwikkeling hebben doorgemaakt en in hoeverre recent onderzoek de denkbeelden ter discussie stelt. Tenslotte zal kort worden aangestipt wat de mogelijke gevolgen van deze opvattingen zijn, in hoeverre zij verworden zijn tot nauwelijks ter discussie gestelde clichés en welk onderzoek nog zal moeten volgen om meer inzicht te krijgen in de materie.

Daarbij is het belangrijk om te realiseren dat deze opvattingen beide vrij normatief van karakter zijn; een begrip als 'on-Nederlands' kent geen vaste criteria,<sup>84</sup> is moeilijk te definiëren en daarom nauwelijks met een objectieve meetlat te toetsen. Een historicus die desalniettemin gebruik maakt van zulke karakterisering, is genoodzaakt zijn betoog met heldere argumenten en verschillende bronnen te onderbouwen, wil hij zijn gelijk bewijzen.

---

<sup>84</sup> Vergelijkbaar met de zoektocht naar de eventuele criteria van 'het on-Nederlands zijn', is de hevige discussie over 'de Nederlandse identiteit' die zich ontspon nadat prinses Máxima op 24 september 2007 het WRR-advies *Identificatie met Nederland* presenteerde met een toespraak waarin ze stelde na zeven jaar verblijf in Nederland 'de' Nederlandse identiteit niet gevonden te hebben.



### Dom, onbekwaam en slecht

In de literatuur werd de NSB lange tijd weergegeven als een tamelijk oppervlakkige beweging, met weinig eigen visie waarvan de leden, in de woorden van Hans Blom, werden neergezet alsof ze ‘per definitie dom, onbekwaam en karakterologisch slecht waren.’<sup>85</sup>

Essayist Menno ter Braak schreef in 1937: ‘Hij [de NSB’er] is quasi-heroïsch, hij is quasi-volks, hij is quasi-fatsoenlijk, hij is quasi-germaans... maar achter al die quasi's loeit het ressentiment, achter al die quasi-positiviteit kankert de ‘oppositie uit principe’.<sup>86</sup> In 1956 sprak Schöffner over de kleurloosheid van de leider der NSB<sup>87</sup> als publiekstrekker en ook De Jonge noemde die kleurloosheid als voorwaarde voor allerlei ‘theoretici die zich naar hartenlust konden uitleven in quasi wetenschappelijke beschouwingen.’<sup>88</sup> Van den Toorn koos vijftig jaar later eveneens voor de term kleurloosheid wanneer hij het partijprogramma en de leider karakteriseert: ‘Bij het doorlezen van het partijprogramma wordt men getroffen door de vaagheid en de nietszeggendheid van de beginselen. Die kleurloosheid van het programma en van de leider Mussert bleken echter gunstig voor het succes van de beweging.’<sup>89</sup> Zowel De Jonge als Van den toorn spraken naast kleurloos ook van ‘geestelijk nihilisme,’<sup>90</sup> bij leider en leden en een ‘theoretische nihilisme,’ waar het de ideeën betrof.<sup>91</sup>

De NSB werd dus afgeschilderd als kleurloze en nihilistische partij, met een kleurloze en nihilistische leider, leden en ideeën. Aukje Zondergeld-Hamer noemde deze kleurloosheid het gevolg van het opportunisme van de leiders van de NSB. In de inleiding van het in 1984 verschenen *De Zwarte Kameraden* betoogde zij ‘hoe onwaarachtig de NSB-leuzen over nationalisme en socialisme waren.’ De beweging gebruikte volgens Zondergeld-Hamer slechts holle retoriek om leden aan zich te binden vanuit puur opportunisme van de leiders: ‘De fascistische bewegingen maakten de ‘staat’ middelpunt, zeiden voor het algemene geluk op te komen, deden zich voor als nationaal en socialistisch, maar in de praktijk bleek dat het voor de leiding om leiding en bezit ging. Voor de volksmassa’s waren er de lege leuzen.’<sup>92</sup>

---

<sup>85</sup> J. Blom, *In de ban van goed en fout*, 59.

<sup>86</sup> M. ter Braak, het Nationaal-Socialisme als rancuneleer (1937) in: *Verzameld werk Menno ter Braak deel 3* (Amsterdam, 1949) 584.

<sup>87</sup> I. Schöffner, *Het nationaal-socialistische beeld van de geschiedenis der Nederlanden, een historiografische en bibliografische studie* (Arnhem/Amsterdam, 1956?) 62.

<sup>88</sup> A. A. De Jonge, *Crisis en Critiek der democratie*, (Assen, 1968) 86.

<sup>89</sup> M.C. van den Toorn, *Wij melden u den nieuwen tijd, Een beschouwing van het woordgebruik van de Nederlandse nationaal-socialisten* (Den Haag, 1991) 2.

<sup>90</sup> De Jonge, *Crisis en Critiek der democratie*, (Assen, 1968) 207, 221, 237-240, 252.

<sup>91</sup> M.C. van den Toorn, *Wij melden u den nieuwen tijd*, 2.

<sup>92</sup> A.J. Zondergeld-Hamer, in: *De Zwarte Kameraden* (red. J.Zwaan) (Weesp, 1984) 9.

Het feit dat de beweging zo populair was, kwam volgens Menno ter Braak voort uit de onvrede die bij veel van de leden bestond: 'Het nationaal-socialisme als rancuneleer onthult zich nog op andere manieren als de leer van het 'pure' ressentiment.'<sup>93</sup> De Jong nam deze opvatting over. Hij gebruikte voor de beweging de woorden 'een rancunepartij die louter stoelde op negatieve sentimenten.'<sup>94</sup> Hij schreef: 'Gegeven haar politiek appel, was het immers onvermijdelijk, dat de NSB weinig aantrekkingskracht uitoefende op bekwame, helder denkende, evenwichtige naturen, maar zoveel te meer op kleine eerzuchtige strebertjes die man voor man koning wilden zijn in hun eigen resort.'<sup>95</sup> Harmjan Dam sluit zich bij het begin van De Jong's uitspraak aan wanneer hij in 1986 spreekt van een 'crisispartij als exponent van onvrede met de gevestigde orde.'<sup>96</sup> Twee jaar eerder betoogde Zondergeld dat die ontevreden kiezers bedrogen uitkwamen door lid te worden van de NSB: 'Uit de vele publicaties over de ideologie van fascistische stromingen, komt in ieder geval steeds duidelijker naar voren dat het fascisme gebaseerd is op een leugen. Het is de leugen die zo velen, die meenden dat ze in deze maatschappij te kort gedaan werden, aantrok. 'Andere' bevolkingsgroepen waren schuld aan de gevoelde frustratie, zélf was men eigenlijk van een 'beter soort', het was de jood, de vrijmetselaar, de zigeuner, de kerk, kortom altijd degene, die buiten de eigen kring leefde, die schuldig was.'<sup>97</sup>

De NSB werd dus neergezet als een kleurloze partij, bestaande uit teleurgestelde leden die achter de nihilistische ideeën aanliepen die door opportunistische leiders waren uitgedacht. Blom schreef naar aanleiding van deze omschrijving van de NSB: 'De naoorlogse beschrijving van deze "beestenbende" lijkt daarom vaak een oefening in scheldproza. De enkeling, die probeerde te begrijpen, werd op slag gediskwalificeerd.'<sup>98</sup> Gevolg hiervan, was volgens Blom het volgende: 'Dit anti-nazisentiment heeft dikwijls het zicht op de persoonlijkheden van (vooraanstaande) nationaal-socialisten ontnomen en ook een goede verklaring voor de wervingskracht van het nationaal-socialisme belemmerd.'<sup>99</sup> De bovenstaande typering voor de NSB zijn een goed voorbeeld van het moralisme en de schematische indeling in goed en fout die het onderzoek over

---

<sup>93</sup> M. ter Braak, *het Nationaal-Socialisme als rancuneleer* (1937) in: *Verzameld werk Menno ter Braak deel 3* (Amsterdam, 1949) 589.

<sup>94</sup> L. De Jong, *Het Koninkrijk deel 1*, 317.

<sup>95</sup> *Ibidem*, 317.

<sup>96</sup> H.J. van Dam, *De kerk en de NSB*, 41.

<sup>97</sup> A.J. Zondergeld – Hamer, in: *De Zwarte Kameraden* (red. J.Zwaan) (Weesp, 1984) 9.

<sup>98</sup> J. Blom, *In de ban van goed en fout* (Leiden, 2007) 61.

<sup>99</sup> *Ibidem*, 61.

de NSB kenmerkten. Er lijkt hierbij geen sprake van een breuk na 1983, het jaar dat Blom en Bank opriepen het moralisme in het onderzoek naar de Tweede Wereldoorlog achterwege te laten.

Gevolg is dat de vraag wat de leden aantrok in de NSB in deze onderzoeken onbeantwoord blijft. Het lijkt onwaarschijnlijk dat men uit louter opportunistische motieven lid werd van de beweging, want zeker in de vooroorlogse jaren bracht het lidmaatschap van de beweging niet alleen voordelen op. In tegendeel. Vanaf 1933 was het ambtenaren verboden lid te worden, op straffe van ontslag. Dit ontslag dreigde eveneens voor militairen die geen lid mochten zijn van fascistische organisaties. Eind 1935 had de pers zich al massaal negatief uitgelaten ten aanzien van de NSB, het jaar daaropvolgend namen de protesten tegen Mussert en de zijnen snel toe.<sup>100</sup> De volgende grote tegenslag voor de beweging met veel gelovigen kwam toen de Nederlandse bisschoppen in mei 1936 besloten dat katholieken die de NSB in belangrijke mate steunden geen recht meer hadden op de Heilige Sacramenten.<sup>101</sup> In datzelfde jaar werd tevens tijdens een zitting van de Generale Synode van 'de Gereformeerde Kerken in Nederland', geconcludeerd dat de NSB (evenals de C.D.U.) afbreuk deed aan het christelijke gezag, omdat het in haar Leidend Beginsel alles ondergeschikt maakte aan de beweging– door de geplande afschaffing van de christelijke politiek en de gewenste nationaalsocialistische opvoeding van de jeugd. Besloten werd dat de beginselen van de NSB in strijd waren met de gereformeerde belijdenis, en het nationaalsocialisme en lidmaatschap van de NSB werden veroordeeld.<sup>102</sup> Tenslotte werd in september 1936 het 'Comité van Waakzaamheid van Nederlandse Intellectuelen tegen het Nationaal-Socialisme' opgericht, dat tientallen brochures tegen het nationaalsocialisme en het fascisme verspreidde. De beweging werd hiermee duidelijk in een verdomhoekje geplaatst.

Hieruit blijkt dat de bewering dat vooroorlogse NSB leden louter uit opportunisme gehandeld hebben ter discussie gesteld kan worden. Verder onderzoek naar de vraag in hoeverre het lidmaatschap van de beweging voordelen opleverde, in zowel de periode voor, als tijdens de oorlog, en vervolgens naar de vraag in hoeverre deze eventuele voordelen een drijfveer waren voor mensen om NSB'er te worden, is noodzakelijk voor de onderbouwing of ontkrachting van het idee dat opportunisme een (grote) rol speelde in het lidmaatschap van de beweging.

---

<sup>100</sup> Z. Matthée, *Voor Volk en Vaderland, Vrouwen in de N.S.B. 1931-1948* (Amsterdam, 2007) 35.

<sup>101</sup> J. Zwaan, *Zwarte Kameraden*, 63.

<sup>102</sup> K. Schilder, *Geen duimbreed!* (Kampen, 1936) 89 t/m 91.

Hiermee is overigens niet gezegd dat de vooroorlogse leden in isolement leefden, een ander cliché dat in het grootste deel van de literatuur over de NSB naar voren komt. Uit onderzoek van Josje Damsma<sup>103</sup> blijkt dat geen van de onderzoekers het volstrekke isolement<sup>104</sup> waarin de leden van de NSB voor én tijdens de oorlog zouden hebben geleefd ter discussie hebben gesteld of met enige argumenten hebben onderbouwd.<sup>105</sup>

Verder inzicht zou verkregen kunnen worden uit enkele vragen die Peter Romijn op 12 december 2006 in *NRC Handelsblad* stelde: 'Wat betekende het in het dagelijks leven om tot de beweging te behoren en welk gemeenschapsgevoel bracht dit met zich mee? Was de uitsluiting steeds zo algemeen als wij nu aannemen, of is er ook sprake van een naoorlogse constructie, waarvan de berechting en reclassering het sluitstuk waren?'<sup>106</sup> Het feit dat dit soort vragen nog niet duidelijk beantwoord is, geeft al aan dat er rond de NSB, meer dan vijfenzeventig jaar na haar oprichting, nog altijd veel onduidelijkheden bestaan. In het artikel *De Lokroep van de beweging*<sup>107</sup> riep Van der Boom, een jaar na de plaatsing van Romijn's betoog, op tot het gebruik van bevindingen van het internationale onderzoek naar fascisme om meer inzicht te krijgen in de aantrekkingskracht die de NSB op haar leden had.<sup>108</sup> De twee belangrijkste werken die hij noemde zijn *The anatomy of fascism* van Robert Paxton en *The nature of fascism* van Roger Griffin. Volgens Robert Paxton, Amerikaans historicus en fascisme deskundige, kan het fascisme worden gedefinieerd als een vorm van politiek gedrag, waarbij gehandeld wordt vanuit de angst dat de groep slachtoffer zal worden van de bestaande maatschappij. Het fascisme ziet de democratie, het individualisme en de

---

<sup>103</sup> J. Damsma en E. Schumacher, 'Fout onderzoek? Vraagtekens bij de geschiedschrijving van de NSB', 1-9, aldaar 4-5 en J. Damsma, *De nieuwe orde in Amsterdam, het dagelijkse leven van NSB'ers in bezettingstijd*.

<sup>104</sup> J. Damsma: ; Het isolement komt o.a. voor in: G. Groeneveld, *Zo zong de NSB*, 119-20; Havenaar, *Mussert* 81; De Jong, *Het Koninkrijk deel 5*, 223; De Jong, *Het Koninkrijk deel 6*, 372, 511; De Jonge, *Crisis en kritiek*, 239, 376; De Jonge, *Nationaal-socialisme in Nederland 80-1*, 127, 163; Gerrit Andries Kooy, *Het echeq van een volkse beweging: nazificatie en denazificatie in Nederland, 1931-1945* (Assen 1964) 5, 223; Peter Romijn *Snel, streng en rechtvaardig: politiek beleid inzake de bestraffing en reclassering van 'foute' Nederlanders, 1945-1955* (Groningen 1989) 28-30 en Vossen, *Vrij vissen*, 190-191, 196.

<sup>105</sup> Het isolement komt bovendien voor in: J.Th.M. Houwink ten Cate en N.K.C.A. in 't Veld, *Fout! Getuigenissen van NSB'ers* (Den Haag, 1992) 169-173., H.J. Langeveld, *Eerherstel voor de NSB?* In: Openbaar bestuur, september 2007, 11. H.J. van Dam, *De NSB en de kerken* (Den Haag, 1986) 48-52., die spreekt van een isolement vanaf 1937 tot 1940 in een periode waarin de NSB volgens hem veranderd is in 'een wat geïsoleerde on-Nederlandse nazi-partij, met bloed en bodem-denken en ook in M.C. van den Toorn, *Dietsch en Volksch*, (Groningen, 1975)11, die spreekt van een toenemende radicalisering die hand in hand ging met het groeiend isolement van de NSB in het Nederlandse politieke en sociale leven en ook in I. Schöffner, *Het nationaal-socialistische beeld van de geschiedenis der Nederlanden*, (Arnhem/Amsterdam) 65 - 67. wordt verwezen naar 'de bewust wettelijke isolering van de NSB' en verder naar 'de praktische en geestelijke isolatie van het nationaal-socialisme die reeds vóór 1940 een feit was geworden.'

<sup>106</sup> P. Romijn 'Er is volop aandacht voor de NSB' in: *NRC Handelsblad* 12 december 2006, *Opinie*, 6.

<sup>107</sup> B. van der Boom: 'De lokroep van de beweging: de NSB beloofde een nieuwe wereld en een nieuwe mens', *Historisch Nieuwsblad* 16 (2007) 30-36.

<sup>108</sup> Overigens riep historicus Jacques de Kadt al voor de oorlog op onderzoek te doen naar de aantrekkingskracht van het fascisme, maar hij kreeg weinig navolging in Nederland, in: J. de Kadt, *Het fascisme en de nieuwe vrijheid* (Amsterdam, 1939) 7 - 9.

klassenstrijd als oorzaak van vernedering van de groep en het land en streeft naar een haast heilige eenheid, die, als de noodzaak daar is, met alle middelen zal worden verdedigd.<sup>109</sup> Ook de Britse politicoloog Roger Griffin, wiens boek *The nature of fascism* (1993) wordt gezien als hét standaardwerk over fascisme, ziet zijn subject als een haast mythische ideologie met als doel een eind te maken aan alle verdeeldheid (binnen een groep, of breder binnen een land), welke streeft naar een klassenoverschrijdende beweging. Griffin gaat nog verder en stelt dat het fascisme een nationale wedergeboorte nodig acht, om afstand te doen van de verscheurde en decadente situatie waarin het betreffende land zich bevindt c.q. waant.<sup>110</sup>

Bart van der Boom stelde in 2006 in het programma *Andere Tijden*: 'Mensen denken vaak dat de NSB een soort nihilistische beweging was. Een club die gaat voor brandschatten, plunderen en moorden. Die alleen geïnteresseerd is in de macht. Maar dat is helemaal niet zo. De NSB heeft een heel positief ideaal, namelijk de volksgemeenschap. De kern van het geloof van de NSB is het verlangen naar deze volksgemeenschap, een solidair, eensgezind en krachtig volk.'<sup>111</sup> De door Van der Boom genoemde eensgezinde volksgemeenschap heeft utopische kenmerken. Ook de door Paxton en Griffin opgestelde kenmerken van het fascisme, zoals het streven naar eenheid en het doel van een zogenaamde 'nieuwe orde', passen bij het beeld van een utopische samenleving, en daarmee is het fascisme meer dan een 'anti-beweging', want er werd wel degelijk een alternatief, hoe utopisch wellicht ook, geformuleerd.

Er moet iets zijn wat de NSB-leden aantrok en inspireerde. Om daarachter te komen is een nieuwe aanpak van onderzoek vereist. In de eerste plaats moeten historici meer gebruik maken van het internationale onderzoek naar het fascisme van Paxton en Griffin, maar ook onderzoek over de utopie zou meer inzicht kunnen geven in de aantrekkingskracht van het lidmaatschap van de NSB.<sup>112</sup>

---

<sup>109</sup> R. Paxton, *The anatomy of fascism* (Londen, 2004).

<sup>110</sup> R. Griffin, *The nature of fascism* (Oxford, 1993).

<sup>111</sup> In: uitzending Marcheren voor Mussert, *Andere Tijden*, 14 december 2006.

<sup>112</sup> K. Mannheim, *Ideology and Utopia, an introduction to the sociology of Knowledge* (Londen, 1952). K. Kumar, *Utopia and Anti-Utopia in Modern Times* (Oxford, 1987). H. Achterhuis, *De erfenis van de utopie* (Amsterdam 1998). S. Buck-Morss, *Dreamworld and Catastrophe, The passing of Mass Utopia in East and West* (Cambridge, 2000) M. de Keizer, *Utopisch denken, doen en bouwen in de twintigste eeuw* (Zutphen, 2002). Het Raadsel van Utopia, *Studium Generale*, (Utrecht, 2006)

De propaganda van de beweging bood regelmatig een alternatief voor de onvrede en er werd gestreefd naar 'een betere wereld', de zogenaamde Dietsche gemeenschap.<sup>113</sup> Nu vormde de propaganda natuurlijk slechts een onderdeel van de beweging. Dit onderzoek deelt echter niet de mening van Robert Paxton die stelt dat de historicus vooral moet kijken naar de daden van de fascisten om verder inzicht in de beweging te verkrijgen.<sup>114</sup> Wanneer men de motivatie van de leden van de NSB wil achterhalen kan het bestuderen van propaganda wel degelijk van belang zijn. Het is immers de propaganda, die de 'boodschap' van de beweging verspreidde en die mensen in eerste instantie overtuigde om überhaupt lid te worden van de beweging.

Het in 1937 door Menno ter Braak geschetste beeld van een nihilistische beweging met opportunistische leiders en kleurloze leden is met te weinig bewijzen onderbouwd en dient nader te worden onderzocht. Het geeft een niet afdoende verklaring voor de aantrekkingskracht die de beweging op haar leden uitoefende. Daarmee is niet gezegd dat nihilisme en opportunisme geen motivatie geweest zouden zijn om lid te worden van de NSB, maar in het gros van het huidige onderzoek lijken deze termen slechts gebruikt te worden als onderstreping van het 'foute' karakter van leiding en leden en niet als verklaring voor gemaakte keuzes. Wellicht hebben historici vanuit moralistische overwegingen een blinde vlek ontwikkeld voor de serieuze bestudering van de mogelijke aantrekkingskracht van nihilisme en opportunisme. Wat dat betreft kan hier in toekomstig onderzoek veel winst worden behaald.

In het volgende hoofdstuk zal onderzocht worden in hoeverre dit beeld aanwezig is in de biografieën over de kopstukken en of hier ook het beeld wordt geschetst van de leidinggevende NSB'ers die slechts vanuit opportunistische redenen hun kleurloze gedachtegoed verspreidden. Vooralsnog kan geconcludeerd worden dat het een voorbeeld van het moralisme is, dat een groot deel van de literatuur over de Tweede Wereldoorlog domineert, om alle leden van de NSB weg te zetten als dom, onbekwaam en slecht.'

---

<sup>113</sup> S. Matla, *De Dietsche Utopie, onderzoek naar de utopische elementen in de retoriek der NSB* (Utrecht, 2008).

<sup>114</sup> R. Paxton, *The anatomy of fascism* (Londen, 2004).

### Een buitenlandse beweging

Menno ter Braak noemde de NSB in 1937 'het Nederlandse filiaal van het nationaalsocialisme' die zich steeds meer als 'een ressentiment' beweging ontwikkelt met een sterkere Jodenhaat, naarmate hij 'meer losraakt van het Hollandse fatsoen.'<sup>115</sup>

Drie jaar later, in 1941 wist *Vrij Nederland* het zeker; er was niets Nederlands meer aan de NSB. NSB'ers waren 'een allegaartje van ontwortelde of enkel ruwe mensen' die niets Nederlands in zich hadden: 'de naam niet, het program niet, de financiën niet, de methoden niet. Niets.'<sup>116</sup> Op 28 april 1945, op het moment dat Zeeland al bevrijd was, stond in de Provinciale Zeeuwsche Courant over de NSB'ers geschreven: 'Maar dit zijn geen Nederlanders. Dit zijn slechts schadelijke dieren, een soort coloradokevers of erger nog.'<sup>117</sup> Na de oorlog typeerde Lou de Jong Mussert als een imitatie-Hitler en de NSB als een imitatie-NSDAP.<sup>118</sup> Maarten van den Toorn schreef in 1975 in het boek *Dietsch en Volksch*: 'De toenemende radicalisering ging hand in hand met een groeiend isolement van de NSB in het Nederlandse politieke en sociale leven. De zgn. volkse denkbeelden over bloed en bodem, het belang van het ras en de boerenstand bleven het Nederlandse volk geheel vreemd, en na aanvankelijke stembussuccessen zien we de NSB na 1935 in aanhang slinken.'<sup>119</sup> Twaalf jaar later sloot Dam zich aan bij Van den Toorn's opvatting dat de NSB steeds meer on-Nederlandse ideeën kreeg: 'In de begintijd was de NSB vooral een nationalistische anti-democratische beweging, die langs de legale weg de macht wilde veroveren. Na ongeveer 1937 was ze een wat geïsoleerde on-Nederlandse nazi-partij, met 'bloed en bodem'-denken.'<sup>120</sup> En een aantal jaar daarna schreef Van den Toorn weer: 'Mussert die zich ondanks intriges en onenigheden binnen zijn beweging altijd als leider staande heeft weten te houden, heeft één ding niet kunnen voorkomen, nl. dat zijn geesteskind werd meegezogen door de machtige zusterbeweging in Duitsland en langzaam maar zeker geradicaliseerd werd tot een echte nazipartij.'<sup>121</sup>

Het beeld dat de NSB geen gewone politieke partij was, maar een beweging die volledig was gebaseerd op buitenlandse ideeën en welke structuur puur buitenlands aandeel, paste volledig in de eerder geschetste tweedeling onderdrukking versus verzet die de naoorlogse literatuur

---

<sup>115</sup> M. ter Braak, het Nationaal-Socialisme als rancuneleer (1937) in: *Verzameld werk Menno ter Braak deel 3* (Amsterdam, 1949) 586.

<sup>116</sup> Aldus de Londense editie van *Vrij Nederland* van 27 december 1941, n.a.v. het tienjarig bestaan van de NSB, geciteerd in: C. van der Heijden, *Grijs verleden* (Amsterdam, 2001) 189.

<sup>117</sup> A.A. de Jonge, *Het nationaal-socialisme in Nederland*, 187.

<sup>118</sup> L. De Jong, *Het Koninkrijk deel 1*, 310.

<sup>119</sup> M.C. van den Toorn, *Diets en volksch*, 11.

<sup>120</sup> H.J. Van Dam, *De NSB en de kerken*, 52.

<sup>121</sup> M.C. van den Toorn, *Wij melden u den nieuwen tijd*, 2.

kenmerkte. Het feit dat Nederland tijdens de oorlog helemaal geen hechte nationale eenheid was, moest worden verbloemd, of in elk geval ontkracht. Vooral het idee dat een deel van de Nederlanders tegen Nederlanders had gestreden paste niet. In het boek *Fout geboren* weet schrijver Bas Kromhout dit mooi te verwoorden: 'Door een heel volk tot helden te verklaren bleef men echter met een probleem zitten. Wat was de positie van landgenoten die in het epos figureerden als de slechteriken? De oplossing – die ook al tijdens de oorlog zelf werd gehanteerd – was simpel: zij waren geen lid meer van de club. Nederlandse nationaal – socialisten en opzichtige opportunisten golden als 'verduits't' en in wezen 'on-Nederlands'.<sup>122</sup> Vier jaar later wees journalist Tessel Pollmann in het *Historisch Nieuwsblad* op het gevaar van deze bagatellisering, wanneer de NSB als on-Nederlands getypeerd wordt: 'Dat is de gemakkelijke oplossing: schuif het probleem maar over de grens. Nog altijd heerst er gêne, dat ook Nederland echte fascistten heeft voortgebracht. Daarom is er ook nog zo weinig over geschreven.'<sup>123</sup>

NSB'ers, collaborateurs en andere verraderlijke elementen werden daarom in een groot deel van de literatuur geïsoleerd en on-Nederlands gemaakt. De beweging vormde een uitzondering in de geschiedenis en zou in geen enkel opzicht 'typisch' Nederlands zijn. Een idee dat vergelijkbaar is met de Duitse *Betriebsunfall*-these. Zo kon het beeld blijven bestaan van een eensgezind Nederland dat samen de Duitsers had verslagen.

De discussie in hoeverre de NSB een on-Nederlandse beweging zou zijn heeft veel raakvlakken met het in 2005 in *NRC Handelsblad* gevoerde debat met betrekking tot de vraag of Mussert wel of niet een landverrader was. Startpunt was een opiniestuk van Hermann von der Dunk, die na het lezen van het pas verschenen werk *Nagelaten bekentenissen* (2005) van Gerard Groeneveld<sup>124</sup> tot de conclusie kwam dat het bestaande beeld van Mussert onjuist was en dat Mussert in plaats van een landverrader juist een nationalist was. Hij schreef: 'Mussert's doel was een alternatief Nederland. Fascistisch-autoritair onder zijn leiderschap maar met behoud van zijn nationale identiteit, zijn eigen vlag (oranje-blanje-bleu) en zelfstandigheid; zij het opgenomen in een grote Germaanse federatie onder Duitsland's leiding.'<sup>125</sup> David Barnouw en Peter Romijn, beiden onderzoekers aan het NIOD, reageerden echter bevestigend op de vraag in Von der Dunks titel of

---

<sup>122</sup> B. Kromhout, *Fout geboren* (Amsterdam, 2004) 144.

<sup>123</sup> 'Hoe on-Nederlands was de NSB?', verslag van discussiebijeenkomst 25 april 2008 in: *Historisch Nieuwsblad* [http://www.historischnieuwsblad.nl/00/hn/nl/156\\_172/nieuws/10684/Hoe\\_on-Nederlands\\_was\\_de\\_NSB.html](http://www.historischnieuwsblad.nl/00/hn/nl/156_172/nieuws/10684/Hoe_on-Nederlands_was_de_NSB.html) (datum onbekend).

<sup>124</sup> G. Groeneveld, *Nagelaten bekentenissen, verantwoording en cel-brieven van de NSB-leider* (Nijmegen, 2005).

<sup>125</sup> H.W. von der Dunk, Mussert was geen landverrader, *NRC-Handelsblad*, 17 – 11 – 2005



Mussert een landverrader was geweest: ‘De naoorlogse aanklacht betrof ‘hulpverlening aan de vijand, pogingen om de staat onder vreemde heerschappij te brengen en de grondwettige regeringsvorm te vernietigen,’<sup>126</sup> hetgeen volgens beiden onderzoekers als landverraad kan worden gekwalificeerd. Bovendien had Mussert zich volgens Barnouw en Romijn nooit verzet tegen het groeiende antisemitisme en de ‘verduitsing’ binnen de beweging en vanaf de inval van de Duitsers in Nederland had hij zelfs actief geholpen met ‘de jodenvervolging, de exploitatie van de economie en het gebruik van Nederlanders als dwangarbeiders, de herinrichting van de samenleving op nationaal-socialistische grondslag én de uitzending van Nederlandse jongens naar het Oostfront.’<sup>127</sup> Historicus Ivo Schöffer voegde hier in een ingezonden brief aan toe: ‘Dulde hij [Mussert] niet dat na de overval op Nederland de na het bombardement op Rotterdam overvliegende Duitse vliegtuigen door een NSB-landdag in Lunteren werden toegejuicht? Was het gewoon om de eed van trouw aan Hitler af te leggen, terwijl Nederland reeds sedert 10 mei 1940 in oorlog was met het Derde Rijk? Gaf hij niet in het openbaar de zegen aan vrijwilligers die ten strijde trokken tegen onze Russische bondgenoten die een belangrijke bijdrage zouden leveren aan onze bevrijding? Zweek hij niet toen landwachten in eigen land joden, onderduikers en verzetsstrijders vervolgden?’<sup>128</sup>

Tegen de beweringen die de drie historici op tafel leggen is weinig in te brengen. Het gedrag dat Mussert vertoonde vanaf het moment dat de Duitsers Nederland binnenvielen valt absoluut onder de categorie landverraad. Dit zegt echter niet alles over het gedrag dat Mussert vóór de oorlog vertoonde, vanaf het moment dat de beweging werd opgericht, noch zegt het iets over de motieven die achter zijn daden staken. Naar het laatste zal het altijd gissen blijven, al zouden egodocumenten, zoals brieven en dagboeken, hier meer inzicht in kunnen verschaffen. Feit is dat zijn vooroorlogse retoriek, en dan vooral die van begin jaren dertig, bol stond van ‘het vaderlandslievende’. Verderop in dit onderzoek zal uitgebreid aandacht besteed worden aan de wijze waarop de twee biografen van Mussert zijn nationalisme en / of landverraad kwalificeren.

Bij de beantwoording van de vraag in hoeverre de NSB een on-Nederlandse beweging was, is het van belang te onderzoeken wat de houding van de verschillende leden ten opzichte van het buitenland was. Was het doel van alle leden om op te gaan in een Groot Germaans Rijk? En mocht dit het geval zijn, maakte dat de beweging dan on-Nederlands?

---

<sup>126</sup> D. Barnouw en P. Romijn, Beeld Mussert behoeft geen revisie, *NRC-Handelsblad* 22- 11 – 2005

<sup>127</sup> D. Barnouw en P. Romijn, Beeld Mussert behoeft geen revisie, *NRC-Handelsblad* 22- 11 – 2005

<sup>128</sup> I. Schöffer, Waarom Mussert rehabiliteren?, *NRC-Handelsblad* 22- 11 – 2005

Hoe ervoeren de leden de inval van de Duitsers? Hadden ze dit verwacht? Wat leverde hen dit op? Veranderde de mening van de leden gedurende de oorlogsjaren? En wat was de stemming ten opzichte van Duitsland bij de vooroorlogse leden? In hoeverre hebben de leden de Duitsers actief geholpen tijdens de meidagen in 1940? En in hoeverre hielpen ze de Duitsers tijdens de rest van de oorlog? Kende de hulp aan de Duitsers een ontwikkeling tijdens de oorlog? En collaboreerden de NSB'ers daarmee in grotere mate dan de gemiddelde Nederlander? Een onderzoek onder de leden van de NSB, vergelijkbaar aan het door Bart van der Boom geschreven *We leven nog*<sup>129</sup>, zou meer helderheid kunnen verschaffen.

Veel schrijvers die constateren dat de NSB on-Nederlands was, leggen een verband met de radicalisering van de NSB. Op het moment dat de ideeën van de NSB radicaler werden, werd de beweging on-Nederlandser en kwam het meer in een isolement te staan. Dat vermeende isolement is hierboven besproken. Het feit dat de beweging steeds radicaler werd valt eveneens te bediscussiëren. De stelling 'hoe radicaler, hoe on-Nederlanders' lijkt moeilijk te verdedigen. Is het dan typisch Duits om grote groepen mensen te vermoorden? Want dat lijkt gezegd te worden, dat grote misdaden niet Nederlands kunnen zijn. Maar waar komen de misdaden en misdadigers dan vandaan?

Dit debat nodigt uit tot verder onderzoek. Welke elementen van de NSB vormden een continuïteit in de Nederlandse geschiedenis en welke elementen vormden een breuk?

Voor het verkrijgen van meer inzicht in de achtergrond van de ideeën van de NSB is internationaal vergelijkend onderzoek, zoals dat van Paxton en Griffin, een vereiste. Bovendien is het noodzakelijk om de NSB bij onderzoek meer te beschouwen als een 'gewone' politieke beweging, in plaats van een vreemde eend in de politieke geschiedenis.<sup>130</sup>

---

<sup>129</sup> B. van der Boom, *We leven nog, de stemming in bezet Nederland* (Amsterdam, 2003)

<sup>130</sup> *Het nationaal-socialisme in Nederland* van A. A. de Jonge (Den Haag, 1968) vormt een uitzondering op het overige werk over de NSB. In dit boek wordt de beweging wel degelijk afgezet tegen andere Nederlandse politieke groepen, bewegingen en partijen die na de Eerste Wereldoorlog het leven zagen. Daarbij wordt onder andere aandacht besteed aan de wijze waarop Nederlanders zich tijdens het Interbellum verhielden jegens zowel de democratie als het fascisme, wat voor effect de crisis op deze verhoudingen had en vervolgens wat voor plaats de NSB in dit politieke klimaat innam.

### Moralistische clichés staan het onderzoek in de weg

In het in 1979 verschenen boek *Houten leeuwen en leeuwen van goud* schrijft Willem Frederik Hermans: 'Het zegt ook iets over de aard van de naoorlogse Nederlandse samenleving waar nauwelijks ooit een poging gedaan werd het verschijnsel van het landverraad objectief te bestuderen. Men heeft de landverraders, NSB'ers enzovoort, van stonde af aan overladen met berispingen en preken, maar na de constatering dat zij slecht en misdadig waren, zich niet verder in de feiten verdiept.'<sup>131</sup> Deze uitspraak is een goede illustratie van het moralisme dat de literatuur over de Tweede Wereldoorlog lange tijd heeft gedomineerd en ook sterk aanwezig blijkt te zijn in een groot deel van het onderzoek over de NSB, ondanks de oproep van Hans Blom om op opener wijze naar de oorlog te kijken. Het beeld van een on-Nederlandse beweging met opportunistische en kleurloze leden, van een partij die niet paste in de Nederlandse geschiedenis omdat leiders, leden en gedachtegoed 'fout' waren, is door haar sterke normatieve karakter moeilijk te onderbouwen en geen van de wetenschappers is hierin geslaagd.

Deze vorm van onderzoek heeft tot gevolg dat veel vragen over de NSB onbeantwoord blijven in de literatuur die er tot nog toe over de beweging is verschenen. Vooral over de motivatie van de leden om bij de NSB te gaan blijven veel vragen bestaan. De antwoorden hierop zullen slechts gevonden kunnen worden, wanneer het moralisme een minder grote rol gaat spelen in het onderzoek.

---

<sup>131</sup> W.F. Hermans, *Houten leeuwen en leeuwen van goud* (Amsterdam, 1979) 188.

## 5. De biografie; levenswandel geeft inzicht

In 1939 schreef journalist Jacques de Kadt: ‘Wie dus het fascisme wil leren kennen, zal goed doen zich, veel meer dan met de motieven der meelopers, bezig te houden met de gevoelens en gedachten van de fascistische kern. Alleen op die wijze kan men iets leren verstaan van de aantrekkingskracht, die de beweging op het ogenblik heeft.’<sup>132</sup>

Om meer te leren over een beweging als de NSB is het noodzakelijk om onderzoek te doen naar de achtergrond van de leiders. Wat waren hun motieven om te handelen zoals ze gedaan hebben? Wat bezielde hen? Daarom staat het vervolg van dit onderzoek in het teken van ‘de gevoelens en gedachten’ van de kern van de beweging en in dat kader zullen de biografieën over de kopstukken worden besproken.

Het leven van de in deze scriptie bestudeerde personen stond vooral in het teken van de politiek. Een paar, zoals Mussert en Van Geelkerken, hebben gedurende langere tijd een actieve rol binnen de NSB leiding vervuld. Anderen, zoals Max Blokzijl, hebben op andere wijze actief bijgedragen aan de beweging. Historicus Herman Langeveld, biograaf van Hendrikus Colijn, beschreef in *Bespottelijk maar aangenaam, de Nederlandse biografie* het nut van de politieke biografie, dat volgens hem tweeledig is. De biografie dient in de eerste plaats om de verantwoordelijkheden van het bestudeerde individu vast te stellen. Er moet dus nauwkeurig onderzocht en verteld worden wat de persoonlijke rol van het individu in belangrijke affaires was geweest en hoe zwaar de verantwoordelijkheid van hetzelfde individu op dat moment was, mede in vergelijking met andere hoofdrolspelers uit dezelfde affaires. Daarnaast fungeert de politieke biografie volgens Langeveld als vergrootglas. Het overzicht van daden van de hoofdrolspeler van de biografie kan zorgen dat de rol van het bestudeerde individu in bepaalde gebeurtenissen wordt uitgelicht. Het voornaamste doel hiervan is in Langevelde’s ogen het bereiken van een groter publiek en het starten van een publieke discussie over de positie van de hoofdpersoon.<sup>133</sup> Eerder in dit onderzoek werd Hans Renders geciteerd die sprak over de politieke biografie als middel om aan te tonen dat iemands persoonlijke achtergrond van invloed is geweest op zijn publieke wapenfeiten. Het was volgens hem de verplichting van de biograaf om de politicus van een persoonlijk verhaal te voorzien zodat de lezer inzicht krijgt in de incubatie van diens politieke ideeën.<sup>134</sup>

---

<sup>132</sup> J. de Kadt, *Het fascisme en de nieuwe vrijheid* (1939) 14.

<sup>133</sup> H. Langeveld, De levensbeschrijving als vergrootglas, Het nut van de politieke biografie, in: *Bespottelijk maar aangenaam, de biografie in Nederland* (Amsterdam, 2007) 131-136.

<sup>134</sup> H. Renders, Privé in de politieke biografie, in: *Privé in de politieke biografie* (Amsterdam, 2007) 12.

‘Een biografie kan slagen als de kennis die over het persoonlijke leven van een individu wordt verschaft meer inzicht geeft in het handelen van de hoofdpersoon.’ Deze uitspraak van Hans Renders geldt misschien nog wel het meest voor de biografieën over individuen die bekend staan om hun misdaden, aangezien de motivaties voor hun handelen ons veelal voor een vraagteken plaatsen en de wens groot is meer inzicht te krijgen in het hoe en waarom achter hun daden. Daarom staat dit hoofdstuk in het teken van het onderzoek naar de biografieën die geschreven zijn over de kopstukken binnen de NSB, in de hoop door de bestudering van de publieke levens van deze hoofdpersonen een dieper inzicht te verkrijgen in de beweging zelf.

### Biografie over NSB’ers

In de eerste decennia na de oorlog verscheen zoals besproken nauwelijks (academische) literatuur over de NSB en de biografieën vormden daarop geen uitzondering. De meest prominente NSB’ers werden echter wel degelijk genoemd in de naoorlogse literatuur.

Zeker in de eerste jaren na de oorlog bracht onder andere het NIOD een paar boeken uit die gebaseerd waren op de processen en vaak ook veroordeling van enkele belangrijke NSB’ers.<sup>135</sup> Deze boeken bevatten enige biografische kenmerken, maar waren slechts gericht op één periode uit het leven van hen die terechtstonden en bestonden vooral uit primaire bronnen en minder uit de reflectie hierop. Ook kwamen de kopstukken van de NSB aan bod in enkele prominente onderzoeken over de oorlog, waarnaar in het eerste hoofdstuk al verwezen is. Zo schrijft Lou de Jong in zijn *Kroniek* korte biografische teksten over Mussert en diens collega’s.

Het Instituut voor Nederlandse Geschiedenis heeft een groot aantal korte biografieën over tweeëntwintig verschillende prominente NSB’ers gepubliceerd.<sup>136</sup> Deze biografieën zijn onderdeel van de website van het *Biografisch Woordenboek van Nederland* en zijn oorspronkelijk gepubliceerd in gedrukte delen. Het eerste deel verscheen in 1979. Deel 2 verscheen in 1985, deel 3 in 1989, deel 4 in 1994, deel 5 in 2002 en deel 6, het laatste deel, in 2008. Redactieassistent en onderzoeker Liesbeth Sparks van het *Biografisch Woordenboek van Nederland* verklaart de

---

<sup>135</sup> Max Blokzijl, *Zijn berechting, veroordeling en executie* (Amsterdam 1946). A. Mussert, *Vijf nota's aan Hitler over de samenwerking van Duitschland en Nederland in een bond van Germaanse volkeren 1940-1944*. Ingel. door A.E. Cohen. (Den Haag, 1947). M. M. Rost van Tonningen, *Correspondentie van mr. M.M. Rost van Tonningen. Deel I: 1921-mei 1942*. Ingel. en uitg. door E. Fraenkel-Verkade i.s.m. A.J. van der Leeuw (Den Haag, 1967), *Rost van Tonningen, M.M. Correspondentie van mr. M.M. Rost van Tonningen. Deel II: mei 1942-mei 1945*. Ingel. en uitg. door David Barnouw. (Zutphen, 1993), Anton Mussert, *Nagelaten bekentenissen, verantwoording en celbrieven van de NSB-leider*, bezorgd en ingeleid door Gerard Groeneveld. (Nijmegen, 2005).

<sup>136</sup> Instituut Nederlandse Geschiedenis, <http://www.inghist.nl/Onderzoek/Projecten/KPP/PartijDetail?Id=107>

criteria waaraan een NSB-lid moest voldoen om zijn eigen biografie 'te verdienen': 'Een commissie van deskundige historici heeft een selectie gemaakt welke NSB-leden besproken werden. De beschreven persoon moet een rol van betekenis hebben gespeeld in de Nederlandse geschiedenis, tijdens de twintigste eeuw en bovendien moest hij overleden zijn om in aanmerking te komen voor een beschrijving. De persoon hoefde niet persé de Nederlands nationaliteit te hebben gehad, noch bekend te zijn bij een breed publiek; dat hij/zij op zijn/haar eigen gebied in Nederland veel invloed had was van groter belang.'<sup>137</sup> Op de vraag waarom sommige prominente leden geen biografie hebben gekregen, stelt ze: 'De levensbeschrijvingen zijn door externe auteurs geschreven. Dat betekent dat er naar deskundige auteurs moest worden gezocht, die de beschrijvingen wilden vervaardigen. In sommige gevallen is dat de redactiecommissie niet gelukt. Als een persoon gevoelig ligt in de samenleving, iets dat bij NSB-leden vanzelfsprekend speelt, is het vaak moeilijker om een auteur te vinden die bereid is een evenwichtige en neutrale biografie te schrijven: dat is immers een lastig karwei.'<sup>138</sup>

De eerste levensbeschrijving die in het *Biografisch Woordenboek van Nederland* verscheen, dateerde dus uit 1979, maar deze is geen volledige biografie te noemen. De eerste uitgebrachte biografie waarin een kopstuk van de NSB centraal stond, ging over het leven van de leider van de beweging en was een jaar eerder gepubliceerd. Ronald Havenaar schreef het boek *Verrader voor het Vaderland, een biografische schets van Anton Adriaan Mussert*, dat drieëndertig jaar na het einde van de oorlog werd uitgebracht.<sup>139</sup> Het tweede boek, geschreven door René Kok kwam tien jaar later uit en ging niet over een politicus, maar over een van de bekendste leden en hoofd van de afdeling perswezen van het nationaalsocialistische Departement van Volksvoorlichting en Kunsten, namelijk Max Blokzijl. Het boek was dan ook getiteld *Max Blokzijl, Stem van het Nationaal-Socialisme*. De biografie *Kees van Geelkerken, rechterhand van Mussert* verscheen vervolgens in 1990 en was van de hand van Bart van der Boom. In 1994 verscheen het door David Barnouw geschreven *Rost van Tonningen, fout tot het bittere eind*. Daarna bleef het ruim tien jaar stil totdat schrijver Jan Meyers zich in 2005 genoodzaakt voelde een tweede biografie over Mussert, *Mussert, een politiek leven*, te schrijven. Twee jaar later verscheen het onderzoek *Voor Volk en Vaderland, vrouwen in de NSB 1931 – 1948* van de hand van Zonneke Matthée, die voor

---

<sup>137</sup> Liesbeth Sparks, redactie-assistent *Biografisch Woordenboek van Nederland*, in een email van 30 maart 2009

<sup>138</sup> idem

<sup>139</sup> R. Havenaar *Verrader voor het vaderland*.

haar boek het leven van een aantal, bekende en minder bekende, vrouwelijke NSB'ers bestudeerde.

De biografieën zullen op één na verderop in dit onderzoek worden besproken. Het boek van Zonneke Matthée zal hierbij niet aan bod komen, omdat zij te veel afwijkt van de andere boeken; de omvang van de biografische hoofdstukken is te kort en de positie binnen de beweging van een deel van de beschreven vrouwen verschilt te veel met die van de mannelijke leden. Dit is jammer, want Matthée's biografie vergroot absoluut het inzicht in de NSB, door het geschetste beeld van een beweging waarvan allerlei verschillende mensen vanuit verschillende motieven lid waren geworden.

Vooralsnog heeft een flink aantal prominenten dat een grote rol speelde binnen de NSB nog geen eigen biografie en wellicht is het zinvol dat dit wel gebeurt. Één daarvan is Graaf de Marchant et d'Ansembourg (1894-1975) die vóór de oorlog belast was met de buitenlandse contacten van de NSB en tijdens de bezetting Commissaris der Provincie Limburg werd. Een ander bekend lid was Hendrik Jan Woudenberg (1891-1967), Tweede Kamerlid van de NSB en tijdens de oorlog leider van het Nederlandse Arbeidsfront. Of Johannes Hendrik Feldmeijer (1910-1945), lid van de NSB en leider van de Mussert-Garde. Dit zijn slechts drie voorbeelden van prominente NSB'ers die binnen de beweging een geheel eigen rol vervulde en waarschijnlijk verschillende motieven hadden om de NSB op hun eigen wijze te ondersteunen. De kans is groot dat door middel van biografieën over hun leven weer een aantal puzzelstukjes van de NSB op zijn plaats valt en het inzicht in de beweging, waarbinnen de heren zo actief waren, wordt vergroot.

Buiten de biografieën over de prominente NSB'ers zijn er ook boeken verschenen over minder bekende NSB'ers, veelal gebaseerd op autobiografisch bronnenmateriaal.<sup>140</sup> Dit zijn bijvoorbeeld burgemeesters die tijdens de oorlog lid waren van de NSB en waarvan de biografieën bijdragen aan de kennis over een specifieke Nederlandse plaats of over de ambtelijke structuur binnen de NSB tijdens de oorlog.<sup>141</sup>

---

<sup>140</sup> Speciale vermelding verdient een project van de Universiteit Utrecht (2006/2007) waarin acht studenten in het kader van de Bachelor Geschiedenis onderzoek deden naar verschillende 'Daders in de jodenvervolgning (1933-1945) Psychopaten, bureaucraten of gewone mannen', waaronder een groot aantal NSB'ers, en over hun levens kleine biografieën schreven.

<sup>141</sup> O. Vries, *Boer Gerben Feitsma: portret van een Friese NSB-burgemeester* (Bornmeer, 2008), L.E. Dinger, *Slaaplekker Haarlem : de NSB-burgemeester van Haarlem, S.L.A. Plekker* (2007).

Om de biografieën beter te kunnen onderzoeken, volgt hieronder een overzicht van de ontwikkeling die de biografie heeft doorgemaakt sinds het einde van de Tweede Wereldoorlog. Daarbij zal de nadruk worden gelegd op de biografieën over politici, en dan met name politici die na hun leven als 'fout' zijn bestempeld. Vervolgens zal de discussie over de vraag in hoeverre die biografie al of niet wetenschappelijk is de revue passeren, aangezien deze een belangwekkende rol heeft gespeeld in de biografische geschiedenis en bovendien van belang is om de biografie op waarde te schatten. Daarin zal de uitspraak van Chris van der Heijden worden meegenomen die van mening was dat de biografieën over de kopstukken der NSB sterk gekleurd waren en daardoor geschiedkundig niet van waarde zouden zijn. In het verlengde hiervan zal eveneens het bronnenmateriaal worden besproken en de relatie tussen de biograaf en de gebiografeerde. Dit overzicht zal een kader zijn voor het volgende hoofdstuk, waarin de verschillende biografieën afzonderlijk besproken zullen worden. Vervolgens wordt onderzocht in hoeverre het tweetal eerder besproken clichés over de NSB ook aanwezig is in de biografieën over kopstukken van de beweging.



## 6. De biografie; geschiedenis en functie

*'Een goede biografie laat je denken: die vent kon niet anders dan het leven leiden dat hij geleid heeft.'* Sem Dresden<sup>142</sup>

### Herwaardering van het genre

Na een eeuwenlange ontwikkeling te hebben doorgemaakt, werd de biografie opgenomen als onderdeel van de verhalende geschiedenis, welke eind jaren zeventig tot volle bloei kwam en ook onder de 'serieuze' historici een hernieuwde populariteit verkreeg. Er werd steeds meer waarde gehecht aan de beeldvorming en het vertellen van een spannend verhaal. Bedoeling was dat de lezer zich kon inleven in het verhaal en nog liever in de hoofdpersoon van de vertelde geschiedenis.<sup>143</sup>

Tot de jaren zeventig was de biografie voornamelijk een stroming in de literatuur(wetenschap), wat maakte dat er met name literaire eisen aan het genre gesteld werden. Hermann von der Dunk pleitte begin jaren tachtig om de biografie als belangrijk onderdeel van de historische wetenschap te beschouwen en riep collega's op meer aandacht aan het genre te besteden.<sup>144</sup> Oorzaak van deze late bemoeienis van historici met de biografie zag hij in de gereformeerde en puriteinse inslag bij veel historici, die zich uitte in een sterke afkeer voor het genre dat gezien zou worden als een vorm van persoonsverheerlijking.<sup>145</sup> Volgens journalist Elsbeth Etty is er nog een andere oorzaak van het magere en onpersoonlijke aanbod van biografieën, namelijk het verzuilde karakter van de Nederlandse samenleving, met als gevolg dat schrijvers slechts de hoofdrolspelers uit eigen zuil portretteerden. Vaak werden deze portretten daardoor een soort heldendichten, waarin de actoren slechts verheerlijkt werden.<sup>146</sup> Een door Etty niet genoemd gevolg hiervan is dat een aantal figuren lange tijd niet besproken werd aangezien zij tot geen van de zuilen behoord hadden. Leden van de NSB vallen vanzelfsprekend in deze categorie.

De biografieën over de prominente NSB'ers verschenen pas vanaf eind jaren zeventig, ruim dertig jaar na het einde van de oorlog. Onderzoek is nodig om een antwoord te geven op de vraag

---

<sup>142</sup> S. Dresden, *Over de biografie* (Amsterdam, 2001) 241.

<sup>143</sup> Beliën, van Setten, *Geschiedschrijving in de twintigste eeuw, discussie zonder eind* (Amsterdam, 1991) 226. Artikel: Geschiedenis als sociale wetenschap en de terugkeer van het verhaal door Peer Vries

<sup>144</sup> L. Hanssen Een regenboog van graniet, waarom de biografie niet buiten de wetenschap kan, in: *Bespottelijk maar aangenaam, de biografie in Nederland* (Amsterdam, 2007) 103.

<sup>145</sup> H.W. vond der Dunk, *In het huis van de herinnering* (Amsterdam, 2007) 65.

<sup>146</sup> E. Etty, Doden hebben geen privacy, het persoonlijke in de politieke biografie, in: *Privé in de biografie* (Amsterdam, 2007) 97.

waarom de eerste biografie over een prominente NSB'er zo lang op zich heeft laten wachten. De eerste aanwijzing kan liggen in de hierboven geschetste ontwikkeling die maakte dat het genre pas sinds de jaren zeventig in bredere kring serieus werd genomen. Veel historici zullen gehuiverd hebben om zich aan een biografie te wagen. Zo merkt Bart van der Boom in de inleiding van *Kees van Geelkerken, de rechterhand van Mussert* op: 'Mijn opmerking dat biografieën weinig populair zijn in het wetenschappelijk bedrijf beantwoordde hij [Nanno in 't Veld, voormalig medewerker van het NIOD] met een enthousiast: "Dus doen!" ' In de tweede plaats blijkt uit het vorige hoofdstuk dat het überhaupt vrij lang duurde voordat de eerste boeken die geheel en alleen aan de NSB waren gewijd verschenen, de biografie vormde daarop gewoon geen uitzondering. Wellicht kan de ontzuiling, waaraan Elsbeth Etty hierboven refereert, een rol spelen in het feit dat zelfs het verschijnen van een biografie over Mussert jarenlang uitbleef, maar voor deze oorzakelijke verklaring is meer onderzoek vereist. Tenslotte loopt de periode waarin de eerste biografieën over de kopstukken verschenen parallel aan de eerder geschetste trend eind jaren zeventig waarin de NSB – en dan met name de nakomelingen – langzaamaan meer uit de taboesfeer kwamen. Wellicht heeft deze nieuwe houding ten opzichte van de beweging de stap om onderzoek te doen naar de achtergrond van de prominente leden kleiner gemaakt, zeker gezien het feit dat een aantal bronnen pas na jaren voorhanden kwam en betrokkenen met het verstrijken van de tijd sneller bereid waren een getuigenis af te leggen. Maar ook deze bewering zou ondersteund moeten worden door verder onderzoek. Tenslotte speelt het verstrijken der tijd nog een andere rol: een deel van de kopstukken ontliet de doodstraf en was nog enkele jaren in leven, zoals Kees van Geelkerken, die pas in 1976 stierf. Een logisch gevolg is dat zijn biografie pas na zijn sterfjaar verscheen.

### 'Foute figuren'

In de hoeveelheid biografieën die in de afgelopen decennia verschenen, nemen boeken over dictators en andere 'foute figuren' een belangrijke en dominante plaats in. Er zijn talloze boeken gewijd aan Mao, Stalin en Hitler, waarvan velen gretig aftrek vonden onder het grote publiek. De gruwelverhalen rond deze personen fascineerden vele lezers: Wat maakte hen hoe ze waren? In hoeverre verschilden ze van ons? En nog belangrijker: in hoeverre leken ze op ons? En hoe kwamen ze tot hun daden?<sup>147</sup> Volgens Simon Sebag Montefiore, schrijver van het alom bejubelde *Stalin: The court of the Red Tsar*, is de biografie een goede manier om inzicht te krijgen in

---

<sup>147</sup> S. Montefiore, History and Biography: in *History Today*, vol 54 issue 3, p.30-31.

bepaalde ‘tijdperken’ of belangrijke periodes in de geschiedenis. Een biografie over Hitler leert ons over Nazi Duitsland en een biografie gewijd aan Stalin vertelt veel over Bolsjewistisch Rusland. En een biografie over iemand als Mussert of Rost van Tonningen zal ons wellicht veel leren over de Nationaal Socialistische Beweging en misschien zelfs over Nederland tussen 1931 en 1945.

Montefiore is van mening dat het van groot belang is om de levens van de dictators te onderzoeken en hun levensverhalen op papier te zetten, juist als deze machthebbers uit het (relatief) recente verleden komen. In de eerste plaats omdat (bijvoorbeeld in het geval van Stalin) veel bronnen nu (pas) beschikbaar zijn, waaronder enkele ooggetuigen die (nog) in leven zijn en die een heel nieuwe kijk op het leven van de dictators kunnen geven.

Daarnaast is de biografie volgens Montefiore een middel om de mensen te waarschuwen voor dit soort ‘monsters’ die nog zo kort geleden leefden (en waarvan vergelijkbare individuen misschien nog steeds leven), uit te leggen hoe zij tot hun handelen kwamen en vooral te benadrukken dat mensen als Stalin en Hitler ergens ook ‘gewone mensen’ waren – al schrijft hij wel dat een biograaf voorzichtig moet zijn om iemand als Stalin niet ‘te sympathiek’ af te schilderen, door al zijn persoonlijke hobby’s en bezigheden te benadrukken – in Stalin’s geval was dit o.a. fervent zingen en liefdesbrieven schrijven.<sup>148</sup>

### Wetenschappelijk of literair?

Met de herontdekking en herwaardering van de biografie ontkiemde onder historici een debat over de eisen waaraan de biografie moest voldoen om het predicaat ‘wetenschappelijk’ te verdienen. Schrijver en literatuurrecensent Michael Zeeman schreef in 1998 in het tijdschrift *Feit & Fictie*<sup>149</sup> dat de recente Nederlandse biografieën rampzalig slecht waren wegens gebrek aan ‘een zinnig volwassen discours over het wezen van de biografie’ en het uit de weg gaan van ‘methodologische vragen, historische evaluaties, verbinding met andere figuren, vergelijking, reflectie over de aard van de selectie en de herkomst van de gedemonstreerde invalshoek.’<sup>150</sup>

Interessant in deze was ook de bijdrage van emeritushoogleraar sociologie Joop Ellemers in *Privé in de politieke biografie*. Volgens hem was er te weinig debat en polemieken in en over de huidige biografie. Schrijvers zouden met een rij van aaneengeregen feitjes en gegevens slechts een mooi

---

<sup>148</sup> *Ibidem*, p.30-31.

<sup>149</sup> M. Zeeman, ‘Het laatste woord’, in: *Feit & Fictie* 4 (1998), nr. 1, p. 7-12.

<sup>150</sup> H. Renders, *Het zelfbeswustzijn van de biograaf, Waarom de biografie geen roman is*, 2.

verhaal willen schrijven over de hoofdpersoon en te weinig bijdragen aan een verder inzicht over de handelingen van de persoon en het breder kader waarin deze opereerde.<sup>151</sup>

Schrijver Frederic Bastet gaf in zijn Couperusbiografie<sup>152</sup> goed inzicht in zijn werkwijze, waarmee hij duidelijk aan verschillende academische eisen probeerde te voldoen: 'Uitgangspunt is geweest het verzamelen van zoveel mogelijk feiten; het chronologisch rangschikken daarvan; het trachten die feiten met het literaire werk in overeenstemming te brengen; het trekken van conclusies, maar dit laatste met vele restricties, omdat de lezer die gevolgtrekkingen beter zelf zal kunnen maken.'<sup>153</sup> De schrijver moest de feiten dus zo uitgebreid en zorgvuldig mogelijk weergeven, maar vervolgens de interpretatie van deze feiten aan de lezer overlaten. Wel diende de biograaf verder inzicht te geven in de standplaatsgebondenheid van de door hem beschreven hoofdpersoon.

#### Controleerbaarheid bronnenmateriaal

Het verzamelen, selecteren en interpreteren van bronnenmateriaal voor een biografie wordt ook wel heuristisch genoemd. Wanneer een biografie op een grote hoeveelheid verschillende bronnen gebaseerd is, vergroot dat de betrouwbaarheid van het onderzoek.<sup>154</sup> Dit kunnen brieven, dagboeken, autobiografieën en foto's zijn, maar ook medische verklaringen, droomverslagen, interviews, filmmateriaal, lectuurnotities, getuigenissen van tijdgenoten, gesprekken en eigen waarnemingen. Daarbij vormen de egodocumenten een belangrijk onderdeel omdat ze de gebiografeerde een stuk levendiger maken doordat ze allerlei persoonlijke details bevatten en daarmee kan de lezer zich beter inleven in de geportretteerde hoofdpersoon. Biograaf Jan Fontijn formuleerde het als volgt: 'De doden krijgen een stem, we kunnen als lezers de werkelijkheid zien door de ogen van de gebiografeerde, we wandelen met hem door de stad of het landschap, we beleven met hem de crisismomenten in zijn leven.'<sup>155</sup>

Er dient wel een aantal academische eisen gesteld aan de bronnen en het gebruik ervan.

Joop Ellemers zocht naar een aantal criteria dat kon bepalen of de politieke biografie wetenschappelijk genoemd mocht worden. Men moest volgens hem streven naar het verkrijgen van 'zo nauwkeurig mogelijke, gesystematiseerde kennis van de werkelijkheid met betrekking tot een bepaald verschijnsel, opdat dit verschijnsel verder begrepen kan worden en kan bijdragen aan

---

<sup>151</sup> J. Ellemers, Sceptische notities over het wetenschappelijk karakter van biografieën, in: *Privé in de politieke biografie* (Amsterdam, 2007) 134.

<sup>152</sup> F. Bastet, *Louis Couperus, een biografie* (1987)

<sup>153</sup> H. Renders, *Het zelfbeswustzijn van de biograaf*, 5.

<sup>154</sup> J. Fontijn, *De Nederlandse schrijversbiografie* (Houten, 1992) 49.

<sup>155</sup> *Ibidem*, 50.

de totstandkoming van algemene en gegeneraliseerde kennis.’ De belangrijkste eis die hij hierbij stelde was de controleerbaarheid.<sup>156</sup> Hij schreef: ‘Feiten moeten verkregen zijn uit schriftelijke bronnen, of mondelinge bronnen in het geval het feiten betreft die door minstens een andere bron bevestigd worden.’<sup>157</sup> In datzelfde jaar schreef Fontijn nog dat deze controleerbaarheid vaak ver te zoeken is en dat in de meeste biografieën niet wordt vermeld op welke wijze de biograaf aan zijn bronnen gekomen is.<sup>158</sup> In *Privé in de politieke biografie* voegde Hans Renders nog een paar eisen toe waaraan een goede en wetenschappelijke politieke biografie zou moeten voldoen. De schrijver moest in de eerste plaats inzicht geven in de manier waarop hij de gegevens waarop zijn verhaal berust heeft verkregen. ‘Wie heeft het archief van de politicus aangelegd, bijgehouden, eventueel gezuiverd en overgedragen aan een openbare instelling? Bemoeide hij zich daar zelf mee? Bewaarde hij afwijzingsbrieven, van geliefden of gewenste werkgevers? Niemand is graag de boekhouder van zijn eigen teleurstellingen.’<sup>159</sup>

#### Visie en relatie tot hoofdpersoon

In zijn *Nederlandse schrijversbiografie* noemde Fontijn twee kenmerken van de biografie, waar de biograaf voor moet oppassen. Dit onderzoek voegt deze kenmerken samen, aangezien ze sterk met elkaar verbonden zijn. In de eerste plaats is dat de relatie van de biograaf tot de hoofdpersoon, in de tweede plaats de visie van de biograaf op de gebiografeerde, die logischerwijze deels uit deze relatie voortvloeit. De biograaf is tijdens het proces van het maken van de biografie, waarbij hij uren besteedt aan de bestudering van het bronnenmateriaal en de interpretatie en verwerking daarvan, constant bezig met het bestuderen van het leven van zijn hoofdpersoon.<sup>160</sup> Dan ontstaat er vanzelfsprekend een relatie. Deze relatie tussen de biograaf en de door hem gebiografeerde is volgens Fontijn in de twintigste eeuw een stuk gecompliceerder geworden. Waar een biografie vroeger de vorm van een soort heldendicht aannam, is het in de moderne biografie heel gewoon als de biograaf nauwelijks genegenheid voor het door hem bestudeerde individu voelt of wil uitdragen, waarbij de biograaf vervolgens regelmatig heen en weer geslingerd wordt tussen gevoelens van sympathie en antipathie.<sup>161</sup> Bij de bestudering van het leven van ‘foute figuren’, zoals de prominenten binnen de NSB, treedt dit verschijnsel ook op. Vanuit deze relatie schrijft de

---

<sup>156</sup> J. Ellemers, Sceptische notities over het wetenschappelijk karakter van biografieën, in: *Privé in de politieke biografie* 140.

<sup>157</sup> *Ibidem*, 140.

<sup>158</sup> J. Fontijn, *De Nederlandse schrijversbiografie*, 49.

<sup>159</sup> H. Renders, *Privé in de politieke biografie*, in: *Privé in de politieke biografie* (Amsterdam, 2007) 8.

<sup>160</sup> J. Fontijn, *De Nederlandse schrijversbiografie*, 59.

<sup>161</sup> J. Fontijn, *De Nederlandse schrijversbiografie*, 60.

biograaf zijn onderzoek en daarbij zal de bij de biograaf ontstane visie op zijn 'subject' een belangrijke leidraad vormen. Volgens Fontijn leidt zo'n leidraad ertoe dat de schrijver de neiging krijgt (bewust of onbewust) zijn hoofdpersoon in een hokje te plaatsen en van daar uit al zijn gedrag te verklaren.<sup>162</sup> De gevonden bronnen worden zo al snel binnen het kader van dat geconstrueerde mensbeeld geïnterpreteerd. Het is daarom belangrijk om een aantal door Fontijn opgeworpen vragen te blijven stellen in plaats van ze meteen door middel van de geconstrueerde visie te beantwoorden: 'Hoe staat het precies met de vrijheid of onvrijheid van het individu? Hoe bepalend zijn de omstandigheden waarin hij verkeerd heeft (en verkeert)? Hoe staat het met de modellen die er in de moderne biografie worden gehanteerd om het gedrag en de persoonlijkheid van de held(in) te verklaren? En wanneer gaat een biograaf over tot verklaren?'<sup>163</sup> In deze context is het van belang een door Ellemers beschreven valkuil aan te halen. Op het moment van schrijven is de hoofdpersoon vrijwel altijd overleden en is de uitkomst van zijn leven bekend. De rode draad van de biografie wordt vaak gevormd door het lineaire verloop van het leven van de hoofdpersoon en deze rode draad en uitkomst van het leven bepalen vaak mede de visie die de biograaf op het individu heeft. Het is de taak van de biograaf (en van elke historicus) om belangrijke gebeurtenissen uit het leven van deze hoofdpersoon niet te interpreteren in het licht van toekomstige ontwikkelingen. De biograaf moet dus voorkomen dat daden in de toekomst worden geprojecteerd op het verleden van de hoofdpersoon.<sup>164</sup> Sem Dresden weet dit mooi te benoemen: 'De biograaf weet de toekomst van zijn held en moet doen alsof hij deze niet weet, wil hij een werkelijk levende biografie schrijven.'<sup>165</sup>

---

<sup>162</sup> *Ibidem*, 65.

<sup>163</sup> *Ibidem*, 65.

<sup>164</sup> J. Ellemers, Sceptische notities over het wetenschappelijk karakter van biografieën, in: *Privé in de politieke biografie* (Amsterdam, 2007) 136.

<sup>165</sup> S. Dresden, *Over de biografie* (Amsterdam, 2001) 67.

### De goede biografie

De biografie beleefde vanaf de jaren zeventig een herwaardering onder historici. Daarmee ontkiemde een (nog niet geluwd) debat over de vraag welke eisen aan het schrijven van een wetenschappelijke biografie (zouden moeten) worden gesteld. Een deel van deze eisen, zoals de controleerbaarheid van het bronnenmateriaal, waren dan wel niet nieuw binnen de geschiedwetenschap, maar binnen de biografie waren ze in elk geval niet vanzelfsprekend.

Het doel van de biografie, en dan met name de politieke biografie, werd meer dan het vertellen van een levensverhaal. Een goede biografie moest resulteren in een beter inzicht in het handelen van de hoofdpersoon en daarbij ook de kijk op het tijdperk waarin de hoofdpersoon leefde vergroten. Een biografie over bijvoorbeeld Mussert zou dus een poging moeten zijn diens optreden in de periode 1931 – 1945 te analyseren en te achterhalen welke motieven hierachter staken.

Wanneer de schrijver zich bij die analyse laat verleiden door vooringenomenheid, bijvoorbeeld doordat hij te sterk bij zijn hoofdpersoon betrokken is, leidt dat onafwendbaar tot een sterk moralisme, dat de objectiviteit van de biografie vanzelfsprekend in de weg staat.

Een van de valkuilen die hieruit voorkomt is het gebruik en de overname van clichés over de hoofdpersoon, die nauwelijks met bronnen worden onderbouwd. In het vijfde hoofdstuk werd duidelijk dat tenminste twee hardnekkige vooroordelen over de NSB de literatuur over de beweging doorspekten. In het volgende hoofdstuk staan deze clichés wederom centraal en wordt gekeken in hoeverre zij de biografieën over de hoogste NSB'ers domineren.

## 7. Wederom: hardnekkig terugkerende clichés

Jacques de Kadt: ‘Wat dus nodig is, wil men over het fascisme kunnen oordelen, dat is, dat men doordringt in de gevoels- en gedachtenwereld van het fascisme, in plaats van zich tevreden te stellen met een critiek der fascistische theorie.’<sup>166</sup>

In het vierde hoofdstuk is een tweetal clichés besproken die in de literatuur over de NSB een dominante plaats blijken in te nemen; namelijk het beeld dat elk lid van de beweging ‘dom, onbekwaam en slecht’ was en uit opportunisme handelde, én het idee dat zowel de NSB als de uitgedragen ideeën geheel en al haar oorsprong in het buitenland vond en de partij gewoonweg geen Nederlands karakter kón hebben.

Hieronder wordt gekeken in hoeverre deze vooroordelen in de biografieën over de kopstukken van de NSB eveneens naar voren komen. Er wordt aandacht besteed aan de vraag in hoeverre de clichés een ontwikkeling hebben doorgemaakt in de jaren dat de verschillende biografieën verschenen en binnen dat tijdsbestek speelt Blom’s discussie over ‘goed en fout’ natuurlijk een belangrijke rol. Tot slot zal kort worden aangestipt wat de mogelijke gevolgen van de clichés zijn en welk onderzoek nog zal moeten volgen om meer inzicht te krijgen in de materie.

In de biografieën is meer ruimte en aandacht voor het toeval en de variatie in de geschiedenis, aangezien steeds één leven centraal staat. Daarom lijkt het aannemelijk dat er in de biografieën minder generaliserend gesproken wordt over de hoofdrolspelers en daarmee over de NSB als beweging, dan in de boeken die over de beweging als geheel gaan, of sterker nog, de boeken waarin de NSB een klein onderdeel vormen. Daarbij moet worden opgemerkt dat de schrijvers niet in dezelfde mate aandacht besteden aan de achterliggende motieven van het handelen van de leiders in het algemeen en de twee onderzochte thema’s in het bijzonder. De omvang van de boekbesprekingen en het aantal besproken voorbeelden zal dientengevolge verschillen.

De biografieën zullen op volgorde van verschijning worden besproken. Daarbinnen spelen de hierboven besproken kenmerken van de biografie – wetenschappelijk of literair, de controleerbaarheid van het bronnenmateriaal en de visie en relatie van de schrijver tot de hoofdpersoon – een grote rol.

---

<sup>166</sup> J. de Kadt, *Het fascisme en de nieuwe vrijheid*, 16.



### Dom, onbekwaam en slecht

Hieronder wordt gekeken op welke wijze het karakter van de NSB'ers en hun motivatie om lid te worden van de beweging wordt beschreven. Wanneer we in de eerste plaats stilstaan bij de mogelijke rol die het eerder geschetste historiografisch debat uit begin jaren tachtig heeft gespeeld in de toon van de biografieën, kunnen we meteen concluderen dat deze nihil is. Het is opvallend dat in geen van de biografieën de door Blom en Bank gestarte discussie over goed en fout een rol speelt. En dat terwijl, op het eerste in 1978 uitgebrachte boek van Havenaar na, alle biografieën pas geruime tijd na het debat verschenen. Sterker nog, in een groot aantal boeken speelt de term 'fout' nog een belangrijke rol in het betoog. In de inleiding van zijn biografie noemde René Kok zijn hoofdrolspeler een van de bekendste en meest gehate Nederlandse nationaalsocialisten, een symbool van de collaboratie met de bezetter en 'een man die moet worden beschouwd als exponent van 'fout Nederland'.<sup>167</sup> De titel van de door Barnouw geschreven biografie, *Rost van Tonningen, fout tot het bittere eind*, heeft eveneens het door Blom bestreden normatieve karakter. Hieronder zal duidelijk worden in hoeverre de biografieën eveneens doorspekt zijn met het beeld dat elk lid 'dom, onbekwaam en slecht' was.

#### *Ronald Havenaar's Verrader voor het vaderland;*

##### *Een biografische schets van Anton Adriaan Mussert*

Al is Havenaar's boek in de eerste plaats een feitelijke opsomming van gebeurtenissen, waarbij subjectieve interpretaties lange tijd afwezig blijven, toch koppelt de schrijver, vooral naar het eind van het boek toe, typeringen aan zijn hoofdpersoon die hij vervolgens nauwelijks onderbouwt en waaruit het beeld ontstaat dat Mussert misschien niet dom, onbekwaam en slecht was, maar in elk geval wel berekenend, opportunistisch en eerzuchtig – karaktereigenschappen die een verklaring zouden moeten vormen voor Mussert's gedrag in en voor de oorlog. Volgens Havenaar werd Mussert tijdens zijn leven het meest beziggehouden door de vraag 'Hoe kan ik zo snel mogelijk iets bereiken?'<sup>168</sup> Deze opportunistische vraag paste bij Musserts' 'sterke eerzucht'<sup>169</sup> en zijn 'gevoelige snaren der ijdelheid'<sup>170</sup> en zou constant de motor geweest zijn voor zijn handelen en de reden dat

---

<sup>167</sup> R. Kok, *Max Blokzijl, stem van het nationaal socialisme*, 10.

<sup>168</sup> R. Havenaar, *Verrader voor het vaderland*, 54.

<sup>169</sup> *Ibidem*, 85.

<sup>170</sup> *Ibidem*, 84.

hij 'zijn ogen sloot', dan wel zich 'horende doof hield' voor zaken die hem niet aanstonden,<sup>171</sup> al zal de door Havenaar benoemde 'argeloosheid'<sup>172</sup> van Mussert ook een rol hebben gespeeld.

Zijn opportunisme zou de reden zijn dat hij een 'gebrek aan beginselvastheid had'<sup>173</sup>/ 'beginselsarm was'<sup>174</sup> en het programma van de NSB erg 'vaag' was<sup>175</sup>, want met 'vage slogans kon hij [Mussert] vogels van uiteenlopende pluimage aantrekken.'<sup>176</sup>

Mussert's keuze om de partij nationaalsocialistisch te noemen, kwam slechts voort uit de wens om 'van Hitler's succes mee te kunnen profiteren.'<sup>177</sup> Volgens Havenaar waren het dan ook 'voor een groot deel opportunistische overwegingen, die Mussert tot de keuze van de naam Nationaal Socialistische Beweging NSB) brachten.'<sup>178</sup>

En alhoewel de schrijver benadrukt dat een deel van de ideeën van de NSB verschilde van haar Duitse evenknie (zoals het weglaten van het leidersbeginsel en rassenbeginsel, een duidelijke verwijzing naar de eigen koloniën, de verwijzing naar een groot-Nederlands streven en het belang dat gehecht werd aan landschap en stedenschoon), uiteindelijk was het NSB-programma 'voor een zo groot deel geplagieerd dat het toch in de eerste plaats gezien moet worden als de via een opportunistische blik over de grenzen binnengehaalde vlag, die dekking moest geven aan een zeer beperkte ideologische lading.'<sup>179</sup> Mussert's openlijk belijden van het antisemitisme, een paar jaar na het verschijnen van het eerste program, kwam volgens Havenaar dan ook duidelijk voort uit 'politiek opportunisme'.<sup>180</sup> Havenaar besluit zijn biografie over Mussert als volgt: 'Begonnen als vurig nationaal-voelend burger tuimelde hij in een ideologie, waarvan hij de portée niet begreep.' Volgens Havenaar handelde ook Mussert, ondanks al zijn opportunistische omwegen, vanuit een ideologie, al zou hij de gevolgen hiervan niet hebben kunnen overzien.<sup>181</sup> Havenaar laat de lezer achter met een gemengd beeld van Mussert; hij was deels een opportunist, deels een bevlogen politicus. Havenaar slaagt er echter niet in de eigenschappen te onderbouwen met genoeg bronnenmateriaal en weet daarom geen overtuigend motief te vinden achter Mussert's handelen.

---

<sup>171</sup> *Ibidem*, 82, 83, 84.

<sup>172</sup> *Ibidem*, 84.

<sup>173</sup> *Ibidem*, 55.

<sup>174</sup> *Ibidem*, 85.

<sup>175</sup> *Ibidem*, 31.

<sup>176</sup> *Ibidem*, 45.

<sup>177</sup> *Ibidem*, 30.

<sup>178</sup> *Ibidem*, 30.

<sup>179</sup> *Ibidem*, 31.

<sup>180</sup> *Ibidem*, 57.

<sup>181</sup> *Ibidem*, 111.

*René Kok's Max Blokzijl; Stem van het nationaal-socialisme*

De biografie van René Kok geeft eveneens een ambivalent beeld ten aanzien van de drijfveren van Blokzijl; ook hij zou een bevlogen opportunist zijn.

Op zestienjarige leeftijd richtte Blokzijl zijn eerste eigen tijdschrift op; *Iris*. Beginselen van dit blaadje waren 'meewerken aan de reputatie van Nederland, verhoging van de veerkracht en populariteit van de landverdediging, soldateske houding van de jeugd,'<sup>182</sup> eigenschappen die Blokzijl volgens biograaf Kok de rest van zijn leven met zich mee zou dragen, net als zijn hartstocht voor het leger <sup>183</sup>

Een ander citaat uit de biografie dat bijdraagt aan het idee dat Blokzijl werkelijk achter zijn toespraken stond is van de hand van Lou de Jong<sup>184</sup>: 'Dat hij een gevaar is staat vast. Waarom? Omdat hij geen charlatan is, maar een overtuigde. Max Blokzijl is niet een marionet van een sinister opdrachtgever, die tweemaal in de week uitkient waar hij zijn besten propagandist over zal laten spreken. Max Blokzijl *meent* wat hij zegt.'<sup>185</sup>

Toch schreef Kok ook dat 'het aannemelijk lijkt dat bij Blokzijls 'bekering' tot het nationaal-socialisme opportunistische overwegingen een rol hebben gespeeld,'<sup>186</sup> deels omdat hij het niet kon gebruiken om in het Berlijnse society-leven, waar hij zo van genoot, als tegenstander van het nieuwe populaire regime bekend te staan.<sup>187</sup> Enkele alinea's verder spreekt Kok het beeld van iemand die slechts vanuit zijn liefde voor een luxelevens het nationaalsocialisme in Duitsland steunde echter weer tegen. Hij schrijft: 'Uit de bijdragen van Blokzijl aan *De Waag* blijkt pas goed dat hij in enkele jaren tijd van een kritisch waarnemer van het Derde Rijk was veranderd in een groot bewonderaar.'<sup>188</sup> En daar ligt het zwaartepunt van Kok's betoog: al handelde Max Blokzijl deels uit opportunisme, hij werd voornamelijk gedreven door een diepe bewondering voor het nationaalsocialisme en met het verstrijken van de jaren werden deze gevoelens alleen maar sterker.

---

<sup>182</sup> R. Kok, *Max Blokzijl, stem van het nationaal socialisme*, 14.

<sup>183</sup> *Ibidem*, 15.

<sup>184</sup> L. de Jong, *Je Matiendrai II*, p. 243.

<sup>185</sup> R. Kok, *Max Blokzijl, stem van het nationaal socialisme*, 107.

<sup>186</sup> *Ibidem*, 46.

<sup>187</sup> *Ibidem*, 46.

<sup>188</sup> *Ibidem*, 50.

*Bart van der Boom's Kees van Geelkerken de rechterhand van Mussert*

Van Geelkerken was misschien niet nihilistisch, maar wat hij volgens Van der Boom wel was blijft onduidelijk. De visie van de schrijver ten opzichte van de hoofdrolspeler van zijn boek is ambigu. Enerzijds stelde Van der Boom dat hij van jongs af aan al verschillende idealen had. Hij zat bij verschillende clubs - het Verbond van Actualisten, de Nederlandse Oranje Nationalisten en de Bezem - die allen militaristisch, antisocialistisch en fascistisch waren. Hij hoopte dat de slechte situatie in Nederland, die volgens hem te wijten was aan de democratie en het socialisme, met het fascisme te beëindigen was en dat deze laatste ideologie zou leiden tot 'de algemene spirituele ommekeer, de nationale geest, de nieuwe mens, een herleefd sterk en verenigd Nederland.'<sup>189</sup> Later, bij de oprichting van de NSB, bleef het doel van Van Geelkerken en Mussert hetzelfde: het doorbreken van de verzuiling, 'hokjes- en schotjesgeest' zoals zij het noemden, en het verkrijgen van 'nationaal reveil'.<sup>190</sup> En bovendien waren 'de verdorvenheid van het socialisme en de parlementaire democratie en de noodzaak van een krachtig gezag en de nationale herleving hem uit het hart gegrepen slogans.'<sup>191</sup> Uit de bovenstaande opsomming komt Van Geelkerken naar voren als iemand met visie en overtuiging. Toch is dat beeld niet consequent. Van der Boom benadrukt namelijk aan de andere kant dat Van Geelkerken wel degelijk weinig ideologische bagage met zich mee torste en erg beïnvloedbaar was en op de achterkant van het boek is te lezen dat zijn politiek steeds opportunistischer werd.<sup>192</sup> Hij spreekt vervolgens over de 'flinterdunne retoriek' en 'oppervlakkige redevoeringen'<sup>193</sup> van Van Geelkerken en later wederom over diens 'ideologische gemakzucht' en 'banale en oppervlakkige'<sup>194</sup> redevoeringen. Volgens Van der Boom gingen Van Geelkerken's 'oppervlakkigheid en pragmatisme naadloos over in opportunisme; [en] zijn opportunisme bracht hem uiteindelijk tot een moreel bankroet.'<sup>195</sup> Dit gold overigens niet alleen voor Van Geelkerken, maar voor de NSB als geheel; een visie die Van der Boom onderstreept met een citaat van Havenaar die zegt dat de 'naam en beginselverklaring via een opportunistische blik over de grenzen binnengehaalde vlag was die dekking moest bieden aan een zeer beperkte ideologische lading'.<sup>196</sup>

---

<sup>189</sup> B. van der Boom, *Kees van Geelkerken, de rechterhand van Mussert* (Utrecht, 1990) 18.

<sup>190</sup> *Ibidem*, 21.

<sup>191</sup> *Ibidem*, 22.

<sup>192</sup> *Ibidem*, achterkant.

<sup>193</sup> *Ibidem*, 26.

<sup>194</sup> *Ibidem*, 27.

<sup>195</sup> *Ibidem*, 49.

<sup>196</sup> *Ibidem*, 21.

*David Barnouw's Rost van Tonningen; fout tot het bittere eind*<sup>197</sup>

Ook schrijver Barnouw is tweeslachtig in de poging de motieven achter Rost van Tonningen's handelen te verklaren. Enerzijds stelt hij dat de hoofdrolspeler uit zijn boek gedurende diens leven sterke idealen had. In de inleiding van de biografie staat al dat hij vervuld bleef van 'een haast mystiek geloof in de radicale variant van het nationaal-socialisme',<sup>198</sup> een beeld dat gedurende het hele boek terug blijft komen,<sup>199</sup> evenals zijn gedrevenheid die voort zou komen uit een sterk antisemitisme en racisme.<sup>200</sup> Maar Rost van Tonningen's eerdere werk bij de Volkenbond, dat volgens Barnouw wél idealistisch te noemen was, was volgens de schrijver niet te rijmen met zijn nieuwe politieke voorkeur.<sup>201</sup>

Naast het beeld dat Rost van Tonningen handelde vanuit een sterke overtuiging schetste Barnouw door de biografie heen karaktereigenschappen om het 'foute' karakter van Rost van Tonningen weer te geven, waarmee het idealisme van Rost van Tonningen lijkt te worden tegengesproken. Barnouw's hoofdrolspeler was namelijk altijd bereid 'politieke munt uit dingen te slaan'.<sup>202</sup> Hij wist zijn zaakjes goed te 'plannen'<sup>203</sup>, had 'veel gevoel voor timing'<sup>204</sup> en handelde vaak vanuit 'tactische redenen'<sup>205</sup> met een 'doordachte manoeuvre'.<sup>206</sup> Rost van Tonningen 'maakte zijn collega's op sluwe wijze verdacht',<sup>207</sup> handelde als hij 'zijn kans schoon zag'<sup>208</sup> en als 'dan weer een van zijn vergaande plannen mislukt was, gaf hij daarvan anderen de schuld'.<sup>209</sup> Hij had 'een koloniaal zelfbewustzijn en een daaraan gekoppeld superioriteitsgevoel'<sup>210</sup>, 'een absoluut geloof in zijn eigen kunnen'<sup>211</sup> en had bovendien 'trouwens toch al de gewoonte om op te scheppen over zijn sportieve

---

<sup>197</sup> Bij dit boek dient de volgende kanttekening te worden gemaakt. Het is bij elk historisch onderzoek van belang dat de lezer inzicht krijgt in de wijze waarop de informatie voor het betoog is vergaard. Een onmisbaar element daarin, is de aanwezigheid van een volledig notenapparaat en literatuurlijst, zodat duidelijk wordt op welke bronnen het onderzoek is gebouwd. Dit belang is zo mogelijk nog groter als de schrijver gebruik maakt van verschillende normatieve stellingen. Daarom is het zeer frappant dat David Barnouw in zijn boek over *Rost van Tonningen* al deze 'bewijslast' achterwege laat en denkt te volstaan met een beknopte literatuurlijst en de opmerking 'Het gebruikte archiefmateriaal is aanwezig op het Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie in Amsterdam.' Dit maakt het erg lastig zijn betoog op waarde te schatten en verder onderzoek wordt hierdoor bemoeilijkt.

<sup>198</sup> D. Barnouw, *Rost van Tonningen, Fout tot het bittere eind*, 8.

<sup>199</sup> *Ibidem*, 11, 36, 41, 47, 50, 53, 57, 127

<sup>200</sup> *Ibidem*, 18, 25, 27, 29, 33, 34, 40, 43, 45, 50 54, 71 – 73, 75, 76, 101 – 103, 127

<sup>201</sup> *Ibidem*, 34-35.

<sup>202</sup> *Ibidem*, 13.

<sup>203</sup> *Ibidem*, 35.

<sup>204</sup> *Ibidem*, 78

<sup>205</sup> *Ibidem*, 50.

<sup>206</sup> *Ibidem*, 78.

<sup>207</sup> *Ibidem*, 52.

<sup>208</sup> *Ibidem*, 57.

<sup>209</sup> *Ibidem*, 63.

<sup>210</sup> *Ibidem*, 19.

<sup>211</sup> *Ibidem*, 8.

prestaties.<sup>212</sup> Samengevat kan dus worden gesteld dat Rost van Tonningen volgens Barnouw vanuit zowel opportunistische als ideologische motieven gehandeld zou hebben.

### *Jan Meyers' Mussert een politiek leven*

De door Jan Meyers geschreven biografie over de leider van de NSB is een stuk bloemrijker geschreven dan het eerste boek dat geheel aan Anton Mussert werd gewijd. De schrijver is duidelijk aanwezig in *Mussert een politiek leven* en psychologiseert volop, met als gevolg dat het boek doorspekt is met vele karakterschetsen en -typeringen van Mussert. Daarmee vormt de biografie een uitzondering in de hier besproken reeks. Meyers baseert zijn betoog op een groot aantal verschillende bronnen. Zo heeft de schrijver veel egodocumenten geraadpleegd, maar hij voerde bijvoorbeeld ook gesprekken met mensen uit de naaste omgeving van Mussert. Daarbij moge duidelijk zijn dat het resultaat hiervan beïnvloed is door het verstrijken van de jaren. Een korte rondgang langs de karaktereigenschappen die volgens Meyers een mogelijke verklaring voor Mussert's politieke handelen vormde: hij was 'een veeleisende baas'<sup>213</sup> die gekenmerkt werd door 'ijdelheid en zelfoverschatting',<sup>214</sup> en hij was bovendien eerzuchtig<sup>215</sup> en ambitieus.<sup>216</sup> Mussert was ijverig, zuinig en gierig,<sup>217</sup> een streber,<sup>218</sup> nauwgezet en [opnieuw] ijverig.<sup>219</sup> En daarnaast was hij ook nog pietluttig netjes<sup>220</sup> en ongewoon ernstig.<sup>221</sup> Verder was hij hartelijk en gastvrij,<sup>222</sup> 'een aardige kerel, beminnelijk, opgewerkt, zij het zonder gevoel voor humor, een geremde ernstige man, uiterlijk zeer kalm, maar zijn afgekloven nagels verrieden nervositeit.'<sup>223</sup> Het is opvallend dat Meyers naast deze bloemlezing aan karaktereigenschappen weinig aandacht besteedt aan de achterliggende motieven voor zijn optreden als leider. Hij noemt wel diens sterke fatsoensideaal<sup>224</sup> en het feit dat Mussert 'van huis uit weinig liefde voor de democratie

---

<sup>212</sup> *Ibidem*, 78.

<sup>213</sup> J. Meyers, *Mussert een politiek leven*, 90.

<sup>214</sup> *Ibidem*, 54.

<sup>215</sup> *Ibidem*, 16.

<sup>216</sup> *Ibidem*, 41.

<sup>217</sup> *Ibidem*, 21.

<sup>218</sup> *Ibidem*, 26.

<sup>219</sup> *Ibidem*, 28.

<sup>220</sup> *Ibidem*, 28.

<sup>221</sup> *Ibidem*, 28.

<sup>222</sup> *Ibidem*, 39.

<sup>223</sup> *Ibidem*, 39.

<sup>224</sup> *Ibidem*, 20.

meegekregen had.<sup>225</sup> Maar hij benadrukt ook dat Mussert ‘geen strakke ideologie predikte – zijn belangstelling in die richting was nihil.’<sup>226</sup>

---

<sup>225</sup> *Ibidem*, 51.

<sup>226</sup> *Ibidem*, 89.

### Een buitenlandse beweging

In het vervolg van deze thesis wordt gekeken in hoeverre het beeld dat de NSB een buitenlandse beweging was met on-Nederlandse leden terugkomt in de biografieën en op welke wijze dat vervolgens eventueel wordt geïllustreerd. Vanzelfsprekend zal aandacht besteed worden aan de wijze waarop de hoofdrolspelers van de biografieën in aanraking kwamen met het buitenland. Daarnaast komt ook de tegenstelling landverraad versus nationalisme aan bod.

*Ronald Havenaar's Verrader voor het vaderland;*

*Een biografische schets van Anton Adriaan Mussert*

In de eerste biografie over Mussert wordt relatief veel aandacht besteed aan de vraag (al wordt deze niet concreet gesteld) in hoeverre de NSB nu wel of niet een Nederlandse beweging is geweest. Zoals eerder beschreven betoogt Havenaar in het begin van zijn boek dat het door hem vermoede opportunisme van de NSB en dan met name van Mussert resulteerde in het on-Nederlandse karakter van partij en program.<sup>227</sup> Toch houdt de schrijver niet constant vast aan deze lijn, want hij benadrukt eveneens dat Mussert een deel van de principes van de NSDAP als 'on-Nederlands' beschouwde en hij het nationaalsocialisme van de NSB juist naar zijn eigen Nederlandse nationalisme wilde modelleren,<sup>228</sup> waarna Havenaar de programmaonderdelen illustreert waarmee de NSB zich juist onderscheidde van de NSDAP.<sup>229</sup>

Havenaar besteedt in zijn biografie uitgebreid aandacht aan de propaganda van de NSB, die juist duidelijk probeerde uit te dragen dat het een autonome en Nederlands nationalistische beweging was. Hij schrijft dat een deel van het gedrag en de ideeën van de NSB 'in de ogen van veel Nederlanders getuigden van een overtrokken nationalisme',<sup>230</sup> dat Mussert het gevoel had dat hij 'al jaren bekend stond als uitnemend vaderlander',<sup>231</sup> en alhoewel Mussert 'erkende dat zijn beweging met die van Hitler en Mussolini gemeen had, dat ze een uitdrukking was van de naar vernieuwing strevende tijdgeest (..) hij vooral probeerde duidelijk te laten uitkomen waarin zijn Nederlandse beweging zich onderscheidde van het Duitse nationaalsocialisme.'<sup>232</sup> Deze uitspraak illustreert Havenaar vervolgens met een citaat uit een artikel van Volk en Vaderland (16 juni

---

<sup>227</sup> R. Havenaar, *Verrader voor het vaderland*, 30, 31.

<sup>228</sup> *Ibidem*, 30.

<sup>229</sup> *Ibidem*, 31.

<sup>230</sup> *Ibidem*, 35.

<sup>231</sup> *Ibidem*, 35.

<sup>232</sup> *Ibidem*, 35.



1934) waarin Mussert de verschillen tussen de NSB en de NSDAP uiteenzette.<sup>233</sup> Doordat hij deze propaganda niet weerlegt, geeft Havenaar de indruk zich aan te sluiten bij de citaten en daarmee Mussert en zijn beweging (in elk geval voor een deel) als ‘Nederlands’ te typeren.

Een aantal bladzijdes verder lijkt Havenaar tot een voorlopige conclusie te komen. Hij schrijft: al beschouwde een toenemend aantal mensen in Nederland de NSB als een geestelijk kind van Hitler’s Beweging in Duitsland – de naam nationaalsocialistisch en een aantal uiterlijke kenmerken gaven hiertoe ook aanleiding - uit de politieke opvattingen, die Mussert in de eerste NSB-jaren naar voren bracht, blijkt echter dat de verschillen met de NSDAP-ideologie zeker zo groot, zo niet groter waren dan de overeenkomsten.<sup>234</sup>

Verderop onderzoekt Havenaar in hoeverre de vorm waarin de NSB haar ideeën goot Nederlands was. Hij schrijft dat het grootste deel van de burgers ‘onverschillig en vooral afkerig was van alles dat zweemde naar extremisme, retoriek of illusie’ en dat de Nederlandse samenleving daarmee ‘een onvruchtbare voedingsbodem was voor een extreem nationalisme’.<sup>235</sup> Het fascisme had volgens de historicus wel Europese wortels, maar had om bovenstaande afkeer van de bevolking weinig succes gehad in Nederland.<sup>236</sup> Dit nuanceert Havenaar een paar alinea’s verder, door te betogen dat ‘de drang naar een krachtig gezag’ – een van de belangrijkste kenmerken van het fascisme – breed gedragen werd in het Nederland van de jaren dertig en dat dit aspect, samen met de noodzaak van een nationale eenheid, door veel partijen werd uitgedragen.<sup>237</sup> Volgens Havenaar verschilde Mussert dus in dat opzicht nauwelijks van zijn Nederlandse politieke collega’s.

#### *René Kok’s Max Blokzijl; Stem van het nationaal-socialisme*

Blokzijl was volgens schrijver René Kok een van de kopstukken die duidelijk sterk geïnspireerd werd door Duitsland en de Groot Germaansche gedachte. Zijn lidmaatschap van de NSB werd dan ook minder gekenmerkt door Dietsche motieven. Geen wonder. In zijn biografie lezen we dat Blokzijl drieëntwintig jaar woonachtig was in Berlijn. Door zijn werk en interesse is hij al die tijd nauw betrokken geweest bij de opkomst van het Duitse nationaalsocialisme en uit verschillende citaten van Blokzijl is een duidelijke verschuiving in de richting van ditzelfde nationaalsocialisme te lezen.

---

<sup>233</sup> *Ibidem*,35.

<sup>234</sup> *Ibidem*,39.

<sup>235</sup> *Ibidem*,42

<sup>236</sup> *Ibidem*,41.

<sup>237</sup> *Ibidem*,43.

Na de verkiezingen in 1930 zette Blokzijl zich volgens Kok nog fel af tegen Hitler. Vooral diens antisemitisme kon Blokzijl (nog) niet bekoren: ‘Als in alle tijden van nood zoekt men een zondebok en meent men die in de joden gevonden te hebben.’<sup>238</sup>

Maar waar hij de NSDAP en diens ideeën in eerste instantie slechts bestudeerde, begon hij in de loop van de jaren dertig steeds meer denkbeelden te delen en vervolgens ook uit te dragen: <sup>239</sup> al snel nadat Hitler aan de macht was gekomen voelde Blokzijl zich volgens Kok aangetrokken tot het nationaalsocialisme met als gevolg dat hij in 1935 in het geheim lid werd van de NSB.<sup>240</sup>

Zijn werk voor de radio tijdens de oorlog had hij volgens Kok geïnspireerd op het werk van Duitse radiospreker Hans Fritzsche en zijn grootste voorbeeld was Joseph Goebbels, met diens Ministerium für Volksaufklärung und Propaganda.<sup>241</sup>

Kok beschrijft Blokzijl’s ‘vage’ verklaring’ bij zijn proces, waarbij de gebiografeerde betoogd had dat hij ondanks zijn afkeer van het antisemitisme en de vrijheidsbeperkingen toch achter het nationaalsocialisme zou zijn blijven staan.<sup>242</sup> Vervolgens zoekt Kok zelf opheldering voor ‘de werkelijke zuigkracht die het nationaal-socialisme op de conservatief-liberaal Blokzijl uitoefende’, waarbij Kok benadrukt dat een aantal van de ideologische denkbeelden van Hitler overeenkwamen met die van Blokzijl.<sup>243</sup> Vooral het idee van de volksgemeenschap met sociale gelijkheid en een nieuwe elite zou Blokzijl hebben aangesproken en daarbij, zo betoogt Kok, voelde Blokzijl zich erg aangetrokken tot het militair machtsvertoon van de nazi’s en voelde hij zich veilig achter de muur die de NSDAP vormde tussen hem en het door hem gevreesde communisme.<sup>244</sup>

René Kok schetst in zijn boek het beeld van een man die in het buitenland ‘bekeerd’ is tot een nieuwe stroming, maar in Kok’s betoog wordt de man noch de stroming als on-Nederlands bestempeld.

---

<sup>238</sup> R. Kok, *Max Blokzijl, Stem van het Nationaal-Socialisme*, 42.

<sup>239</sup> *Ibidem*, 50.

<sup>240</sup> *Ibidem*, 9.

<sup>241</sup> *Ibidem*, 9.

<sup>242</sup> *Ibidem*, 45.

<sup>243</sup> *Ibidem*, 45.

<sup>244</sup> *Ibidem*, 46.

*Bart van der Boom's Kees van Geelkerken de rechterhand van Mussert*

In het *Woord vooraf* van de biografie over Van Geelkerken besteedt schrijver Van der Boom vooral aandacht aan de tegenstelling nationalist versus landverrader. Volgens de historicus waren beide termen van toepassing op de hoofdrolspeler van zijn biografie.

Van Geelkerken had met de oprichting van de NSB in 1931 de hoop een 'serieus' Nederlands fascisme gestalte te geven.<sup>245</sup> Hij zou samen met Mussert 'een nieuw nationaal elan [willen] opwekken door de natie te verenigen achter de waarlijk 'nationale' ideologie van de NSB'.<sup>246</sup> Toch beschouwt Van der Boom de tweede man van de NSB als illustratie van het fiasco van de beweging, want 'hij doorliep het hele spectrum van nationalisme tot collaboratie; hij verwerd van Oranjeklant tot Oberführer, van fel patriot tot nazi-stroman'.<sup>247</sup> Daaraan voegt Van der Boom nog toe dat Van Geelkerken 'in tegenstelling tot NSB'ers als Rost van Tonningen of Feldmeijer aanvankelijk volstrekt niet Duitsgezind was'.<sup>248</sup> Van der Boom betoogt dus dat Van Geelkerken begon als nationalist en eindigde als landverrader en oorlogsmisdadiger. In de biografie hoopt hij deze transitie te verklaren.

In het eerste hoofdstuk wordt Van Geelkerken beschreven als iemand die 'van huis uit gesproken Oranjegezind en nationalistisch was'<sup>249</sup> en 'een voorliefde had voor historische heroïek, patriottistische liederen en Oranjevertoon'.<sup>250</sup>

Van der Boom noemt een aantal momenten dat van grote invloed geweest zou zijn op de politieke ontwikkeling van Van Geelkerken. Nadat Pieter Jelles Troelstra in november 1918 de revolutie had uitgeroepen, meldde Van Geelkerken zich als vrijwilliger aan bij de Burgerwacht, omdat hij, dat verklaarde hij althans dertig jaar na dato, 'overtuigd aanhanger was van het Oranjehuis en omdat ik nationalist was'.<sup>251</sup>

Daarnaast noemt zijn biograaf de werkplek van Van Geelkerken bij de provinciale griffie, welke een broeinest van Groot-Nederlands sentiment was, als plaats waar hij politiek gevormd zou zijn.<sup>252</sup> Via die groep werd hij tijdelijk geïntroduceerd bij het Verbond van Actualisme, dat sterk geïnspireerd was op het Italiaanse fascisme, maar hierbij speelde Van Geelkerken nauwelijks een

---

<sup>245</sup> B. van der Boom, *Kees van Geelkerken; de rechterhand van Mussert*, 7.

<sup>246</sup> *Ibidem*, 7.

<sup>247</sup> *Ibidem*, 7.

<sup>248</sup> *Ibidem* 7.

<sup>249</sup> *Ibidem*, 10.

<sup>250</sup> *Ibidem*, 10/

<sup>251</sup> *Ibidem*, 11.

<sup>252</sup> *Ibidem*, 11 – 12.

rol.<sup>253</sup> Na het uiteenvallen van dit verbond sloot Van Geelkerken zich aan bij de Nederlandsche Oranje Nationalisten, een eveneens fascistische club. Echt actief werd hij pas binnen De Bezem, een groep die dweept met het Italiaanse fascisme, maar die voor Van Geelkerken toch te militant bleek.<sup>254</sup> Eind jaren twintig, hij was inmiddels gestopt bij De Bezem, was zijn politiek wereldbeeld gevormd. Volgens Van der Boom was het ‘vrij eenvoudig: de treurige situatie van het geliefd vaderland was te wijten aan de democratie in het algemeen en het socialisme in het bijzonder.’<sup>255</sup> Van Geelkerken zou Mussolini als lichtend voorbeeld van een krachtige leider hebben gezien en deze zou de reden zijn geweest dat Van Geelkerken tot het fascisme kwam <sup>256</sup>, waarbij hij volgens Van der Boom wel op zoek was naar een Nederlandse versie van de ideologie.<sup>257</sup> Nadat Van der Boom de voedingsbodem van Van Geelkerken’s politiek beschrijft, waarbij hij duidelijk laat zien dat de verschillende groepen en clubs overeenkomsten hadden met de later opgerichte NSB, beschrijft hij het ontstaan van de beweging. Hij citeert hierbij Havenaar als hij betoogt dat de naam en beginselverklaring van de nieuwe beweging ‘via een opportunistische blik over de grenzen binnengehaalde vlag was die dekking moest bieden aan een zeer beperkte ideologische lading.’<sup>258</sup> Maar in tegenstelling tot Havenaar is Van der Boom van mening dat de NSB zich nauwelijks van haar Duitse evenknie onderscheidt en hij noemt haar ideologie dan ook ‘volledig import’.<sup>259</sup> Volgens Van der Boom uitte Van Geelkerken zich tijdens het bestaan van de NSB constant in flinterdunne nationalistische retoriek, waarin het nationalisme en fascisme vaak centraal stonden. Van der Boom citeert: ‘Zij [de vlag] is alles voor den vaderlander,’<sup>260</sup> en ‘Één land, één volk.’<sup>261</sup> Maar volgens de historicus was dit eerder ideologische gemakzucht, dan daadwerkelijke overtuiging.<sup>262</sup>

---

<sup>253</sup> *Ibidem*, 14.

<sup>254</sup> *Ibidem*, 16.

<sup>255</sup> *Ibidem*, 17.

<sup>256</sup> *Ibidem*, 17.

<sup>257</sup> *Ibidem*, 18.

<sup>258</sup> *Ibidem*, 21.

<sup>259</sup> *Ibidem*, 21.

<sup>260</sup> *Ibidem*, 26.

<sup>261</sup> *Ibidem*, 27.

<sup>262</sup> *Ibidem*, 27.

*David Barnouw's Rost van Tonningen; fout tot het bittere eind*

Rost van Tonningen woonde door zijn werk voor de Volkenbond een deel van zijn leven in het buitenland, waarbij hij in Oostenrijk geconfronteerd werd met de opkomst van het Duitse nationaalsocialisme, dat ook in het buurland sterk aanwezig was.

Barnouw betoogt dat Rost van Tonningen vanaf 1934 steeds meer naar het nationaalsocialisme neigt, waarbij het onduidelijk blijft op welk nationaalsocialisme de schrijver doelde. Volgens Barnouw schreef Rost van Tonningen in 1942 aan Mussert: 'Ik ben nationaalsocialist geworden door de aanschouwing van den heldhaftige titanischen strijd der Oostenrijkers en door de lezing van 'Mein Kampf' in één enkele nacht.'<sup>263</sup>

Nadat Barnouw zijn hoofdrolspeler citeert ('De toestand van mijn vaderland [blijkt] zoo moeilijk te zijn, dat ik als goede vaderlander meen te moeten werken voor mijn land, teneinde Nederland te helpen oprichten tegen de vernietigende macht, die het van binnenuit en buitenaf bedreigt') omschrijft hij het moment dat Rost van Tonningen in 1936 lid werd van de NSB als volgt: 'Een week later komt de aap uit de mouw: de eens idealistische Volkenbondsman was nazi geworden en hij had zich aangemeld bij de NSB'<sup>264</sup>, waarmee hij het lidmaatschap van de NSB gelijkstelt aan het nazisme, dus als iets Duits en als onidealistisch – dit was hij immers 'eens' toen hij nog bij de Volkenbond zat. Rost van Tonningen verwierf al snel de positie van kamerlid en in die positie gedroeg hij zich volgens Barnouw on-Nederlands; 'hij trachtte Goebels na te doen, maar ook de nazistrijdmethoden in Oostenrijk vóór de *Anschluss*.'<sup>265</sup>

'Ik geloof alleen in een zeer radicale lijn.' Dit credo gebruikt Barnouw om aan te tonen dat Rost van Tonningen via Hitler tot zijn nationaalsocialisme was gekomen en 'hij bleef neerkijken op diegenen die Hitler nog niet als hun heiland hadden aanvaard,'<sup>266</sup> en daarmee wil de historicus wederom illustreren dat Rost van Tonningen's opvattingen iets typisch Duits waren. Rost van Tonningen was het koekoeksjong dat deze 'Duitse opvattingen' vervolgens de beweging binnenloodste en in het gedachtegoed van de leden implanteerde. Barnouw schrijft hierover: 'In nazi-Duitsland waren de racistische en antisemitische bloed- en bodem theorieën een belangrijk onderdeel van de ideologie en Duits georiënteerde NSB'ers brachten deze ideeën binnen de partij.

---

<sup>263</sup> D. Barnouw, *Rost van Tonningen, Fout tot het bittere eind*, 32.

<sup>264</sup> *Ibidem*, 35.

<sup>265</sup> *Ibidem*, 41.

<sup>266</sup> *Ibidem*, 47

Mussert, die verklaard had dat het begrip ras, een wezenlijk onderdeel van het nationaal-socialisme, eigenlijk 'on-Nederlands' was, ging zich nu ook antisemitisch opstellen.<sup>267</sup>

Tijdens de oorlog ontspoon zich een strijd tussen Mussert en Rost van Tonningen waarbij de laatste aan de Duitsers zou hebben laten zien dat hij Hitler's beste man in Nederland was, wat hij onder andere illustreerde met zijn poging het lidmaatschap van de SS te verwerven. Barnouw schrijft dat Rost van Tonningen tijdens een gesprek met Himmler en Seyss-Inquart in 1940 'een carte blanche had gekregen om te bewijzen dat hij, en niet Mussert, een nationaalsocialistische beweging zou kunnen opzetten, die meer Duits-gericht dan de NSB zou zijn.'<sup>268</sup> Rost van Tonningen's goede vriendin Julia op ten Noort wordt ook aangehaald om zijn oriëntatie op Duitsland te illustreren. Barnouw citeert: 'Rost van Tonningen en ik streefden er in de N.S.B. naar de Germaanse gedachte te verwezenlijken door eerst een goede verstandhouding of samensmelting te verkrijgen met Vlaanderen en vervolgens de grotere stap met Duitsland, alles echter gebaseerd op een basis van persoonlijk vertrouwen en op de basis van gelijk ras.'<sup>269</sup> Deze uitspraak, al is onduidelijk in welke context Julia deze heeft gedaan, illustreert volgens Barnouw het idee dat beiden de Germaanse gedachte binnen de NSB wilden propageren en vooral geïnspireerd waren door Duitsland.

#### *Jan Meyers' Mussert een politiek leven*

Op zijn achttiende wilde Mussert marineofficier worden. Volgens Meyers stak er vaderlandsliefde achter dit idee, want 'de jonge Mussert was reeds wat hij zou blijven tot aan het ogenblik, waarop de twaalf lopen van een vuurpeloton op hem werden gericht: een vurig patriot.'<sup>270</sup> Dit is de lijn die Meyers de rest van het boek blijft volgen.

Mussert stond op 1 augustus 1914 'zonder te bedenken op voor het Vaderland, waarvoor zijn opvoeding hem zo'n grote liefde had bijgebracht.' (wat hij overigens daarna volgens de schrijver nog twee keer zou doen),<sup>271</sup> want 'in het huis van wijlen Johan Mussert, patriot en Oranjeklant, was de dienst aan het vaderland een vanzelfsprekende zaak.'<sup>272</sup>

Een van Mussert's eigenschappen was 'de bezorgdheid voor volk en vaderland.'<sup>273</sup> Hij was 'een man van rusteloze activiteit met betrekking tot vele aspecten die zijn vakgebied raakten – of zijn

---

<sup>267</sup> *Ibidem*, 53.

<sup>268</sup> *Ibidem*, 15.

<sup>269</sup> *Ibidem*, 34.

<sup>270</sup> J. Meyers, *Mussert een politiek leven*, 25.

<sup>271</sup> *Ibidem*, 31.

<sup>272</sup> *Ibidem*, 32.

<sup>273</sup> *Ibidem*, 54.

geliefde vaderland!’<sup>274</sup> Toen hij ouder was werd hij ingenieur wat volgens Meyers zou ‘appelleren aan zijn nationalistische gevoelens.’<sup>275</sup> Tijdens zijn werk zou Mussert het gevoel hebben gekregen dat er iets fundamenteel mis was met het Nederlandse volk: ‘Het leed aan een ernstig gebrek aan nationaal eergevoel.’<sup>276</sup> Mussert schreef: ‘Ons volk moest weer leren nationaal te zijn. Zoiets als het Belgisch Verdrag zag ik als gebrek aan nationaal zelfrespect.’<sup>277</sup> Door de hernieuwde poging om een Belgisch Verdrag tot stand te brengen zou hij ingezien hebben dat ‘de nationale geest moet worden opgebouwd weer van onder af aan.’<sup>278</sup> Het eerste deel van het boek sluit Meyers af door het schetsen van Mussert als man met een grote droom: namelijk om het vaderland te redden.<sup>279</sup> Dat zou hij door middel van de Nationaal Socialistische Beweging hebben willen bereiken. Meyers citeert in dit kader Mussert als volgt: ‘Daartegenover wil het nationaal-socialisme een grondslag samenstellen van wilskracht, fierheid, plichtsgevoel, geloof in eigen kracht en bestaansrecht, nationale zin en solidariteitsgevoel.’<sup>280</sup> Meyers schrijft: ‘Nationaal-socialisme! Bij de keuze van de naam was hij geïnspireerd door Hitler’s nazi-partij en hij vond het een naam die zijn bedoeling mooi weergaf.’<sup>281</sup> Maar Mussert zou volgens Meyers ‘geen notie hebben gehad van wat het nazisme inhield’.<sup>282</sup>

Meyers betoogt dat de NSB in de loop van de jaren dertig steeds meer begon te lijken op haar Duitse en Italiaanse zusterpartij. Hij illustreert dat door middel van de titel van het zevende hoofdstuk: ‘De leider, de Duce en de Führer,’<sup>283</sup> en een aantal pagina’s later spreekt hij van Mussert’s oriëntatie op Mussolini en Hitler die tot een radicalisering zou hebben geleid.<sup>284</sup> Toch schrijft Meyers dat Mussert nimmer een nazi werd<sup>285</sup> en ten onrechte ‘als grootvader van het Nederlands nationaal-socialisme wordt beschouwd, door de afwijzing van het Führerprincipe, het racisme en antiklerkalisme.’<sup>286</sup>

---

<sup>274</sup> *Ibidem*, 52.

<sup>275</sup> *Ibidem*, 41.

<sup>276</sup> *Ibidem*, 47.

<sup>277</sup> *Ibidem*, 54.

<sup>278</sup> *Ibidem*, 56.

<sup>279</sup> *Ibidem*, 68.

<sup>280</sup> *Ibidem*, 63.

<sup>281</sup> *Ibidem*, 63.

<sup>282</sup> *Ibidem*, 64.

<sup>283</sup> *Ibidem*, 110.

<sup>284</sup> *Ibidem*, 115.

<sup>285</sup> *Ibidem*, 21.

<sup>286</sup> *Ibidem*, 21.

Frappant is een door Meyers gebruikt fragment van Havenaar, die daarin schrijft dat een groot deel van het partijprogram van de NSB was overgenomen van zijn Duitse evenknie, waarmee Havenaar Mussert van opportunisme beschuldigde. Meyers wil hiermee echter illustreren dat het feit dat Mussert door het achterwege laten van een aantal punten er juist een Nederlands tintje aan gaf: ‘Van de twintig punten van zijn programma ontleende Mussert er zestien min of meer aan dat van de Duitse nazi’s, wat niet wegneemt dat het verschil als het erop aankomt groter is dan de overeenkomst, namelijk principieel: rassenleer en het tot het uiterste doorgevoerde Führerprincipe, hoofdpijlers van de NSDAP, wees hij als on-Nederlands af.’<sup>287</sup> En even verder citeert de schrijver Mussert waarmee hij betoogt dat het programma evenmin over de nationale vlag en het Nederlandse wapen spreekt: ‘Omdat deze onaantastbare symbolen van de eenheid der natie boven discussie verheven zijn.’<sup>288</sup>

Interessant in deze is Meyers’ betoog dat de sympathieën en gevoelens waaruit de NSB ontstond breed gedragen werden in de Nederlandse samenleving: er was een ‘zompige democratie’, bij velen was het gevoel dat ‘het marxisme dreigde’ en deze angst voor het rode gevaar ‘was in zijn dagen in burgerlijke kringen van hoog tot laag, confessioneel en niet-confessioneel, door systematische anti-propaganda tot aan een aan massahysterie grenzend verschijnsel uitgegroeid.’<sup>289</sup>

Even verderop in het boek schrijft Meyers: ‘Het mirakel van de opmars van de NSB ... had bij nader inzien niets wonderbaarlijks. In de jaren twintig waren er allerlei fascistische groepjes ontstaan, in het begin van de jaren dertig kwamen daar nog een paar nazi-partijtjes bij,’<sup>290</sup> waarmee hij een argument geeft voor het feit dat het vroege succes van de beweging geen vreemde eend was binnen de politieke geschiedenis.

Mussert’s leven lag volgens Meyers ‘ingebed tussen patriottisme en landverraad’.<sup>291</sup> Hij eindigt het boek over de leider der NSB met de volgende alinea: ‘En zo rust Musserts gebeente in de vaderlandse grond – met een parafraze van Napoleons laatste wil: te midden van het volk dat hij zo heeft liefgehad.’<sup>292</sup>

---

<sup>287</sup> *Ibidem*, 64.

<sup>288</sup> *Ibidem*, 66.

<sup>289</sup> *Ibidem*, 75.

<sup>290</sup> *Ibidem*, 88.

<sup>291</sup> *Ibidem*, 38.

<sup>292</sup> *Ibidem*, 287.



### Verschillende drijfveren

Ook in de besproken biografieën spelen het vermeende opportunisme van de NSB'ers en het idee dat de beweging volledig buitenlandse import zou zijn een rol. Deze thema's worden in de biografieën echter een stuk genuanceerder behandeld dan in de algemene boeken over de NSB.

Het opportunisme wordt nog steeds deels als verklaring gezien voor het handelen van de leiders der NSB. Alle biografen, op Jan Meyers na, plakken het als etiket op de hoofdrolspelers van hun boeken. De mate van het opportunisme en de wijze waarop het aan bod komt verschilt wel evenals de waarde die de schrijvers hier aan hechten en over het algemeen wordt het opportunisme niet als belangrijkste drijfveer van de leiders beschouwd. Dit was toch de liefde voor het vaderland en / of het nationaalsocialisme.

In de biografieën speelt het idee dat de NSB een on-Nederlandse beweging zou zijn geweest een minder grote rol dan in overzichtswerken over de beweging en algemene boeken over de Tweede Wereldoorlog en in een deel van de biografieën wordt het beeld ook (deels) tegengesproken. Dit lijkt deels te verklaren door relatief grote aandacht die in de biografieën wordt besteed aan het leven van de hoofdpersonen in de vooroorlogse periode, zeker in vergelijking met de eerder besproken algemene werken over de NSB. Daardoor wordt de NSB meer in de context van een vooroorlogse Nederlandse politieke partij geplaatst, in plaats van de nauwere benadering waarin het hele bestaan van de beweging wordt samengevat als verlengstuk van de Duitse NSDAP. In een aantal boeken wordt juist het tegendeel betoogd, bijvoorbeeld in de biografie over Van Geelkerken, waarin de schrijver laat zien dat enkele Nederlandse clubjes en groepen een voedingsbodem voor het ontstaan van de NSB vormden, en in de eerste biografie over Mussert, waarin Havenaar schrijft dat een deel van de sentimenten waarop de NSB was gestoeld door veel andere Nederlandse partijen werd gedeeld.

De tegenstelling nationalist versus landverrader speelt een dominante rol in de biografieën en de schrijvers gebruiken dit om de motieven achter het handelen van de leiders te verklaren. De NSB'ers waren van jongs af aan bezig een visie op de maatschappij te vormen die de basis was voor hun optreden vanaf de jaren dertig. Deze visies liepen wel flink uiteen. Zo waren Mussert en Van Geelkerken sterker gericht op het vaderland en de Groot Dietsche Gedachte, terwijl Blokzijl en Rost van Tonningen, mede door hun jarenlange verblijf in het buitenland, meer georiënteerd

zouden zijn op Duitsland en de Groot Germaansche Gedachte. Daarbij probeerde Mussert volgens zijn biografen lange tijd een bepaalde afstand te behouden tot het Duitse nationaalsocialisme, terwijl Rost van Tonningen zich zo Duits mogelijk zou hebben opgesteld.

Een van de belangrijkste conclusies die na de bestudering van de vijf biografieën getrokken kan worden is het feit dat de drijfveren van de leiders van de NSB in veel gevallen van elkaar verschilden en dat de achterliggende motieven achter het handelen van een persoon vaak veel tegenstrijdigheden bevatten. Het hardnekkig vasthouden aan clichés zou in dit geval als nadelig effect hebben gehad dat elke nuance verloren zou zijn gegaan. Er zou een beeld zijn ontstaan van een sterk homogene beweging, wat, zoals blijkt, niet het geval was en daarmee wordt de waarheid geweld aan gedaan.

## Conclusie

De wetenschappelijke literatuur over de NSB is gekleurd en zit vol moralistische uitspraken.

Daarin vormt ze geen uitzondering; een groot deel van het wetenschappelijke onderzoek over de Tweede Wereldoorlog staat eveneens in het teken van een sterk goed-fout denken.

Begin jaren tachtig stelde de historicus Hans Blom deze wijze van geschiedschrijving ter discussie. Hij riep op de dichotomische manier van denken, waarin Lou de Jong uitblonk, los te laten en op een genuanceerdere wijze en met meer afstand naar de geschiedenis te kijken. Al ontketende zijn uitspraak wel een stevige discussie, zijn wens vond in eerste instantie weinig navolging en zeker niet in de literatuur over de NSB.

Sinds 1945 verschenen er tientallen boeken waarin de beweging van Mussert centraal staat. Een groot deel van het onderzoek gaat echter over de berechting van de NSB-leden of de tweedegeneratieproblematiek bij de kinderen en kleinkinderen van (oud)NSB'ers; kortom over de NSB na 1945. Het aantal boeken over de NSB in de periode van haar bestaan is een stuk kleiner en verschijnt pas nadat de oorlog geruime tijd voorbij is. Daarbij moet een onderscheid worden gemaakt tussen de boeken die alleen de periode '40-'45 behandelen en de onderzoeken waarin ook de vooroorlogse periode aan bod komt. Een standaardwerk lijkt nog niet te zijn verschenen.

Het gros van deze boeken wordt gekenmerkt door een gebrek aan nuance. De NSB wordt als een eendimensionale groep weergegeven. De NSB'er had geen gezicht en geen stem en werd buiten de Nederlandse samenleving geplaatst. Het etiket NSB'er omvatte iedereen die ooit lid was geweest van de beweging, zonder dat er onderscheid gemaakt werd tussen de periodes van het lidmaatschap, de motieven om lid te worden en de wijze waarop er tijdens het lidmaatschap werd gehandeld.

Uit dit onderzoek blijkt dat in de literatuur over de NSB twee vooroordelen telkens weer de kop opsteken. De NSB zou een on-Nederlandse beweging zijn geweest, volledig geïmporteerd uit het buitenland, die niet paste in de geschiedenis van de 'gewone' Nederlandse politieke partijen.

Daarnaast zouden zowel de leiders als de leden kleurloos zijn en volledig uit opportunisme hebben gehandeld. Deze clichés komen in haast alle onderzoeken terug, worden lange tijd nauwelijks ter discussie gesteld en klakkeloos neergeschreven, zonder enige onderbouwing.

De term ‘hardnekkige cliché’ wordt voornamelijk gebruikt wanneer er sprake is van een aantoonbare discrepantie tussen de historische werkelijkheid en de interpretatie hiervan. In het geval van de besproken voorbeelden levert dat een probleem op, omdat deze zeer moeilijk te definiëren zijn. Een criterium als ‘kleurloos’ of ‘on-Nederlands’ is zeer subjectief en niet of nauwelijks te onderbouwen met enig bronmateriaal. Het gevolg hiervan is dat het lastig is om in dit onderzoek de discrepantie tussen werkelijkheid en interpretatie aan te tonen. Het is echter niet nodig om het tegendeel te bewijzen dat de NSB’er on-Nederlands geweest zou zijn, of puur vanuit opportunisme gehandeld zou hebben. Het is voldoende dat ik heb aangetoond dat een groot deel van het onderzoek naar de NSB doorspekt is met deze normatieve beweringen, waarbij, zo blijkt, geen van de historici geslaagd is deze met overtuigend bronnenmateriaal te staven.

De clichés passen goed in het moralistische beeld van onderdrukking en verzet dat de literatuur over de Tweede Wereldoorlog kenmerkte en ook na de oproep van Blom aan historici om op opener wijze naar de oorlog te kijken in de oorlogsboeken domineerde. De NSB was slecht en kón daarom niet Nederlands zijn. Dit beeld heeft tot gevolg dat veel vragen over de NSB onbeantwoord blijven: wat trok de mensen aan in de NSB en wat was de motivatie van de leden om zich bij de beweging aan te sluiten?

Het genre waarin de zoektocht naar dit soort antwoorden centraal staat is de biografie, die in de jaren zeventig in populariteit steeg bij historici. Een goede biografie moet resulteren in een beter inzicht in het handelen van de hoofdpersoon en vergroot daarmee de kennis over het tijdperk waarin de hoofdpersoon leefde. De vijf biografen van de kopstukken van de NSB pogen de drijfveren van hun hoofdpersonen te verklaren, in tegenstelling tot veel van hun collega-historici die bij onderzoek naar de NSB deze ‘waarom-vraag’ uit de weg gaan.

Ook de biografieën zijn niet van een zeker moralisme gespeend en een aantal vooroordelen treedt hier eveneens op de voorgrond, zonder een degelijke onderbouwing. Over het algemeen is de toon van de biografieën echter een stuk genuanceerder; de periode die bestudeerd wordt is groter dan de periode ’40 – ’45 en vaak ook nog groter dan de periode ’31-’45, het aantal bronnen dat is geraadpleegd is groter én meer divers, en bij de meeste boeken is de schrijver niet aanwezig als rechter, maar als onderzoeker.

Om meer vragen over de NSB beantwoord te krijgen, zal het moralisme in toekomstig onderzoek volledig afwezig moeten blijven. Daarnaast is het zaak dat de NSB wordt beschouwd als wat het was; een Nederlandse politieke partij. In een vergelijkend onderzoek moet de NSB tegen het licht van de Nederlandse partijengeschiedenis worden gehouden en historici moeten analyseren in hoeverre de ideeën van de NSB en de vorm waarin deze werden uitgedragen een uitzondering dan wel regel vormden in de Nederlandse geschiedenis. Buitenlands onderzoek naar de aantrekkingskracht van bijvoorbeeld het fascisme dient tevens gebruikt te worden om het inzicht in de NSB te vergroten.

In deze thesis is geen antwoord gegeven op de vraag waarom mensen lid werden van de NSB, maar met een analyse van het huidige onderzoek naar de beweging hoop ik wel een aantal valkuilen te hebben blootgelegd waardoor onjuiste antwoorden op deze vraag in volgende onderzoeken kunnen worden voorkomen. Wellicht heb ik ook een paar handvatten gecreëerd die van pas komen bij de beantwoording van bovenstaande vraag in toekomstig onderzoek.

## Epiloog

In de afgelopen jaren is de aandacht voor de NSB gegroeid. Er verschenen verschillende boeken die aan de beweging waren gewijd en de leider en leden waren een aantal maal onderwerp van discussie in krant en tijdschrift. Zo was de NSB een aantal maal onderwerp van televisieprogramma's en documentaires, waaronder in het programma *Andere Tijden*.

Op dit moment loopt het project *Erfenissen van Collaboratie*, een samenwerking van het NIOD, de Universiteit van Amsterdam en de Vrije Universiteit, waarbij verschillende wetenschappers onderzoek doen naar de positie van nationaalsocialisten en hun nakomelingen in de naoorlogse samenleving. Daarnaast besteedt ook het *Open Archief* aandacht aan 'kinderen van foute ouders' in de vorm van een project waarbij de levensverhalen en jeugdherinneringen van 'de tweede generatie' worden opgetekend.

Momenteel wordt de laatste hand gelegd aan een nieuwe serie over de Tweede Wereldoorlog. Deze reeks reportages, die op 4 oktober 2009 van start gaat, zal de titel 'De Oorlog' dragen en is een vervolg op *De Bezetting*, de didactische televisielessen van Lou de Jong. Het is de vraag in hoeverre het door Hans Blom bestreden moralisme en het sterke dichotomische denken na al die jaren nog een rol zal spelen. De website is al in de lucht en in een column schreef eindredacteur Ad van Liempt: 'Het perspectief van goed-fout of collaboratie-verzet dient vervangen door het perspectief van de Nederlandse burger en zijn keuzemogelijkheden. Lukt dat? Ik denk van wel. Het valt niet mee, want het moralisme is ons met de paplepel ingegoten en bovendien was het onderscheid goed-fout in de oorlog nu eenmaal van levensbelang, letterlijk vaak.'<sup>293</sup>

In tegenstelling tot veel historici is Van Liempt zich in elk geval uiterst bewust van de verschillende valkuilen waarin, zoals betoogd, menig onderzoeker is gevallen. Als afsluiting van deze thesis volgt hieronder een korte blik op de toekomst in de vorm van het resultaat van een kort gesprek over de rol die de NSB in de serie zal innemen:

'De NSB komt uiteraard ruim aan bod in de serie, al is er geen aparte aflevering aan de beweging gewijd. De opkomst van de beweging wordt kort beschreven in het eerste deel. Vervolgens wordt de positie en de doelstellingen van de beweging uitvoerig beschreven in het derde deel, waarbij

---

<sup>293</sup> Ad van Liempt op 16 december 2008 op de website van *De Oorlog* in: <http://deoorlog.nps.nl/weblog/2008/12/16/avontuur/>

vooral de politieke en morele keuzemogelijkheden van Nederlanders in de oorlog centraal staan. Verder gaan we in deel zes in op Dolle Dinsdag en in deel acht op de bijzondere rechtspleging.

Dagboeken zijn een belangrijke pijler onder de serie. Zo komen er in diverse afleveringen citaten voor uit dagboeken van NSB'ers en al zijn er niet zoveel, we hebben ze toch goed bekeken en er veel uit kunnen putten. We beschouwen de dagboeken als authentieker dan de meeste ooggetuigen zoveel jaar na dato. In deze serie zitten dan ook heel weinig interviews, slechts een paar per aflevering. Dat heeft natuurlijk ook met leeftijd van de betrokkenen te maken. In de derde aflevering zitten gesprekken met een neef en een nicht. De nicht zat in het verzet, de neef ging bij de Waffen SS. Dat is symbolisch: we willen laten zien dat het toeval een veel grotere rol speelde dan vaak wordt aangenomen.

We gaan ook wel in op de persoon van Mussert. De tendens is dat we de NSB niet willen afschilderen als het absolute kwaad, maar meer dan gebruikelijk aandacht willen besteden aan drijfveren en idealen. In de grond was de NSB een idealistische beweging, al geldt dat voor veel latere aanhangers niet zozeer. Dat proberen we over te brengen.

Echt nieuwe inzichten over de NSB brengen we niet, al zal het voor sommigen opmerkelijk zijn dat we dat idealistische element nogal benadrukken en proberen aan te tonen dat NSB'ers niet per definitie duivels waren. Bij het behandelen van de nasleep van de oorlog zullen we ook aandacht besteden aan de manier waarop "foute elementen" na de oorlog zijn behandeld. Ook dat is niet nieuw, maar het is geen populair verhaal. De positie die wij ten opzichte van de NSB innemen is kortom een beetje tegendraads, maar niet wereldschokkend nieuw.'

## Literatuurlijst

### Historiografisch onderzoek/literatuuronderzoek

- H. Beliën, G. van Setten, *Geschiedschrijving in de twintigste eeuw, discussie zonder eind* (Amsterdam, 1991).
- C. Lorenz, *De constructie van het verleden, een inleiding in de theorie van de geschiedenis* (Amsterdam, 2002).
- P. Luykx, *De laatste tijd. Geschiedschrijving over Nederland in de 20e eeuw.* (Utrecht, 1987).
- J. Tollenbeek, *De toga van Fruin* (Amsterdam, 1990).
- J. Tollenbeek, *De Palimpsest* (Hilversum, 2002).

### Historiografisch overzicht Tweede Wereldoorlog

- H. Blom, *In de ban van goed en fout – Geschiedschrijving over de bezetting in Nederland* (Leiden, 2007).
- H.W. von der Dunk, *In het huis van de herinnering* (Amsterdam, 2007).
- J. Bank, *Oorlogsverleden in Nederland* (Baarn, 1983)
- C. van der Heijden, *Grijs Verleden. Nederland en de Tweede Wereldoorlog* (Amsterdam, 2001).
- H.M. van Randwijk, *In de schaduw van gisteren, kroniek van het verzet 1940-1945* (Den Haag, 1967).
- Ido de Haan, *Na de ondergang, De herinnering aan de Jodenvervolgung in Nederland 1945 – 1995* (Den Haag, 1997).

### Literatuur over de NSB

- W. Banning, *Het nationaal-socialisme* (Arnhem, 1932).
- D. Barnouw, *Rost van Tonningen Fout tot het bittere eind* (Amsterdam, 1994).
- A.D. Belifante, *In plaats van bijtjesdag* (Assen, 1978).
- B. van der Boom *Kees van Geelkerken rechterhand van Mussert* (Den Haag, 1990).
- B. van der Boom, *We leven nog, de stemming in bezet Nederland* (Amsterdam, 2003)
- H. Dam *De NSB en de kerken* (Kampen, 1986).



- J. Damsma en E. Schumacher *Fout onderzoek? Vraagtekens bij de geschiedschrijving van de NSB* (Amsterdam, 2008)
- M. Diederichs, *Wie geschoren wordt, moet stilzitten* (Amsterdam, 2006).
- P.A. Diepenhorst, *Het nationaal-socialisme* (Kampen, 1935).
- H.W. von der Dunk (red) *In de schaduw van de depressie, de NSB en de verkiezingen in de jaren dertig* (Alphen a/d Rijn 1982)
- T. Gerritse, *Collaboreren voor een betere wereld, de memoires van vier Nederlandse nationaal-socialisten* (Soesterberg, 2007).
- P. Geyl, *Patriotten en de N.S.B.ers* (Amsterdam, 1946).
- R. Griffin, *The nature of fascism* (Oxford, 1991).
- G. Groeneveld, *Zo zong de NSB, Liedcultuur van de NSB 1931-1945* (Nijmegen, 2007).
- R. Havenaar, *De NSB tussen nationalisme en 'volkse' solidariteit. De vooroorlogse ideologie van de Nationaal Socialistische Beweging in Nederland*, (Den Haag 1983).
- R. Havenaar, *Verrader voor het vaderland een biografische schets van Anton Adriaan Mussert* (Alphen a/d Rijn, 1978).
- W. F. Hermans, *Houten leeuwen en leeuwen van goud* (Amsterdam, 1979).
- J. Hollander, *Het verraad der N.S.B.* (Amsterdam, 1940).
- F. van Hoof, *Dubbele tongen en giftige pennen, het verhaal van een NSB-kind* (Houten, 1997).
- J.Th.M Houwink ten Cate, N.K.C.A. in 't Veld, *Fout, getuigenissen van NSB'ers* (Den Haag, 1992).
- R. Kok, *Max Blokzijl stem nationaal-socialisme* (Amsterdam, 1988).
- G.A. Kooy, *Het echec van een 'volkse' beweging, nazificatie en denazificatie in Nederland 1931-1945* (Assen, 1964).
- B. Kromhout, *Fout geboren, het verhaal van kinderen van foute ouders* (Amsterdam, 2004).
- M. Lindt, *Als je wortels taboe zijn, Verwerking bij levensproblemen bij kinderen van Nederlandse nationaal-socialisten* (Kampen, 1993).
- Z. Matthée, *Voor Volk en Vaderland, vrouwen in de NSB 1931-1945* (Amsterdam, 2007).
- J. Meyers *Mussert, een politiek leven* (Soesterberg, 2004).
- A. A. Mussert, *De bronnen van het Nederlandsche nationaal-socialisme* (Utrecht, 1937).
- A.H. Paape, *Studies over Nederland in oorlogstijd, deel 1* (Den Haag, 1971).

- M. van de Reijt, *Zestig jaar herrie om twee minuten stilte* (Amsterdam, 2008).
- P. Romijn, *Snel, streng en rechtvaardig, politiek beleid inzake de bestraffing en reclassering van 'foute' Nederlanders 1945-1955* (Groningen, 1985).
- P. Romijn, *Burgemeesters in oorlogstijd, besturen onder Duitse bezetting* (Amsterdam, 2006).
- K. Schilder, *Geen duimbreed! Een synodaal besluit inzake 't lidmaatschap van de N.S.B. en C.D.U.* (Kampen, 1936).
- H. Schippers, *Zwart en nationaal front* (Amsterdam, 1986).
- R. Steinmetz, *Over het Duitse nationaal-socialisme, een poging tot verklaring van Nederlandsche zijde* (Amsterdam, 1933).
- K. Strijd, *Wat moet er met de N.S.B.-ers gebeuren?* (Hengelo, 1945).
- M.C. van den Toorn, *Wij melden u den nieuwen tijd* (Den Haag, 1991).
- M.C. van den Toorn, *Dietsch en volksch, een verkenning van het taalgebruik der nationaal-socialisten in Nederland*, (Groningen, 1975).
- H.W. van der Vaart Smit, *Rechtvaardiging* (1963).
- A. Vermeer, *NSB-films propaganda of vermaak? (Beesterswaag, 1987).*
- F. Wessels, *De N.S.B.-leiding ontmaskerd, de bloem der natie* (Amsterdam, 1936).
- G.R. Zondergeld, *Een kleine troep vervuld van haat, Arnold Meijer en het nationaal front* (Houten, 1986).
- J. Zwaan, *De zwarte kameraden. Een geïllustreerde geschiedenis van de NSB*, (Weesp 1984).

#### Literatuur over de biografie

- S. Dresen, *Over de biografie* (Amsterdam, 1987).
- A.Fortuin, J. Linders, *Bespottelijk maar aangenaam, de biografie in Nederland* (Amsterdam, 2007).
- H. Renders, G. Voerman *Privé in de politieke biografie* (Amsterdam, 2007).

## Artikelen

- D. Barnouw en P. Romijn, 'Beeld Mussert behoeft geen revisie', *NRC-Handelsblad* 22 november 2005.
- B. van der Boom, 'Lokroep van een beweging', *Historisch Nieuwsblad*, nummer 9, 2007.
- B. van der Boom, 'Foute idealistische mensen', *Volkskrant*, 10 mei 2007.
- H. von der Dunk Mussert was geen landverrader, *NRC-Handelsblad*, 17 november 2005
- C. van der Heijden, 'Vertel het hele verhaal van de oorlog en betrek dus ook de NSB erbij', *NRC Handelsblad*, 9 december 2006.
- C. van der Heijden, 'Waar blijft de geschiedenis van de NSB-kidnaren?; De officiële geschiedschrijving heeft foute Nederlanders genegeerd en hun kinderen buitenspel gezet', *NRC Handelsblad*, 8 mei 2009.
- H. J. Langeveld, 'Beeld van de NSB behoeft geen bijstelling', *NRC Handelsblad*, 12 december 2006
- H.J. Langeveld, 'Eerherstel voor de NSB? Is er weinig van belang over de geschiedenis van de NSB geschreven? Voor een antwoord op deze vraag is een vergelijking met de geschiedschrijving over andere politieke partijen in de jaren tussen de wereldoorlogen de aangewezen weg.' in: *Openbaar bestuur*, vol. 17 (2007), afl. 9, pag. 11-16.
- H. Renders, 'De biografische methode', in: G. Voerman en D. J. Wolffram [ed.], *Kossmann Instituut. Benaderingen van de geschiedenis van politiek*, Kossmann Instituut, Rijksuniversiteit Groningen 2006, p. 39-42.
- P. Romijn, 'Er is volop aandacht voor de NSB', *NRC Handelsblad*, 12 december 2006.
- J. Palm, 'Afgunst en angst gekleed in keurige jas', *Trouw*, 12 mei 2007.
- I Schöffer, 'Waarom Mussert rehabiliteren?', *NRC-Handelsblad* 22 november 2005.
- I. Tames, 'NSB-kinderen krijgen al veel aandacht', *NRC Handelsblad*, 13 mei 2009.
- G. Voerman, 'De stand van de geschiedschrijving van de Nederlandse politieke partijen', *BMGN* (Den Haag, 2005).

